

Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku - wybrane aspekty

Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku - wybrane aspekty

TURYSTYKA KULTUROWA NA DOLNYM ŚLĄSKU
WYBRANE ASPEKTY

TURYSTYKA KULTUROWA NA DOLNYM ŚLĄSKU
WYBRANE ASPEKTY

Redakcja naukowa
Krzysztof Widawski

Wrocław 2009

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzent
Prof. dr hab. Janusz Marak

Redaktor serii
Zdzisław Jary

Redaktor naukowy
Krzysztof Widawski

Koordynator projektu
Halina Puchała

Korekta, DTP
Zuzanna Helis (Wydawnictwo Helis House)

Projekt okładki
Mateusz Rogowski

© Copyright by Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009

ISBN 978-83-928193-4-9

Druk i oprawa:
I-BiS Usługi Komputerowe. Wydawnictwo
A.P.Bierońscy, s.c.
53-505 Wrocław, ul. Lelewela 4

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.....	7
KRZYSZTOF WIDAWSKI DZIEDZICTWO MATERIALNE KULTURY WIEJSKIEJ JAKO WALOR TURYSTYKI KULTUROWEJ NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH Z DOLNEGO ŚLĄSKA.....	9
MAGDALENA DUDA-SEIFERT MUZEA DOLNOŚLĄSKIE JAKO POTENCJAŁ DLA TURYSTYKI KULTUROWEJ W OKRESIE POWOJENNYM.....	19
KRZYSZTOF WIDAWSKI KULTUROWE ASPEKTY ROZWOJU TURYSTYKI NA PRZYKŁADZIE EKOMUZEÓW DOLNEGO ŚLĄSKA.....	27
MAGDALENA DUDA-SEIFERT HOTELE W OBIEKTACH ZABYTKOWYCH DOLNEGO ŚLĄSKA – STAN I PERSPEKTYWY ZWIĄZANE Z ROZWOJEM TURYSTYKI KULTUROWEJ.....	33
ANNA ZARĘBA HISTORYCZNY ASPEKT TURYSTYKI KULTUROWEJ NA OBSZARZE PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH DOLNEGO ŚLĄSKA ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ŚNIEŻNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO.....	41
MARTA GÓRALEWICZ-DROZDOWSKA, MATEUSZ ROGOWSKI HALA STULECIA JAKO ISTOTNY OBIEKT TURYSTYKI KULTUROWEJ DOLNEGO ŚLĄSKA.....	53
AGNIESZKA ROZENKIEWICZ, MONIKA ŻERDZIŃSKA PRZYSTOSOWANIE OBIEKTÓW ARCHEOLOGICZNYCH DOLNEGO ŚLĄSKA DO POTRZEB TURYSTYKI NA PRZYKŁADZIE POWIATU WROCŁAWSKIEGO.....	65
MARTA GÓRALEWICZ-DROZDOWSKA, MATEUSZ ROGOWSKI KONCEPCJA PRZEBIEGU SZLAKU KULTUROWEGO W OPARCIU O SAKRALNĄ ARCHITEKTURĘ DREWNIANĄ PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ CZĘŚCI DOLNEGO ŚLĄSKA.....	73
JANUSZ ŁACH WYKORZYSTANIE WALORÓW KRAJOZNAWCZYCH PRZEDGÓRZA SUDECKIEGO NA POTRZEBY ROZWOJU TURYSTYKI KULTUROWEJ NA PRZYKŁADZIE WZGÓRZ STRZELIŃSKICH.....	83
DAGMARA CHYLIŃSKA „CIEMNE” OBlicza TURYSTYKI KULTUROWEJ DOLNEGO ŚLĄSKA.....	95
KRZYSZTOF WIDAWSKI FOLKLOR JAKO SKŁADNIK OFERTY TURYSTYCZNEJ NA DOLNYM ŚLĄSKU.....	105

WPROWADZENIE

Migracje turystyczne wpisujące się w nurt turystyki kulturowej stanowią nierozłączny element rozwoju kulturowego człowieka. Ciekawość świata otwiera kolejne przestrzenie, w tym kulturową, atrakcyjną już od wieków. Starożytny Egipt, Grecja, Rzym – pierwsze obszary penetracji turystycznej popularne są także współcześnie. Kulturowa odmienność regionów świata stanowi istotny czynnik rozwoju turystyki kulturowej. Obok Europy – kontynentu tradycyjnie postrzeganego jako obszar o najatrakcyjniejszej ofercie kulturowej, przynajmniej w ujęciu danych statystycznych – wyrastają kolejne destynacje, egzotyczne dla świata zachodniego, jak Chiny, Indie czy kraje Ameryki Południowej.

Dzięki turystyce kultura nabiera wymiaru uniwersalnego. Zakazane Miasto, Machu Picchu czy Angkor Watt stały się wspólną wartością, składową światowego dziedzictwa ludzkości.

Światowa Organizacja Turystyki określa turystykę kulturową jako sposób na zaspokojenie ludzkiego pragnienia różnorodności, dzięki czemu pojawia się szansa na podniesienie poziomu kulturalnego jednostek i wzrost ich wiedzy. Podejmowane są podróże w celu wzięcia udziału w festiwalach i innych wydarzeniach kulturalnych, zwiedzania miejsc i pomników, wyprawy dla zapoznania się z przyrodą, folklorem i sztuką oraz pielgrzymki.

Turystyka w swojej ofercie nawiązuje zarówno do materialnych, jak i duchowych aspektów kultury. Dla stworzenia produktu turystycznego równie istotne są imprezy kulturalne, jak i zabytki kultury określane mianem wysokiej, a także tradycyjnej (ludowej).

Niniejsza publikacja jest próbą zbadania zjawiska turystyki kulturowej na obszarze Dolnego Śląska. Z wielu przyczyn region ten stanowi szczególnie interesujący i wdzięczny obszar badań. Skomplikowana historia, charakter przygraniczny stworzyły z Dolnego Śląska swoisty tygiel, w którym mieszały się wpływy żywiołów polskiego, czeskiego, austriackiego, pruskiego, a także niemieckiego. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt przenikania się kultury słowiańskiej i germańskiej przez stulecia, niezależnie od bieżącej sytuacji politycznej. Aby zrozumieć atmosferę, w której kształtował się przyszły produkt turystyczny czerpiący z zasobów kultury, należy wskazać na historię najnowszą. Istotną konsekwencją II wojny światowej była wymiana ludności na Dolnym Śląsku – naturalnego depozytariusza kultury regionu. Nowa społeczność, przechowująca pamięć habitatu, z którego została wyrwana, spotkała obce sobie dziedzictwo kulturowe, w otoczeniu którego na nowo porządkuje swoją codzienność, także w warstwie kulturowej. O ile dziedzictwo materialne w większej części niezniszczone zostało zaadoptowane niemal niezauważalnie, o tyle kultura duchowa zmieniła się w sposób znaczący. Doskonale widać to na przykładzie folkloru – ten aspekt tradycyjnej kultury ludowej do roku 1945 związany z żywiołem niemieckim w zasadzie znikł, natomiast jego miejsce zajęły tradycje przyniesione z ojcowizn poszczególnych grup zamieszkujących kresy wschodnie i centralną Polskę.

Jedenaście artykułów składających się na publikację dotyka wybranych aspektów rozwoju turystyki kulturowej, starając się w ten sposób przynajmniej wyznaczyć obszar badań, jak i złożoność tematyki. Jakkolwiek opracowania poświęcone są różnym, co jest oczywiste, zagadnieniom teoretycznym i badawczym, to wszystkie mieszczą się w obszarze turystyki kulturowej i dobrze korespondują z tytułem publikacji.

Poruszana jest zarówno kwestia funkcjonowania wybranych walorów kulturowych w przestrzeni turystycznej, jak Hala Stulecia czy niektóre obiekty archeologiczne regionu, jak i wykorzystania określonego typu walorów dla potrzeb infrastruktury turystycznej czy możliwości wykorzystania potencjału turystycznego regionu na potrzeby turystyki kulturowej. Pojawiają się również propozycje produktów turystycznych opartych na bazie walorów kulturowych.

Należy mieć świadomość, że proponowana monografia nie stanowi skończonej całości. Jest raczej przyczynkiem do dyskusji nad złożonością problematyki, obecną kondycją turystyki kulturowej i perspektywami jej rozwoju na Dolnym Śląsku.

dr Krzysztof Widawski

Krzysztof Widawski

DZIEDZICTWO MATERIALNE KULTURY WIEJSKIEJ JAKO WALOR TURYSTYKI KULTUROWEJ NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH Z DOLNEGO ŚLĄSKA

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, muzeum ludowe, skansen prywatny, architektura regionalna, ruch turystyczny.

Abstract

The publication presents the importance of the rural cultural heritage for the cultural tourism on the examples from the Lower Silesia. From the material heritage elements of the rural areas this paper focuses on the two of them: ethnographic open – air museums both official and private ones and the local traditional rural architecture.

The presentation of the ethnographic museums embraces the only example of the official open-air museum of the ethnographic type from Kudowa Pstrężna and five private museums their potential and way of its interpretation.

Traditional rural architecture – typical form the western part of the Lower Silesia Przysłopowe domy. This example common for the three bordering countries – Poland, Germany and Czech Republic quite unique is also an example of the tourist attraction based on the rural architectural heritage on the international scale with some ideas how to prepare a tourist product crossing three borders.

The final part is dedicated to the tourist movement statistics in the open-air museums analysis what can give an estimation of the importance of such offer for the culture tourism development in Lower Silesia.

Turystyka kulturowa stanowi istotną formę turystyki, obecną niemal od jej początków. Poznawanie kultury oraz związanych z nią walorów popularne było na długo przed tym, zanim zdefiniowano samo zjawisko. Arystokracja starożytnego Rzymu w trakcie swoich podróży podziwiała zabytki starożytnego Egiptu czy Grecji. Istotnym elementem podróży czasów renesansu czy oświecenia były obiekty kultury materialnej Włoch, rzadziej Francji czy Hiszpanii (Mączak A., 2001).

Współcześnie ciekawość świata wyraża się także w poznawaniu innych kultur. Rozwój środków komunikacji, jak i wzrost ich dostępności zmienił obraz świata słusznie określanego mianem globalnej wioski. Różnorodność kulturowa dotychczas dostępna w książkach i programach podróźniczych stała się obiektem eksploracji na skalę masową. Obiekty kultury wysokiej poznawane są rocznie przez miliony. Zbiory muzeum w Luwrze w ubiegłym roku odwiedziło ponad 6 mln osób (www.louvre.fr), 1,5 mln mniej odwiedzających przekroczyło progi Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku.

Coraz popularniejsze są krótkoterminowe wyjazdy do wielkich centrów krajoznawczych, wśród których do najpopularniejszych należą Paryż, Londyn, Rzym czy Praga. Jednym z najistotniejszych powodów wizyt, obok zakupów i udziału w konkretnym wydarzeniu jest dziedzictwo kultury materialnej – zespoły zabudowy miejskiej, poszczególne zabytki czy muzea, często same stanowiące istotny zabytek, jak to jest w przypadku Luwru czy Muzeów Watykańskich (www.unwto.org).

Śladem utrwalonym przez wieki zainteresowaniem kulturą wysoką zmierza coraz większa ciekawość kultury ludowej. „Odkrycie” jej dla świata przyszło na fali dziewiętnastowiecznego romantyzmu. Elementy kultury ludowej trafiły do literatury, sztuki, w końcu architektury.

Od tego czasu zainteresowanie dziedzictwem kulturowym środowiska wiejskiego systematycznie wzrastało. Przyczyn takiego stanu rzeczy jest kilka. Współczesny człowiek to częściej mieszkaniec obszarów zurbanizowanych, oderwany od swojego zwyczajowego habitatu, coraz rzadziej mający kontakt ze swoim pierwotnym środowiskiem – środowiskiem wiejskim. Jedną z szans na poznanie swoich korzeni jest turystyka. Sposób życia obszarów wiejskich z okresu przedindustrialnego, sposób gospodarowania, architektura ludowa, zwyczaje, obrzędy stają się współcześnie interesującym walorem stanowiącym główny powód migracji turystycznej lub co najmniej istotny składnik oferty komplementarnej dla innego typu turystyki jak turystyka wypoczynkowa.

Obecnie, w dobie jednoczącej się Europy, która szuka swojej tożsamości w tak zwanej kulturze wysokiej, wspólnej dla większej części kontynentu, kultura ludowa wpisuje się w odmienny koncept – Europy ojczyzn, złożonej z regionów o odrębnych korzeniach wyrażających się w odmiennościach, których nośnikiem jest właśnie ten rodzaj kultury, choć należy mieć świadomość, że takie twierdzenie jest w pewnym stopniu uproszczeniem.

Na kulturowe dziedzictwo środowiska wiejskiego składają się dobra o charakterze naturalnym, kulturowym, architektonicznym, które przekazywane są przyszłym pokoleniom. Do składowych tego dziedzictwa Jennan (2005) zalicza krajobraz kulturowy, określany przez Wojciechowską (2003) mianem osadniczego, będący wypadkową wszelkich działań człowieka w środowisku wiejskim, a także:

- nieruchomości, czyli zabudowę o charakterystycznej architekturze,
- ruchomości związane z codziennym życiem w omawianym środowisku jak meble, elementy nawiązujące do kultu – wyposażenie kościołów oraz elementy związane z obchodami świąt, jak stroje ludowe.

Do dziedzictwa autor zalicza również produkty regionalne powstałe w wyniku przetwarzania roślin i zwierząt – lokalna gastronomia oraz produkty regionalne rzemiosła wywodzące się z regionalnej tradycji.

Istotnym elementem sukcesu produktu turystycznego opartego na kulturze ludowej jest jej żywotność. Dziedzictwo kulturowe środowiska wiejskiego to dziedzictwo żywe i w znacznym stopniu autentyczne. Jak słusznie twierdzą Mikuta i Żelazna (2003), bez autentycznego zaangażowania, bez odpowiedniego podejścia do tego waloru trudniej będzie o sukces w interpretacji dziedzictwa na potrzeby ruchu turystycznego. Sztuczność się nie sprzedaje...

I to jest właśnie problem, który w istotnym stopniu dotyka oferty nawiązującej do omawianego dziedzictwa na obszarze Dolnego Śląska. Jest to region specyficzny, mocno doświadczony przez historię, efektem czego są istotne i głębokie zmiany w środowisku kulturowym w ostatnim stuleciu.

Trudno mówić o jednej kulturze w regionie, który przez wieki przechodził z rąk do rąk. Są ślady Polski piastowskiej, są widoczne wpływy czeskie, austriackie, w końcu pruskie i niemieckie. Obecnie, po raz kolejny, kulturę regionu kształtuje polskość. Efektem jest wielokulturowość – cenny fakt wzbogacający ofertę kulturową kultury wysokiej regionu.

Inaczej kształtuje się sytuacja w przypadku kultury ludowej. Spuścizna dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego na obszarze Dolnego Śląska niemal w całości nawiązuje do ostatnich trzech wieków panowania państwa pruskiego i niemieckiego – kontynuatora królestwa Prus.

Zakończenie drugiej wojny światowej i związane z tym zmiany polityczne, demograficzne, w końcu narodowościowe, doprowadziły w efekcie praktycznie do wymiany ludności na Dolnym Śląsku. Ciągłość tradycji ludowej tym samym została przerwana. Zwyczaje, tradycje, zabudowa, architektura, wszystko to zostało gwałtownie przerwane w swoim rozwoju. Wraz z nowymi mieszkańcami wkroczyła nowa kultura, nowe tradycje, często mające swoje korzenie na dawnych kresach lub Polsce centralnej. Region w krótkim czasie stał się tygłem różnych tradycji dawnych regionów Polski, a jednocześnie mniej lub bardziej świadomie odcinał się kulturowo od schedy niemieckiej z przyczyn historycznych, jednoznacznie kojarzonej negatywnie. To, co nawiązywało do niemieckiej przeszłości regionu rzadko było asymilowane, częściej pomijane, marginalizowane lub programowo zapominane.

Świadomość tradycji, dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich odrodziła się na nowo na fali przemian politycznych, społecznych, gospodarczych, które zaszły na początku ostatniej dekady ubiegłego stulecia. W przestrzeni wiejskiej, a także małomiasteczkowej na nowo odkrywanej powoli wraca do łask dziedzictwo wyrażane w zabudowie, architekturze, przedmiotach wykorzystywanych w dawnym codziennym życiu na wsi. Specyfiką Dolnego Śląska jest charakter tych powrotów. Jedne nawiązują do tradycji, która szła wraz z osadnikami ze wschodnich części Polski, inne pochylają się nad tradycją lokalną, związaną z życiem tych, którzy zamieszkiwali tereny wiejskie przed wojną. Stosunkowo często można spotkać się z przemieszczeniem tradycji – w obiektach nawiązujących do dziedzictwa niemieckiego, charakterystycznej zabudowie można spotkać gromadzone latami ruchomości z kresów czy centralnej Polski, które przywędrowały tutaj wraz z przesiedleńcami.

Ten brak poczucia jedności i wielowątkowość tradycji kultury ludowej powoduje, że nie odciska ona tak istotnego, jak w innych, przesiąkniętych wielowiekową tradycją, regionach kraju piętna na poczynaniach lokalnej społeczności. Brak tej siły przekłada się także na istotność tego typu waloru w krajobrazie oferty turystycznej regionu.

Materiałne dziedzictwo kulturowe środowiska wiejskiego, które stanowi podstawę do tworzenia produktu turystycznego można podzielić na następujące elementy:

- skanseny i muzea prywatne,
- tradycyjna architektura regionu,
- wioski tematyczne,
- produkty regionalnej gastronomii,
- produkty regionalnego rzemiosła (Widawski, 2008).

Spośród przytoczonych powyżej na Dolnym Śląsku brak jedynie wiosek tematycznych. Pozostałe zjawiska występują, choć w różnej skali i różny jest ich stopień rozwoju. Niniejsze opracowanie skoncentruje się na dwóch pierwszych, a zarazem najistotniejszych w tej kategorii elementach.

Skansen, za Czajkowskim (1984), to muzeum na wolnym powietrzu, placówka dydaktyczno-wychowawcza, zorganizowana na podstawach naukowych, celowo, z zabytkowych i typowych obiektów budownictwa i architektury oraz innych okazów związanych z tradycyjną kulturą wiejską, małomiasteczkową robotniczą i dworską lub obiektów techniki i przemysłu. Istotną jest funkcja turystyczna, którą realizuje skansen, określany w tym przypadku mianem placówki rekreacyjnej.

Oferta skansenów na obszarze Dolnego Śląska jest mniej niż uboga. Jeden z większych regionów doczekał się raptem jednego skansenu opartego na podstawach naukowych, realizującego w pełni definicję. Jest to Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie Pstrążnej.

Idea utworzenia skansenu pojawiła się w połowie lat osiemdziesiątych. Początek założeniu dał budynek kuźni z roku 1856, który znajdował się w Pstrążnej – wiosce obecnie w granicach administracyjnych Kudowy Zdroju. Wniosek o utworzenie skansenu złożono na ręce władz Kudowy 28 września 1984 roku. Prace przystosowawcze ruszyły rok później.

Pierwsze elementy ekspozycji zostały udostępnione w połowie 1991 r. Były to zajazd z Szalejowa, kuźnia oraz wieża alarmowa z Gołaczowa. Obecnie udostępnionych jest 8 obiektów, a kolejne 17 znajdują się w planach zagospodarowania muzeum.

Tab. 1. Obiekty znajdujące się w Muzeum Kultury Ludowej w Kudowie Pstrążnej

Obiekt	Data powstania/przystosowania	Charakterystyka
Budynek mieszkalno-gospodarczy z kuźnią	1856/1991	Obiekt składa się z kuźni, przedsionka, sieni, kuchni, izby mieszkalnej oraz obory. Dach dwuspadowy; na przełomie wieków XIX i XX budynek został powiększony o piętrową przybudówkę z sienią i izbą mieszkalną, a także dobudowano stodołę, w nadbudówce umieszczając kolejne dwie izby mieszkalne. Kuźnia wyposażona w przedmioty z XIX wieku – piec, wneka kominowa, żeliwna miska ogniska, narzędzie do regulowania dopływu powietrza, podłoga, zgodnie ze zwyczajem, wykonana z drewnianych klocków. Izba mieszkalna wyposażona w styl epoki.
Zajazd z Szalejowa Dolnego nr 7	Początek XIX w./1991	Odbudowany w latach 1986–1990. Część parterowa z cegieł i kamieni, zrębowe pięterko podparte dwoma słupami z galerią i sześcioma ozdobnymi słupami. Izby wyposażono w ekspozaty z terenów Pogórza Sudeckiego, ale także kresów wschodnich – kredensy, stoły, szafy itp. Są także przedmioty codziennej pracy jak kołowrotek, maszyna do szycia, pralka drewniana z ręcznym napędem, narzędzia stolarskie oraz w pełni wyposażony warsztat tkacki, nawiązujący do tradycji regionu. W sumie zgromadzono 248 ekspozatów.
Chałupa zrębowa z Kudowy Zdroju	Przełom XVIII i XIX w./1991	Szeroki budynek z przelotową sienią wydzielającą dwie części: mieszkalną, wyposażoną w sprzęty z XIX i początku XX wieku i gospodarczą, podzieloną z kolei na dwie części zwane chlewikami.
Dzwonnica alarmowa z Gołaczowa	XIX w./1989	Budynek na planie kwadratu, złożony z dolnej części – w kształcie ściętego ostrosłupa oraz z latarni i hełmu z ośmiobocznym zwieńczeniem pokrytym gontami. Drewniana konstrukcja słupowo-ryglowa złożona z czterech zwężających się ku górze słupów rygli.
Chałupa z Nowej Łomnicy	XIX w./1996	Chałupa dwuizbowa – izba mniejsza i większa wraz z kuchnią. W sieni czynny piec chlebowy (cotygodniowe pokazy wypiekania) wraz z niezbędnymi narzędziami, w kuchni piec z zapiekiem. Wyposażenie obu izb nawiązujące do epoki, między innymi komoda, kołowrotek czy maszyna do szycia.
Stodoła zrębowa	XIX w./1996	Wykonana z drewna świerkowego, przeniesiona z Kudowy Czerwnej. W stodole znajduje się zbiór maszyn rolniczych z przełomu XIX i XX wieku jak młockarnia, śrutownik czy sieczkarnia.
Wiatrak „Kozłak”	XIX w./1996	Przywieziony z Jabłowa. Funkcjonował jeszcze do końca lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Budynek wzniesiono w konstrukcji słupowo-ryglowej, oszalowanej na zewnątrz deskami. Wiatrak zwieńczony trójspadowym dachem o konstrukcji krokwiowo-jętkowej. Wnętrze budynku trzykondygnacyjne: parter, dwa piętra i poddasze.
Kopia kapliczki z Barda Śląskiego	1992–1993	Kapliczka słupowa dwukondygnacyjna z daszkiem trójspadowym krytym dachówką. W części dolnej znajduje się płytka wneka zamknięta półkolem, w części górnej – trzy wneki, w których umieszczono obrazy świętych. We wnece frontowej wmurowano drewniany krzyż z wizerunkiem Chrystusa.

Źródło: oprac. własne na podstawie www.skansen.kudowa.pl.

Oprócz zestawionych w tabeli 8 obiektów, stanowiących trzon oferty skansenu, na jego terenie można spotkać pojedyncze figurki, jak słupowa kapliczka z figurką św. Floriana z 1859 r., czy współczesne rzeźby ludowe, jak na przykład ul przedstawiający górala wykonany w 1974 r. przez Józefa Wronka ze Szczawnicy Zdroju.

Są także czasowe lub stałe ekspozycje, etnograficzne w swoim charakterze. Do stałych zalicza się wystawę poświęconą tradycyjnemu kowalstwu przedstawiającą wyroby miejskiego kowala:

- kute kraty okienne z przełomu wieków XVIII i XIX,
- wiatrowskaz z 1672 r.,
- kutą skrzynię z XVII wieku,
- elementy ogrodzenia,
- krucyfiksy, podkowy dla koni i wołu, szyldy rzemieślnicze.

Wystawy czasowe prezentowane są w dwóch salach budynku kuźni. Swego czasu można było obejrzeć tam wystawę „Szycie, maglowanie, prasowanie” czy kolekcję maszyn do szycia firm: Sienger, Keiser oraz Veritas (www.skansen.kudowa.pl).

Osobnym sposobem prezentacji materialnego dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego jest skansen prywatny. Nie jest to skansen w rozumieniu definicji Międzynarodowej Konferencji Skansenowej w Sanoku (1978), jednak głównym założeniem funkcjonowania tego typu waloru jest prezentacja w mniej lub bardziej profesjonalny czy atrakcyjny sposób elementów tradycyjnej kultury ludowej. Jest to z reguły oferta mniejsza w swej skali, ograniczająca się do jednego gospodarstwa, prezentująca walory ułożone w jego obrębie, niekoniecznie w sposób systemowy, w oparciu o wiedzę naukową. Częściej jest to zbiór sentymentalny, nawiązujący do przeszłości już to lokalnych, już to allochtonicznych w swoim charakterze tradycji.

Inicjatywy prywatne pojawiły się w ostatnich 20 latach, wyrosły z pasji i chęci realizacji swojego hobby, które ewentualnie może stać się głównym źródłem dochodów, choć częściej stanowi jedynie komplementarną składową domowego budżetu.

Poniższe zestawienie prezentuje wybrane skanseny prywatne na terenie Dolnego Śląska.

Tab. 2. Skanseny prywatne Dolnego Śląska

Nazwa	Miejsce	Rok powstania	Charakterystyka
Skansen „U sołtysa”	Wambierzyce	1992	Zbiory o charakterze etnograficznym zgromadzone w dwóch budynkach. W jednym znajduje się kuźnia oraz wyroby kowalskie, drewniany kierat czy kolekcja żelazek. Kolejny budynek to warsztat stolarski oraz pomieszczenie poświęcone świątkom. Skansen proponuje także muzeum mineralogiczne oraz mini zoo – zwierzyńiec, w którym rolę główną odgrywa struś.
„Szlak ginących zawodów”	Kudowa Zdrój	1 maja 2002	W trzech tematycznie zorganizowanych chałupach można zapoznać się z trzema ginącymi zawodami: kowalstwem, młynarstwem i garncarstwem. W każdej znajdują się sprzęty związane z zawodami. Można także wziąć udział w pokazie wypieku chleba czy ręcznego toczenia naczyń. Atrakcję stanowi wiatrak z Sandomierza z 1886 r. Dodatkową ofertą jest ptasie safari.
Muzeum Ludowe u Kowalskich	Marcinowo k. Trzebnicy	1991	Ekspozycje muzeum zajmują izby gospodarstwa Mariana Kowalskiego. Efektem 46 lat zbierania jest ponad 2000 eksponatów. Izba Zaprzęgowa prezentuje sprzęty związane z jazdą konną, Izba Rzemieślnicza obejmuje sprzęty używane na wsi podczas prac gospodarskich, jak brony, kosy, pługi, sieczkarnie itp. W Domu Chleba znajduje się Izba Kuchenna z pełnym wyposażeniem. Do Domu Chleba przylega kuźnia, w której odbywa się prezentacja kucia żelaza. Przy muzeum działa kapela ludowa „Marciny”.
Muzeum i Skansen Rolny	Nadolice Wielkie	10 października 2006	Kolekcja ponad 6000 eksponatów zarówno z kresów wschodnich, jak i przedwojennych Niemiec umieszczona w budynkach, w których odtworzono również kuźnię, warsztat szewski, krawiecki oraz pracownię stelmacha. Jest także „wagon przesiedleńczy”, w którym spróbowano odtworzyć realia przesiedleń po 1945 r. Skansen oferuje możliwość obserwacji nieba, przy użyciu sprzętu Stowarzyszenia Astronomicznego.
Skansen – zagroda chłopska	Ruszwice k. Głogowa	2005	W zagrodzie chłopskiej zgromadzono ruchomości – liczne pamiątki, narzędzia, sprzęty związane z tradycyjnym gospodarowaniem na wsi – cepy, piece do wypieku chleba czy młockarnie. Głogowski skansen wśród ziół – istotną ofertą skansenu jest uprawa ziół przy zagrodzie chłopskiej – ponad 100 gatunków ziół krajowych, jak i charakterystycznych dla innych stref klimatycznych.

Źródło: oprac. własne.

Materiałne elementy dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego stanowią potencjalnie atrakcyjny walor dla potrzeb turystyki kulturowej, to jednak sama ekspozycja nie jest wystarczającą zachętą do zapoznania się z dziedzictwem. Dziedzictwo, które przyciągałoby zainteresowanie turystyczne, winno być dziedzictwem żywym (Mikuta, Woźniaczko, 2005). Stąd potrzeba interpretacji waloru, która przybliżyłaby prezentowaną przez muzeum problematykę.

Sam przekaz informacji to za mało. Istotna jest „relacja” oparta na informacji. Nie może to być jedynie sucha relacja, ale taka, która działa na osobowość i uczucia, która prowokuje i zainteresuje (Freeman, 1977).

Najczęstszym sposobem interpretacji w skansenach jest ich „ożywianie”. Odwiedzający stają się uczestnikami życia na wsi, poznają jego specyfikę co najmniej na dwa sposoby uczestnicząc:

- w imprezach folklorystycznych,
- codziennych czynnościach związanych z dawnym funkcjonowaniem życia na obszarach wiejskich.

Najbogatszą ofertę prezentuje Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie Pstrąnej. Wśród 13 imprez zaplanowanych w sezonie 2009 r. 5 ma charakter wybitnie folklorystyczny.

Tab. 3. Imprezy folklorystyczne w MKL Pogórza Sudeckiego w Kudowie

Impreza	Data	Charakterystyka
Majówka ludowa w skansenie	2 maja 2009	Otwarcie sezonu letniego. Występ zespołu folklorystycznego, udział w tradycyjnym ubijaniu masła, tradycyjne wyrabianie sera, wypiekanie chleba, pokaz sztuki kowalskiej.
Obrzędy świętojańskie w skansenie	6 czerwca 2009	Sobótki Świętojańskie: rozpalenie Sobótki – ogniska obrzędowego w noc świętojańską – wigilię święta św. Jana Chrzciciela. Program przewiduje wspólne pieczenie chlebków świętojańskich, wicie wianków z ziół i rzucanie ich na wodę, śpiewanie pieśni ludowych, szukanie kwiatu paproci, zabawy z ogniem.
V Prezentacje Kultury Ludowej Ziem Pogranicznych „Róża Kłodzka”	18 sierpnia 2009	W programie przewidziane są występy zespołów ludowych ziem pogranicznych z Czeskiej Republiki oraz z Polski. Przygotowywanie, prezentacja i degustacja potraw regionalnych – kuchnia ludowa.
Cepowisko	18 sierpnia 2009	Impreza żniwna połączona z koszeniem zboża i młócką cepem. Prezentacja zwyczajów dawnych żniwiarzy i związanych z ich pracą obyczajów: korowód żniwiarzy spod kuźni na obsiane zbożem pole, udział w „zażynku” – zwyczajowym rozpoczęciu żniw, „frycowym” – rodzaj pasowania na kosiarza i parobka, przygotowaniu wieńców. Całość zakończona korowodem dożynkowym, ośpiewaniem wieńców i wygłaszaniem oracji.
Święto piezzonego ziemniaka	4 października 2009	Impreza kończąca sezon. Wypiek chleba w chacie z Nowej Łomnicy, degustacja ziemniaków ze spyrą, koprem i zsiadłym mlekiem. W zajeździe prezentacja i degustacja tradycyjnych potraw ziemniaczanych, jak pierogi z ziemniakami czy pyzy ziemniaczane, występ zespołu folklorystycznego – koncert piosenek ludowych, stoisko z miodami z gospodarstwa pasiecznego. Na placu pod dzwonnica degustacja ziemniaków pieczonych w popiele i bardziej współczesnych ziemniaków z grilla.

Źródło: www.skansen.kudowa.pl

Imprezy oferowane przez skansen stanowią jeden z istotniejszych, lecz nie jedyny sposób interpretacji dziedzictwa materialnego. Skansen często służy jako miejsce organizacji festynów, okolicznościowych przyjęć czy nawet konferencji. W roku 2008 właśnie tutaj odbyły się dwie międzynarodowe konferencje oraz jedno forum o zasięgu regionalnym:

- Sudety – Wołyń, pomosty do dialogu kultur,
- X konferencja nt. Muzeum wobec kulturowego dziedzictwa polsko-czeskiego,
- I Forum Małych Domowych Muzeów.

W przypadku skansenów prywatnych na obszarze Dolnego Śląska imprezy folklorystyczne zdarzają się o wiele rzadziej. Dzień Truskawki – święto regionalnego owocu obchodzone w połowie czerwca w Muzeum i Skansenie Rolnym w Nadolicach Wielkich to raczej wyjątek. Częstszym sposobem interpretacji prezentowanego dziedzictwa jest oferta udziału w codziennych czynnościach, charakterystycznych dla środowiska wiejskiego.

Najczęściej oferuje się odwiedzającym udział w pokazie wypiekania chleba. Domy chleba lub wypiek chleba oferują w zasadzie wszystkie opisywane skanseny z wyjątkiem Skansenu u Sołtysa w Wambierzycach, Muzeum i Skansenu Rolnego w Nadolicach Wielkich, który już w niedalekiej przyszłości także zamierza zaproponować taką ofertę.

W parze z wypiekiem chleba idzie oferta wyrobu masła w tradycyjny sposób. Obu wytworów można następnie skosztować – rodzaj zwieńczenia oferty.

Muzeum Ludowe u Kowalskich proponuje także degustację żurku po kurpiowsku – specjalności kuchni regionu, z którego pochodzi właściciel skansenu. Smalec tradycyjny, charakterystyczny dla regionu świętokrzyskiego to oferta Szlaku Ginących Zawodów, a kuleszaka – zapiekaną potrawę z kaszy i kukurydzy dodatkami truskawek można skosztować w Muzeum i Skansenie Rolniczym w Nadolicach Wielkich.

Unikatową ofertę prezentuje skansen – zagroda chłopska w Ruszowicach. Jest to udział w zbiorze i suszeniu ziół.

Oprócz produkcji nawiązującej do tradycyjnej kuchni ludowej prywatne skanseny ułatwiają poznanie metod wytwarzania wybranych produktów oraz zaprezentowanie sposobów działania wybranych warsztatów. Najczęściej są to warsztaty:

- tkackie (Nadolice Wielkie, Ruszowice),
- szewskie (Ruszowice, Marcinowo, Nadolice Wielkie),
- garncarski (Szlak Ginących Zawodów – Kudowa Zdrój),
- kuźnia (Marcinowo, Nadolice Wielkie).

Zarówno Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie Pstrążnej, jak i skanseny prywatne prowadzą działalność dydaktyczno-wychowawczą, także i w ten sposób starając się ożywić prezentowane dziedzictwo.

Skansen w Pstrążnej oferuje lekcje muzealne. Do najpopularniejszych ofert zalicza się temat: „Od ziarenka przez mąkę do bochenka”. Pogadanka połączona jest ze zwiedzaniem muzeum. Lekcja, obliczona na około 2 godziny, obejmuje:

- poznanie ziaren wszystkich rodzajów zbóż uprawianych w kraju,
- mielenie na żarnach,
- prezentacja rodzajów mąki,
- sposoby wykonywania ciasta – wspólne wyrabianie ciasta na chleb i placki,
- wypiek połączony z omówieniem tradycyjnych sposobów wypieku,
- prelekcja na temat znaczenia chleba w kulturze człowieka,
- degustacja chleba ze smalcem (www.skansen.kudowa.pl).

Pogadanki na tematy związane z codziennymi zajęciami mieszkańców dawnej wsi można usłyszeć w niemal każdym z opisywanych prywatnych skansenów. Wyjątkiem jest jedynie Skansen u Sołtysa w Wambierzycach, który w swojej ofercie nie przewiduje takiego rodzaju działalności.

W Muzeum i Skansenie Rolnym w Nadolicach Wielkich pojawiła się propozycja ścieżki edukacyjnej. Głównym jej punktem ma być właśnie skansen, w którym będą odbywały się, prowadzone przez nauczycieli, pogadanki na temat rodzimych tradycji (www.agrinpol.pl/muzeumskansenrolny).

Skansen – zagroda chłopska w Ruszowicach, w nawiązaniu do swojego sztandarowego produktu – ziół – proponuje prelekcje dotyczące zielarstwa połączone ze zwiedzaniem wirydarza roślin leczniczych, a ponadto wykłady dotyczące ekologii, ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego (www.gpi.superhost.pl/www/skansen).

Muzeum Ludowe u Kowalskich proponuje zwiedzanie aktywne połączone z pogadankami nawiązującymi do obiektów prezentowanych w poszczególnych izbach (www.muzeumludowe.com.pl).

W przypadku Szlaku Ginących Zawodów każdorazowy pokaz ręcznego toczenia naczyń glinianych poprzedzany jest kilkuminutową prelekcją, w której zawarta jest krótka historia zawodu oraz informacje na temat techniki, jaką stosuje się w okolicy Sandomierza – regionu pochodzenia właściciela skansenu (www.kudowa.zdroj.pl/wiatrak).

Kolejnym aspektem dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego, czytelnym w krajobrazie jest tradycyjna architektura.

Ze względu na mniejszą trwałość części materiałów stanowiących budulec na obszarach wiejskich w okresie przedindustrialnym większość architektury tradycyjnej nawiązuje do ostatnich 200 – 250 lat – okresu, w którym panowała ludowa kultura niemieckiego obszaru kulturowego. To jeden z głównych powodów, dla których po drugiej wojnie światowej i wymianie mieszkańców budynki w stylu obcym kulturowo nowym właścicielom nie były konserwowane zgodnie z tradycją, a często przebudowywane zgodnie z potrzebami, tracąc zupełnie swój niepowtarzalny charakter. Pauperyzacja tradycyjnej zabudowy była także efektem poczucia tymczasowości gospodarowania na ziemiach określanych mianem Ziemi Zachodnich. Jeszcze w latach siedemdziesiątych panowało przekonanie, że sytuacja jest przejściowa, stąd remonty wykonywano jedynie, jeżeli były niezbędne, raczej na zasadzie doraźnego zapobiegania szkodom niż kompleksowej naprawy.

Wszystko to spowodowało, że tradycyjna architektura z okresu przedindustrialnego na Dolnym Śląsku jest raczej w odwrocie. Wśród niewielu przykładów pozytywnych należy wymienić domy przysłupowe.

Początki domów przysłupowych to XVII w., rozkwit to wiek XIX. Ten system budowania zapoczątkowany na obszarze Górnych Łużyc z czasem rozprzestrzenił się na północne Czechy i Dolny Śląsk. Obecnie zachowało się około 17.000 domów w tym stylu. Na terenie Niemiec pozostały jeszcze całe zespoły urbanistyczne.

Dom przysłupowy to zwykle dwie kondygnacje i dwuspadowy dach. Część mieszkalna zrębowa, drewniana oraz murowana z kamienia i część gospodarcza ze stajnią. Centralnie przebiegająca sień rozdziela obie części. W niej znajduje się trzon kominowy i schody.

Dom w tej zabudowie łączy dwa style budownictwa: słowiański styl belek i frankoński mur pruski. Nowym elementem były przysłupy na stronie szczytowej i okapowej. Określenie *przysłupy* pochodzi od niemieckiego słowa *umbinden* – obwiązać. Przysłupy to co najmniej dwustronne rusztowanie podporowe.

W domach przysłupowych wyróżnia się dwa rodzaje budynków:

- o konstrukcji ryglowej,
- budowie wielopiętrowe.

Dom przysłupowy w konstrukcji ryglowej jest domem dwupiętrowym. Górne piętro nazywane „koszem muru pruskiego” jest pojedynczo obwiązane i osadzone na parterze na własnej podwalinie.

Budowla wielopiętrowa (długosłupowa) to taka, w której wszystkie słupy muru pruskiego od podłoża aż do wysokości izby na piętrze przechodzą w jednej części (www.umgebundeland.de).

Najstarszy dom przysłupowy powstał w Dittelsdorf w 1525 r. i stał do roku 1996. Zdecydowana jednak większość obecnie istniejących domów została zbudowana po 1700 r.

Najwięcej domów przysłupowych występuje obecnie we wschodniej Saksonii – około 6200, z czego opisano ponad 3600. Po stronie polskiej dokładniej przebadano powiat lubański i zgorzelecki – około 400 domów. Tak ubogi zestaw to efekt historii, a także rozwoju przemysłu wydobywczego – wiele wiosek znikło z powodu położenia na obszarze występowania surowca (J. Jakubiec, www.bsrr.eu).

Na wagę tego fenomenu architektonicznego dla rozwoju turystyki kulturowej regionu zwrócono uwagę pod koniec ubiegłego wieku. W roku 1999 gminy z Czech i Niemiec rozpoczęły współpracę, której efektem ma być zachowanie w możliwie niezmienionym stanie architektury ludowej regionu, współcześnie podzielonego granicami między trzy państwa.

Powołano do życia projekt „Kraina Domów Przysłupowych”, do którego przystąpiły Niemcy, Republika Czeska i, od 2004 r., także Polska. Docelowo krajobraz kulturowy „Krainy” miałby zostać wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, choć to wciąż nie najbliższa przyszłość.

W celu przybliżenia mieszkańcom Górnych Łużyc ich tradycji architektonicznej oraz aktywizacji turystycznej regionu od 2005 r. organizuje się „Dzień otwartych domów przysłupowych”. Piąta edycja odbyła się 31 maja 2009 r. Wśród możliwości zapoznania się z tym rodzajem architektury do najistotniejszych należy zwiędzanie domów wzorcowo odrestaurowanych. W tym roku w 3 krajach otwarto dla zwiedzających 50 domów, z tego 5 na obszarze powiatów lubańskiego i zgorzeleckiego (www.umgebundeland.de).

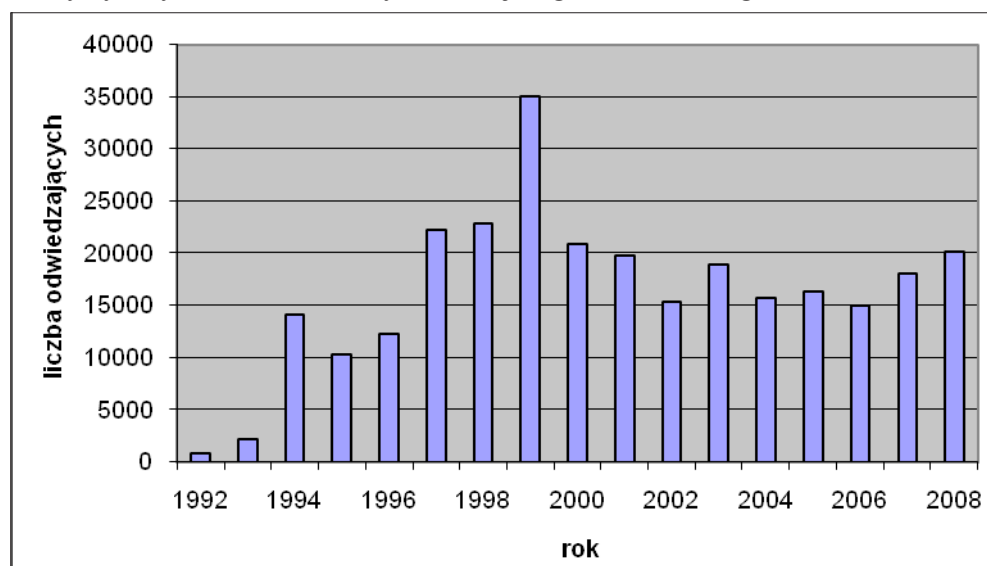
Sztandarowym przykładem domu przysłupowego w regionie znajdującego się w granicach Polski jest Zagroda Kołodzieja w Zgorzelcu Aleje Lipowe 1. Dom, zbudowany w 1822 r., został przeniesiony z Wigancic Żytawskich na początku wieku. Obecnie w budynku znajduje się restauracja „Piwnica Starmiejaska” (www.e-bogatynia.pl).

Obok zwiedzania domów otwartych w trakcie dnia domów przysłupowych w ofercie są także:

- wycieczki z oprowadzaniem w miejscowościach z zabudową przysłupową,
- pokaz rzemiosła ludowego w obiekcie zabytkowym bądź warsztacie,
- wycieczka rowerowa szlakiem miejscowości z domami przysłupowymi,
- pokaz filmu dokumentalnego nt. renowacji domów przysłupowych, po projekcji dyskusja,
- „wycieczka inna niż zwykle” szlakiem wyremontowanych i wystawionych na sprzedaż domów przysłupowych,
- zwiedzanie wystaw tematycznych, np. wystawa „Stare budynki we wsi” proponowana przez centralny punkt informacji na temat domów przysłupowych w Waltersdorf,
- wieczór z folklorem,
- wystawy tematyczne.

Trudno jest w wymierny sposób określić rolę, jaką dla rozwoju turystyki kulturowej ma materialne dziedzictwo kulturowe środowiska wiejskiego. Najprostszy wskaźnik – wielkość ruchu turystycznego – dostępny jest jedynie w przypadku Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie Pszcząnej.

Ryc. 1. Ruch turystyczny Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego

Źródło: oprac. własne.

Dane statystyczne przedstawiają liczbę odwiedzin od początku działania muzeum. Do roku 1999 można mówić o stałym wzroście zainteresowania aż do osiągnięcia rekordowej wartości 35 100 osób w trakcie sezonu. To rok, w którym wprowadzono cykliczność najpopularniejszej oferty komplementarnej na terenie skansenu – pokazów wypieku chleba, które w tym sezonie po raz pierwszy zaproponowano w formie cyklicznej – wypiek miał odbywać się co dwa tygodnie przez cały sezon.

Spadek wielkości ruchu w kolejnych latach tłumaczy się z reguły kryzysową sytuacją w turystyce na początku naszej dekady. Kolejne lata do roku 2006 to okres stabilizacji. Wprawdzie przyczyna natury ekonomicznej została przezwyciężona, jednak w tym samym czasie w pobliżu skansenu powstała oferta konkurencyjna, podobna w charakterze – Szlak Ginących Zawodów – prywatny skansen, którego sukces oparty został o umiejętną interpretację dziedzictwa, a także lepsze położenie – w pobliżu najistotniejszej atrakcji kulturowej Kudowy – kaplicy czaszek, stanowiąc jej swoistą ofertę komplementarną. Pstrążna położona dalej traci na liczbie odwiedzających. Wzrost z roku 2007 jest najprawdopodobniej efektem poszerzenia znacząco oferty imprez odbywających się na terenie skansenu, a także faktem wydłużenia sezonu – muzeum stało się obiektem dostępnym dla ruchu turystycznego przez cały rok.

Problem stanowią statystyki dotyczące liczby osób odwiedzających w prywatnych skansenach. Uzyskanie danych jest trudne, czasem wręcz niemożliwe. Można mówić jedynie o przybliżonych danych szacunkowych. Takie dane uzyskano metodą wywiadu dla dwóch jednostek: Skansenu u Sołtysa w Wambierzycach i Szlaku Ginących Zawodów. W obu wypadkach wielkość ruchu jest szacowana na około 50 000 osób rocznie i jest stabilna w ostatnich 5 latach.

Ten rząd wielkości należy traktować z dużą ostrożnością, choć z pewnością wskazuje na jedno – muzea mniejsze, prywatne w przypadku Dolnego Śląska wcale nie muszą stać na pozycji przegranej w stosunku do jedyne w pełni zgodnego z definicją skansenu. Przeciwnie – trafność interpretacji powoduje, że stały się istotną, a nawet groźną konkurencją. Osobną kwestią pozostaje fakt jakości oferty, która w przypadku inicjatywy prywatnej nie zawsze realizuje założenia przygotowania oferty w zgodzie ze sztuką etnograficzną.

Jeszcze trudniej oszacować wagę architektury ludowej dla turystyki kulturowej. Brak miarodajnych danych z obszaru Polski odnoszących się do liczby odwiedzających poszczególne obiekty – w przypadku domów przysłupowych. O popularności można wnioskować jedynie w oparciu o przesłanki pośrednie. Fakt stworzenia oferty turystycznej w oparciu o ten walor, która przekracza granice, sam w sobie świadczy o randze co najmniej międzynarodowej, co może przekładać się na większy ruch turystyczny o charakterze także międzynarodowym. Zaangażowanie w przygotowanie oferty środków europejskich w ramach programu Interreg IIIA i próba umieszczenia waloru na liście dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO z pewnością zwiększy zainteresowanie ofertą, za czym pójdzie wzrost ruchu turystycznego oraz znaczenia tego waloru dla rozwoju turystyki kulturowej na Dolnym Śląsku.

Wprawdzie potencjalne możliwości rozwoju turystyki w oparciu o materialne dziedzictwo kulturowe środowiska wiejskiego na Dolnym Śląsku nie są małe, to jednak rzeczywistość nie pozostawia większych wątpliwości. Oferta skansenów jest niewielka (jeden oficjalny) i nie przyciąga ona większej liczby turystów.

Skanseny w Opolu, Łowiczu czy Chorzowie przyjmują trzykrotnie więcej turystów w ciągu roku, skansen lubelski nawet czterokrotnie więcej. Skansen w Pstrążnej nie jest zaliczany do najistotniejszych walorów nawet w swoim subregionie – Ziemi Kłodzkiej, „przegrywając” z takimi atrakcjami, jak kaplica czaszek, muzeum papiernictwa w Dusznikach, kopalnia w Nowej Rudzie czy twierdza w Kłodzku.

Podobnie wygląda sytuacja w przypadku architektury ludowej jako waloru kulturowego na Dolnym Śląsku. Jest to zjawisko raczej marginalne. Idea domów przysłupowych w zachodniej części regionu w zasadzie dopiero czeka na odkrycie przez turystykę. Szansą jest „Dzień Domów Przysłupowych” – cykliczna impreza o zasięgu międzynarodowym, jednak na dziś jest to temat o ograniczonym zasięgu.

Rolę, jaką dziedzictwo materialne kulturowe środowiska wiejskiego odgrywa dla turystyki kulturowej na Dolnym Śląsku trudno nazwać wiodącą. Ten typ waloru stanowi raczej ofertę komplementarną w stosunku do walorów istotniejszych na obszarze ich występowania. Idea skansenów prywatnych to dodatkowy czynnik przyciągający turystów, korzystających z oferty agroturystycznej bazy noclegowej, jak to jest w przypadku Nadolic czy Wambierzyc.

Można równocześnie zaryzykować stwierdzenie, że rola waloru tradycyjnej kultury ludowej będzie wzrastać wraz ze wzrostem świadomości regionalnej mieszkańców Dolnego Śląska przeszłych i obecnych, a także od wzrostu zapotrzebowania turysty na kontakt ze środowiskiem wiejskim, w którym oferta dziedzictwa kulturowego stanowi jej istotny składnik niezależnie od osobistych korzeni odwiedzającego, tak pogmatwanych przez historię.

Bibliografia

1. Chaumier S., 2003, *Des musees en quete d'identite, ecomusee versus technomusee*, L'Harmattan, Paris.
2. Czajkowski J., 1984, *Muzea na wolnym powietrzu w Europie*, KAW, Rzeszów-Sanok.
3. Freeman T., 1977, *Interpreting our heritage*, University of North Carolina Press, Chapel Hill.
4. Gaworecki W., 2000, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
5. Jakubiec J. [on-line], <http://www.bsrr.eu>.
6. Jennan L., 2005, *Patrimoine rural et tourisme durable*, [w:] *Tourisme rural et developement durable*, red. Z. Chattou, Paris, p. 66–83.
7. Kowalczyk A., 1997, *Geografia turystyki*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
8. Kruczek Z., Sacha S., 1990, *Atrakcje turystyczne Polski*, wyd. 2, Akademia Wychowania Fizycznego, Kraków.
9. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
10. Mączak A., 2001, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, Książka i Wiedza, Warszawa.
11. Mikuta B., Żelazna K., 2003, *Dziedzictwo kulturowe wsi litewskiej w aspekcie rozwoju agroturystyki*, *Problemy Turystyki i Hotelarstwa*, nr 1, s. 122–132.
12. Mikuta B., Woźniczko M., 2005, *Kuchnia regionalna jako składnik oferty żywieniowej w turystyce wiejskiej*, [w:] *Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich*, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, Szczecin, s. 221–228.
13. Stasiak A., 1996, *Muzea na wolnym powietrzu w Polsce i możliwości ich wykorzystania dla celów turystycznych*, *Turystyka*, z. 2, s. 67–95.
14. Trojan M., 1994, *Introduction to the Ethnology of Europe. Orientations, problems, researches*, Wrocław.
15. Wicher-Jesionkowska K., 1978, *Organizacja imprez folklorystycznych jako jedna z metod ożywienia ekspozycji skansenu na przykładzie Muzeum Wsi Opolskiej w Opolu – Bierkowicach*, [w:] *Międzynarodowa Konferencja Skansenowa*, Sanok.
16. Widawski K., 2008, *Współczesny model wykorzystania turystycznego walorów tradycyjnej kultury ludowej w Europie*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, *Turystyka w środowisku geograficznym*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, vol. 10, s. 207–221.
17. Wojciechowska J., 2003, *Dziedzictwo kulturowe regionów jako element produktu turystycznego*, [w:] *Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna*, Biuro Ekspertyz Finansowych, Marketingu i Consultingu Uniconsult: Olimpijskie Biuro Podróży; Venezia Mestre: Eureka srl – CNA Veneto International Services, Warszawa.

Źródła internetowe

1. www.louvre.fr
2. www.unwto.org
3. www.skansen.kudowa.pl
4. www.agrinpol.pl/muzeumskansenrolny
5. www.gpi.superhost.pl/www/skansen
6. www.muzeumludowe.com.pl
7. www.kudowa.zdroj.pl/wiatrak
8. www.umgebundeland.de
9. www.e-bogatynia.pl

Magdalena Duda-Seifert

MUZEA DOLNOŚLĄSKIE JAKO POTENCJAŁ DLA TURYSTYKI KULTUROWEJ W OKRESIE POWOJENNYM

Słowa kluczowe: muzea, Dolny Śląsk, turystyka kulturowa.

Abstract

The aim of the author was to analyse the potential of museums in the post-war period to fulfill the role of attraction in cultural tourism. The Lower Silesia was the area studied. The number of museums, of visitors and of exhibitions in the post-war period have been presented. The actions of museums in order to attract new visitors have been analysed.

Wprowadzenie

Muzeum jest trwale istniejącą instytucją, nienastawioną na osiąganie zysku, otwartą dla publiczności, służącą społeczeństwu i jego rozwojowi, która pozyskuje, konserwuje, udostępnia i wystawia w celu badawczym, edukacyjnym lub dla rozrywki materialne i niematerialne świadectwa egzystencji człowieka oraz jego środowiska (Waltoś, 2007). W świetle ukształtowanej w latach osiemdziesiątych XX w. tak zwanej nowej muzeologii, powinno ono funkcjonować nie tylko jako składnica obiektów artystycznych, ale także jako aktywne, kulturalne i intelektualne forum, współtworzące przestrzeń publiczną miasta i regionu (Saciuk-Gąsowska, Kacprzak, 2007).

Prywatne kolekcje osobliwości funkcjonowały już w starożytności i średniowieczu, w czasach odrodzenia zaczęto zbierać dzieła sztuki, jednak za okres narodzin muzeów uważa się wiek XVIII, kiedy to udostępniono kolekcje dzieł dla publiczności. Następne stulecie w Europie określono „gorączką muzeów” ze względu na tworzenie instytucji muzealnych w ścisłym powiązaniu z tkanką miast i centrów intelektualnych. W tym okresie muzea zaczęły także dołączać do „miejsc kultu”, czyli obiektów zainteresowania podróżników, przyczyniając się w ten sposób do wzbudzenia pierwszej fali masowej turystyki (Folga-Januszewska, 2006). Tradycyjnie zaliczane do grupy walorów krajoznawczych, w ostatniej dekadzie stały się ważnym celem turystyki kulturowej i jej specyficznego segmentu, czyli tak zwanej turystyki muzealnej.

Turystykę kulturową rozumieć należy w świetle przyjętych definicji jako zorientowaną na spotkanie uczestników z walorami kultury wysokiej lub popularnej oraz powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym. Jej cele obejmują więc zarówno walory dóbr kultury, jak i walory przyrodnicze ukształtowane albo przetworzone przez człowieka. Stanowi ona pojęcie podrzędne wobec turystyki krajoznawczej (Rohrscheidt, 2008). W drugiej połowie XX w. uznano turystykę kulturową za szansę rozwoju kulturowego i gospodarczego dla wielu regionów i miejscowości. W jej ramach wyróżniono turystykę muzealną określoną jako przedsięwzięcia o charakterze turystycznym, dla których głównym motywem podjęcia podróży i jej celem jest wizyta w jednym lub kilku obiektach muzealnych (Rohrscheidt, 2008). Muzea oferują nie tylko możliwość osobistego spotkania z oryginałem, ale też poszerzenia wiedzy poprzez szeroką ofertę przedsięwzięć edukacyjnych. W ostatnich latach w wyniku silnej konkurencji ze strony takich placówek jak centra naukowe czy parki tematyczne i rosnących wymagań ze strony „postmodernistycznego turysty” zmieniają one sposób ekspozycji na bardziej aktywnej i wykorzystującej różne techniki, w tym także multimedialne (Urry, 2007).

Według Rohrscheidta (2008), turystyka muzealna znajduje się obecnie w okresie największych przemian i ma przed sobą dobre perspektywy rozwoju.

Cele opracowania

Celem opracowania jest analiza potencjału, jaki dla turystyki stanowią mogą muzea na przykładzie Dolnego Śląska. Autorka posłużyła się danymi dotyczącymi liczby muzeów, organizowanych przez nie wystaw oraz liczby zwiedzających w okresie powojennym, zaczerpniętymi z opracowań statystycznych, przywołanych w literaturze. W oparciu o nie wydzielono charakterystyczne okresy w historii zasobów muzealnych regionu w latach 1955–2007 z uwzględnieniem zmian w modelu zarządzania muzeami, zmian w podziale administracyjnym kraju i przemian ustrojowych. Próbę określenia potencjału tego waloru dla dalszego rozwoju turystyki kulturowej przeprowadzono na podstawie analizy frekwencji w muzeach dolnośląskich w okresie 1955–2007 i wydzielenia okresów o charakterystycznych trendach w popycie. Podobnie zakres oferty opisano na przykładzie liczby organizowanych przez muzea dolnośląskie wystaw stałych i czasowych w latach 1960–1996, dla których pozyskano porównywalne dane statystyczne. Analiza wybranych przykładów z regionu, prezentujących aktualne trendy zarówno w zarządzaniu muzeami, jak i we frekwencji pozwoliła określić aktualny potencjał zasobów muzealnych regionu dla rozwoju turystyki kulturowej, w tym muzealnej. W opracowaniu uwzględniono wyłącznie instytucje mające w nazwie „muzeum”, z wyłączeniem izb regionalnych i punktów muzealnych, posiadające zbiory eksponatów udostępnione publiczności.

Muzea dolnośląskie – zmiany w wielkości zasobów w okresie powojennym

Jako pierwsze na Dolnym Śląsku udostępniano publicznie zbiory wrocławskie przy bibliotekach kościelnych w XVI, XVII i XVIII w. Zasoby te w połowie XIX wieku podzielono między muzea, powstające bardzo licznie od drugiej dekady tego stulecia. Na terenie całego regionu w XIX w. zaczęto udostępniać kolekcje powstałe często z gabinetów osobliwości na dworach arystokracji oraz w domach bogatych patrycjuszów. W drugiej połowie stulecia ambicją mieszkańców miast dolnośląskich stało się posiadanie własnych muzeów regionalnych, na wzór popularnych w całym Cesarstwie Niemieckim tak zwanych „Heimattmuseen”. Prezentowały one zabytki związane z dziejami „ojcowizny”, między innymi lokalne znaleziska archeologiczne, wyroby rzemiosła, zbiory etnograficzne, przyrodnicze, znaleziska geologiczne czy numizmaty.

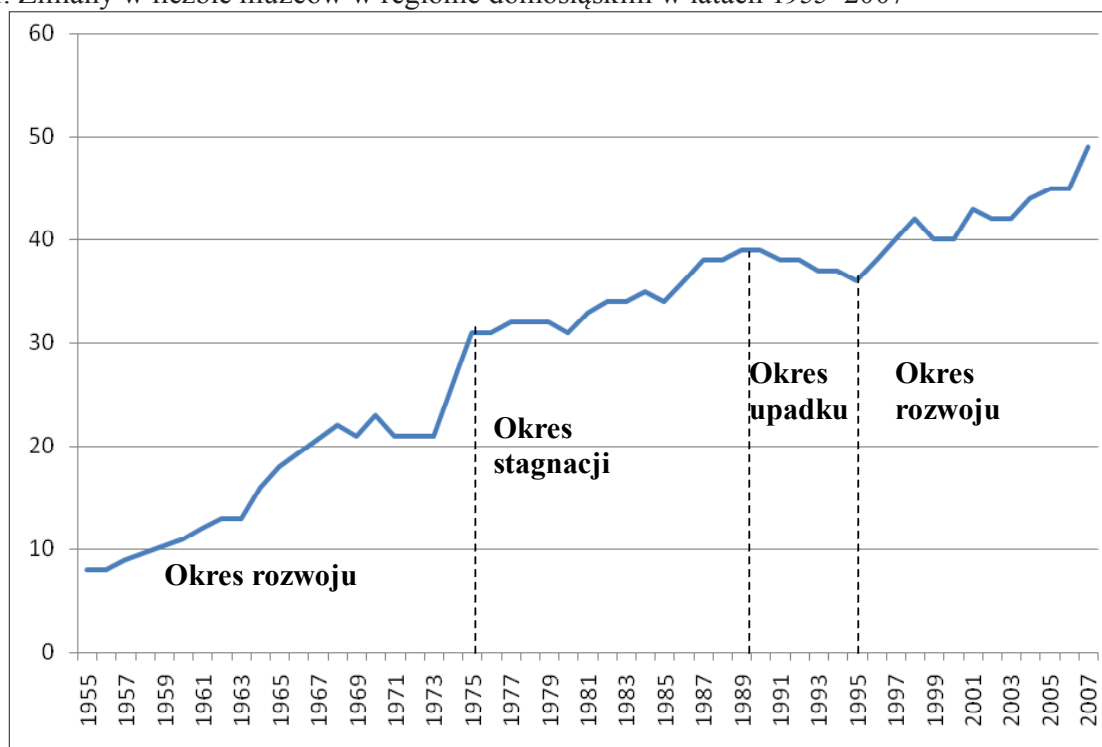
Podczas działań wojennych dolnośląskie kolekcje muzealne ulegały zniszczeniom, a cenniejsze były ukrywane w terenie lub wywożone w głąb Niemiec, po wojnie zaś wywożone przez administrację sowiecką na tereny ZSRR. Również po przejściu administracji przez Polskę znalazły się w trudnym położeniu. Nie tylko uległy uszczupleniu związanemu z brakiem nadzoru w okresie zmian administracyjnych, ale były też wywożone do Polski Centralnej w ramach prowadzonej przez władze polityki kulturalnej wobec zastanego dziedzictwa kulturowego na Ziemiach Zachodnich. Większość pozostałych zbiorów z regionu przewożono w tym samym czasie do powstającego wrocławskiego Państwowego Muzeum, przemianowanego na Muzeum Śląskie (obecnie Narodowe). W rezultacie tych działań w latach 1944–1953 na Dolnym Śląsku zlikwidowano 48 z 60 istniejących placówek, co oznacza, że zamknięciu uległo 80% muzeów regionalnych (Wiater, 2008), a pozostałe znacznemu uszczupleniu. W lata pięćdziesiąte XX w. region wkroczył więc, posiadając jedynie kilka muzeów (ryc. 1).

W roku 1950 doszło także do upaństwowienia podległych do tej pory samorządom lokalnych muzeów i oddania ich pod opiekę administracji państwowej, co zostało zapisane w formie ustawy *O ochronie dóbr kulturalnych i o muzeach* w 1962 r. Finansowanie i rzeczowe zabezpieczenie muzeów spadło na władze powiatowe i miejskie. W tym czasie zapanowała także pewna moda na muzea i miały one w efekcie dość dobre warunki rozwoju. W rezultacie ich liczba wzrosła na Dolnym Śląsku prawie trzykrotnie z 8 w 1955 do 21 w 1973 roku (ryc. 1).

Po roku 1975 reforma administracji państwa spowodowała zaburzenie wypracowanych dotychczas struktur i tworzenie nowych muzealnych placówek okręgowych, przy czym nowe województwa nie uzyskały już tak dużego znaczenia w opiece nad muzeami. W drugiej połowie dekady i w latach osiemdziesiątych XX w. liczba muzeów na Dolnym Śląsku rosła powoli, nie przekraczając 40. Okres ten można w związku z zaistniałą sytuacją określić jako okres stagnacji.

Zapoczątkowane w 1989 r. zmiany ustrojowe doprowadziły do powrotu do modelu terytorialnego zarządzania sferą kultury. Zmiana funkcjonującego systemu gospodarczo-politycznego spowodowała problemy w funkcjonowaniu placówek muzealnych. Ostatecznie przyjęta w 1996 r. ustawa o muzeach dokonała głębokiej reformy systemu muzealnictwa w Polsce. W rezultacie duża część muzeów przeszła pod opiekę samorządu z wyłączeniem jednostek, które pozostały pod zarządem ministerstw, wojewodów i organizacji społecznych, kościelnych i tym podobnych. Spowodowało to liczne perturbacje w funkcjonowaniu placówek, w tym często ograniczenie finansowania. Zdarzały się nawet sytuacje, gdy samorząd nie był zainteresowany przejęciem muzeum. W ten sposób na przykład istniejące od 1969 r. Muzeum w Oleśnicy, ulokowane w skrzydle zabytkowego zamku, zostało zamknięte decyzją władz administracyjnych w 1992 r. (Kramarek, 1996).

Ryc. 1. Zmiany w liczbie muzeów w regionie dolnośląskim w latach 1955–2007

Uwaga: liczba muzeów wykazywana jest bez uwzględnienia oddziałów jako osobnych jednostek organizacyjnych.

Źródło: oprac. własne na podstawie: *Dolnośląski rocznik statystyczny (miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego)*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, Egzemplarze z lat: 1963, 1965 i 1966, *Rocznik statystyczny miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego*, Prezydium RN miasta Wrocławia i Prezydium Wojewódzkiej RN we Wrocławiu, Wrocław, 1958, *Rocznik statystyczny województwa dolnośląskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, Tom I, egzemplarze z lat: 1999–2007, Tom II, egzemplarze z lat: 2004–2008, *Rocznik statystyczny województwa jeleniogórskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Jeleniej Górze, Jelenia Góra, egzemplarze z lat: 1977–1998, *Rocznik statystyczny województwa legnickiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Legnicy, Legnica, egzemplarze z lat: 1977–1998, *Rocznik statystyczny województwa wałbrzyskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Wałbrzychu, Wałbrzych, egzemplarze z lat: 1977–1998, *Rocznik statystyczny województwa wrocławskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, Egzemplarze z lat 1970–1974, 1976, *Rocznik statystyczny województwa wrocławskiego i miasta Wrocławia*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, egzemplarze z lat 1977–1998.

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. sytuacja uległa pewnemu unormowaniu i liczba muzeów na Dolnym Śląsku znów zaczęła wzrastać, sięgając ostatecznie w roku 2007 liczby 49 placówek.

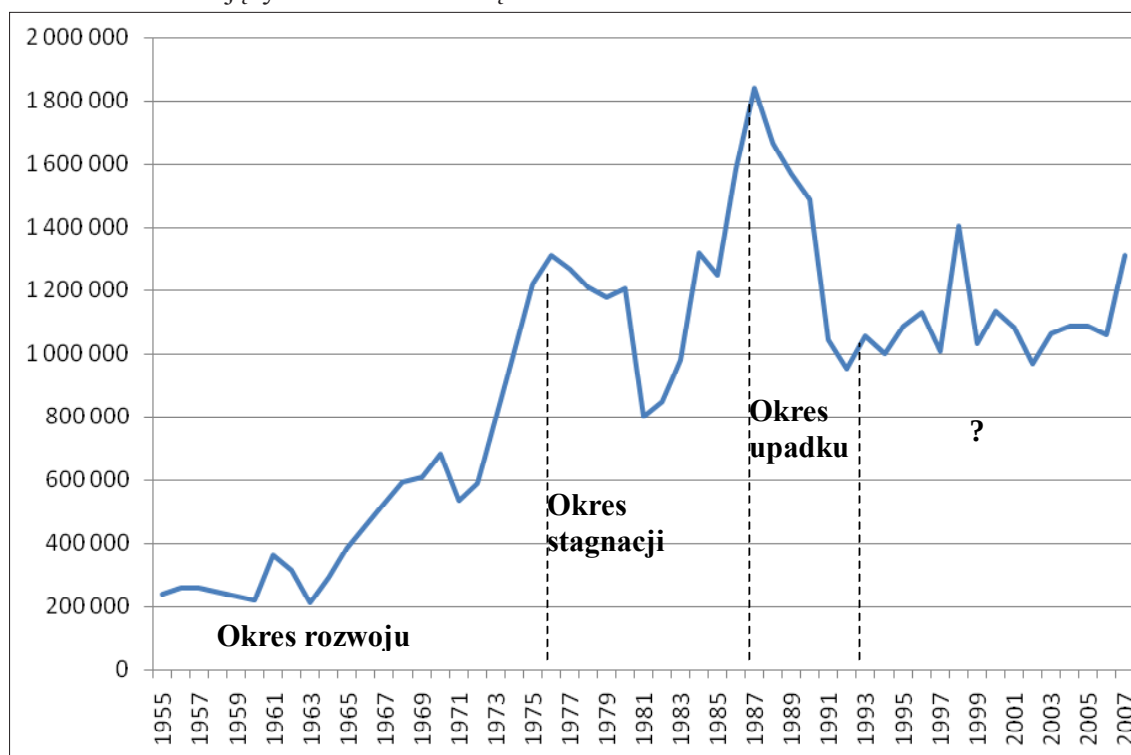
Muzea dolnośląskie jako potencjał dla turystyki kulturowej w okresie powojennym

Miarą atrakcyjności muzeów jest frekwencja. W okresie 1955–2007 można wyróżnić pewne trendy powiązane ze zmianami w modelu zarządzania muzeami, w podziale administracyjnym kraju i przemianami ustrojowymi, opisanymi powyżej, jednak reakcje popytu w postaci ruchu odwiedzających okazały się nieco przesunięte w stosunku do zmian w samej liczbie muzeów, gdyż ten pierwszy jest bardziej wrażliwy na zmiany w sytuacji gospodarczej (ryc. 2). I tak skutki reformy z 1975 r. spowodowały zmniejszenie ruchu odwiedzających muzea w 1976 r., efekty kryzysu gospodarczego w postaci załamania liczby odwiedzających muzea dolnośląskie wystąpiły w 1987 r., a jego przezwyciężenie i skutki transformacji ustrojowej zaczęły być odczuwane w postaci wzrostu frekwencji w muzeach na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Ostatni okres w historii frekwencji muzealnej w regionie trudno jednoznacznie określić ze względu na brak wyraźnego trendu.

Według źródeł statystycznych liczba odwiedzających muzea dolnośląskie w okresie od 1955 do 2007 wzrosła z ponad 200 tys. do ponad 1 mln rocznie (ryc. 2). Dane te jednak są mylące, ponieważ jeżeli uwzględnimy wzrost liczby placówek muzealnych (z 8 do 49), to średnia liczba odwiedzających jedno muzeum w regionie zmniejszyła się w tym czasie z 29 do 26 tys. Tendencje te odpowiadają trendom ogólnopolskim, gdyż średnia liczba odwiedzających przypadająca na jedno muzeum wynosiła 47 tys. w roku 1980, 34 tys. w 1990 i tylko po ok. 26 tys. w latach 2000 i 2004 (*Geografia...*, 2009). Tendencję tę potwierdzają także dane dotyczące frekwencji w wybranych muzeach. Na przykład liczba odwiedzających Muzeum Przyrodnicze w Cieplicach spadła od roku 1994 do 2000 o połowę, z ponad 60 do ok. 30 tys. rocznie (Roszczyk, 2002). Podobnie w drugiej połowie dekady zaznaczył się spadek

liczby odwiedzających Muzeum Przyrodnicze we Wrocławiu z 38 do 21 tys. rocznie (Zabłotni, 2000). Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy można wymienić wzrost liczby konkurencyjnych form zagospodarowania wolnego czasu. Badania wykazują, że obniża się obecnie intensywność uczestnictwa w kulturze wyższej instytucjonalnej, reprezentowanej obok teatru, opery czy filharmonii także przez muzea.

Ryc. 2. Liczba zwiedzających muzea dolnośląskie w latach 1955–2007

Źródło: oprac. własne na podstawie roczników statystycznych, jak w ryc. 1.

Zwiększa się natomiast uczestnictwo w kulturze masowej, popularnej, reprezentowanej przez telewizję, kino czy Internet (Laskowska, 2008). Również turyści coraz częściej preferują bardziej rozrywkowe formy spędzania czasu, wybierając spacer po mieście w połączeniu ze skorzystaniem z oferty gastronomiczno-rozrywkowej.

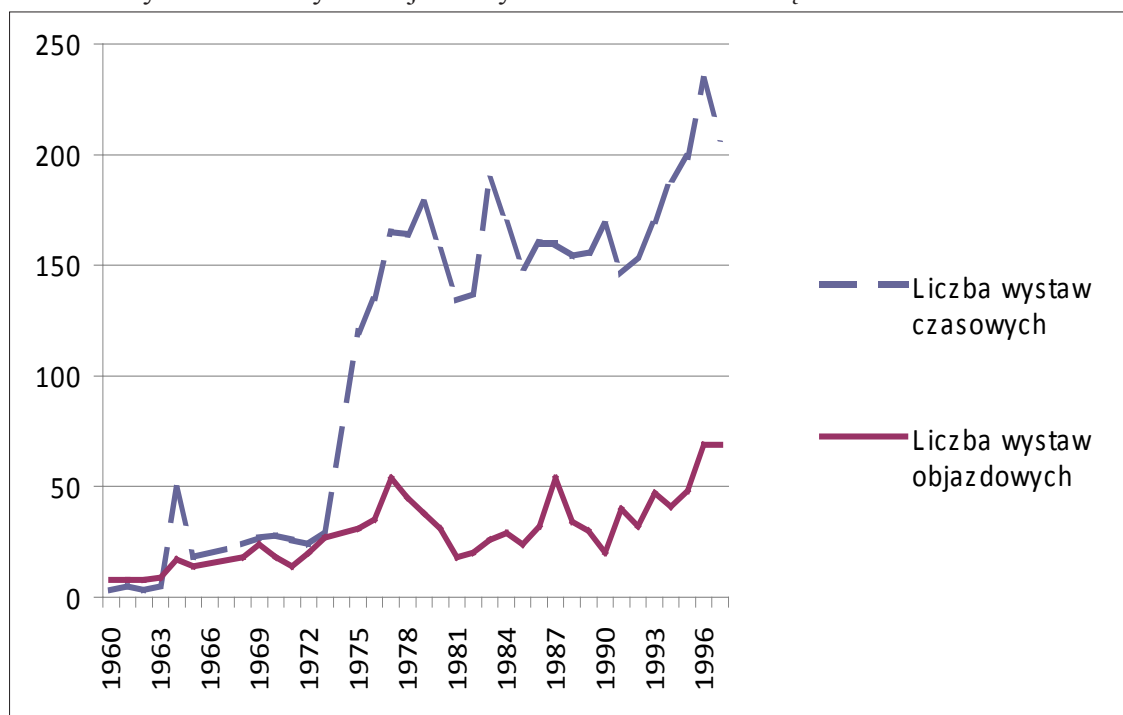
Alternatywą dla muzeów jest włączenie się przez nie w trend turystyki kulturowej, której motywem przewodnim staje się zdobywanie nowych informacji i doświadczeń w celu zaspokojenia potrzeb kulturowych (*Tourism trends...*, 2006). Jednak warunkiem sukcesu jest wyjście naprzeciw oczekiwaniom nowej klienteli, przyjęcie aktywnej orientacji marketingowej. Postawa taka wyraża się między innymi w: nowym podejściu do tematów wystaw czasowych, wprowadzeniu szerokiego użycia mediów interaktywnych oraz nowoczesnych form działania, takich jak prelekcje, lekcje muzealne, a także poprawy warunków przebywania w muzeach, na przykład poprzez wyposażenie ich w kawiarnie i sklepiki (Rottermund, 1996).

Podstawą oceny rangi muzeum dla turystyki jest unikatowość i zasobność jego zbiorów oraz sposób ich ekspozycji. Dodatkowe elementy podnoszące jakość waloru stanowią: lokalizacja w zabytkowym obiekcie, częstotliwość pojawiania się atrakcyjnych wystaw czasowych i objazdowych, a także wyposażenie infrastrukturalne obiektu.

Pod względem popularności w regionie wyróżnia się Panorama Racławicka, odwiedzana przez średnio 200 tys. osób rocznie; występują tu także takie unikatowe placówki, jak Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu czy Filumenistyczne w Bystrzycy Kłodzkiej, jednak nie odbiegają one od średniego poziomu placówek muzealnych w Polsce. Większość dolnośląskich muzeów mieści się w obiektach zabytkowych, nieliczne tylko posiadają siedziby budowane specjalnie dla nich. Do przykładów drugiej z wymienionych kategorii należą Muzeum Przyrodnicze i Panorama Racławicka we Wrocławiu czy Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze. Prawie wszystkie borykają się z problemami wysokich kosztów bieżącego użytkowania przestarzałych technicznie budynków i niewystarczającej oraz nieprzystosowanej do wymogów współczesnego zwiedzającego powierzchni wystawienniczej.

Analiza aktywności muzeów dolnośląskich w zakresie liczby prezentowanych przez nie wystaw czasowych i objazdowych w latach 1960–1996 wskazuje, że chociaż w ciągu lat siedemdziesiątych XX w. prawie trzykrotnie wzrosła liczba wystaw czasowych w związku z prokulturalną polityką Edwarda Gierka, to liczba wystaw objazdowych zwiększyła się w mniejszym zakresie i to właściwie dopiero w latach dziewięćdziesiątych (ryc. 3).

Ryc. 3. Liczba wystaw czasowych i objazdowych w muzeach dolnośląskich w latach 1960–1996

Źródło: oprac. własne na podstawie roczników statystycznych, jak w ryc. 1 z wyjątkiem *Rocznik statystyczny województwa dolnośląskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, Tom I, egzemplarze z lat 1999–2007, Tom II, egzemplarze z lat 2004–2008.

Średnia liczba wystaw czasowych organizowanych przez jedno muzeum wzrosła w tym okresie z około 1 do 4 rocznie. Bardzo wyraźna jest przy tym zależność między pojawieniem się w muzeum atrakcyjnej wystawy a wzrostem frekwencji. Na przykład w Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu wystawa pod tytułem *Owady lasów tropikalnych* w roku 1997 spowodowała wzrost frekwencji do najwyższej w drugiej połowie dekady, czyli aż do 41 tys. osób w porównaniu z 22 tys. zwiedzających w pozostałych latach tej pięcioletki (Król, 2001). Podobnie prezentacja monumentalnego, nigdy wcześniej nie eksponowanego płótna, z projektem witraża „Bóg Ojciec – Stań się” przez Muzeum Architektury we Wrocławiu spowodowała wzrost frekwencji w roku 1998 do rekordowej w drugiej połowie dekady wielkości ponad 10 tys. osób (Jurek, 2000).

W okresie powojennym rosła liczba eksponatów będących w posiadaniu muzeów dolnośląskich. Na przykład w Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy liczba eksponatów w ciągu 29 lat, czyli między 1968 a 1997 rokiem wzrosła ośmiokrotnie z zaledwie 828 do 6500. Z liczby tej jednak znacząca większość, bo prawie 80% pozostawała w magazynach ze względu na braki lokalowe (Lewicka, 2000).

Także styl prezentacji dolnośląskich zbiorów nie uległ do dzisiaj znaczącej poprawie. Nadal dominuje tradycyjny sposób ekspozycji, chociaż zdarzają się już wystawy angażujące widza i korzystające z nowoczesnych technik komunikacyjnych, lecz dotyczy to jedynie pojedynczych przykładów wystaw objazdowych. Coraz szerszy pakiet w ofercie muzeów stanowią lekcje muzealne. W latach 2001–2005 Muzeum Militariów we Wrocławiu zorganizowało w sumie 77 takich lekcji, w których uczestniczyło 1885 uczniów. Liczba proponowanych tematów wzrosła w tym czasie z 3 do 7 (Pietrakowska, 2006). Muzea dolnośląskie organizują również odczyty, prelekcje, konkursy, wieczory poetyckie, koncerty muzyki kameralnej. Na przykład Muzeum Regionalne w Jaworze od 1995 r. organizuje międzynarodowy festiwal muzyki kameralnej „Jaworskie Koncerty Pokoju”, a od 1997 Międzynarodowe Warsztaty Artystyczne i Wystawy Plastyki Artystów Euroregionu (Rudak, 2004). We wrocławskim Muzeum Architektury odbywają się pokazy teatralne, pokazy mody, koncerty, wykłady naukowe, odczyty i konferencje. Wnętrza Muzeum Narodowego we Wrocławiu są udostępniane dla realizacji spektakli teatralnych i operowych. Muzeum Miejskie Miasta Wrocławia jest organizatorem corocznego Pikniku Archeologicznego na dziedzińcu Arsenалу, w czasie którego odbywają się między innymi konkurs strzelania z kuszy, pokazy dawnych rzemiosł połączone z prelekcją, pokazy walk średniowiecznych wojów czy gry i zabawy plebejskie (Pietrakowska, 2006). W Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju zwiedzający może samodzielnie wykonać papier, ponadto realizowane są różne formy zabawy, takie jak odbijanie dłoni w masie papierniczej, zatapianie w papierze roślin i inne. Uczestnicy warsztatów otrzymują na pamiątkę wykonane prace.

We wrocławskich Muzeach Narodowym i Archidiecezjalnym funkcjonują kawiarnie, w części muzeów regionalnych można nabyć wydawnictwa im poświęcone, jednak te formy poprawienia oferty dla odwiedzających są dość skromne ze względu na brak środków i dość niską frekwencję w większości muzeów regionalnych.

Podsumowanie

Muzea dolnośląskie, podobnie jak pozostałe placówki muzealne Polski, nie wyróżniają się na tle Europy ani pod względem ilości, ani jakości zbiorów. Przez lata niedoinwestowane, i przez to mało atrakcyjne, funkcjonujące w jedynie przystosowanych do ich potrzeb obiektach o zdecydowanie zbyt małych powierzchniach wystawienniczych borykały się z wieloma problemami. Niemniej zmiany w systemie zarządzania sferą kultury i transformacje polityczno-gospodarcze znalazły odzwierciedlenie w kierunkach zmian w liczbie muzeów w regionie. Analiza tych zmian w okresie 1955–2007 pozwoliła wyróżnić dwa okresy rozwoju w latach 1955–1974 oraz 1996–2007, a także okresy stagnacji i upadku odpowiednio w latach 1975–1989 oraz 1990–2005. Zmiany we frekwencji w muzeach dolnośląskich odpowiadały tak określonym okresom, choć z pewnymi przesunięciami w czasie. I tak pierwszy okres rozwoju, a więc wzrostu liczby odwiedzających miał miejsce w latach 1955–1976, lata 1977–1987 można określić jako okres stagnacji, a następnie lata 1987–1992 jako okres upadku. Ostatni okres po 1993 r. stanowi na razie niewiadomą, gdyż brak jest wyraźnych tendencji w popycie, a przykłady frekwencji oraz zmian w zarządzaniu muzeami wskazują na zróżnicowaną i trudną sytuację poszczególnych placówek. O ile niektóre muzea podejmują działania w kierunku przystosowania się do nowych oczekiwań „postmodernistycznego turysty” w postaci organizacji interaktywnych wystaw oraz poszerzania oferty dydaktycznej, o tyle brak środków, a czasem i zrozumienia ze strony samorządu uniemożliwia szeroko zakrojone zmiany w podejściu do odwiedzających i przebudowie oferty.

Przykłady europejskie i amerykańskie wskazują, że pomimo iż trendy kulturowe występujące we wszystkich krajach rozwiniętych osłabiły zainteresowanie kulturą wysoką, jednak w wielu z nich powstające nowoczesne placówki muzealne przyciągają zainteresowanie nowego pokolenia turystów kulturowych. Pomimo trudności, jakie przeżywają obecnie muzea dolnośląskie, stanowić one mogą potencjał dla rozwoju turystyki kulturowej pod warunkiem przewartościowania przez nie stosunku do publiczności i zmiany procesu komunikowania się z nią na bardziej aktywny. Wymienione w opracowaniu formy działalności muzeów w regionie, w tym rozszerzanie oferty lekcji muzealnych, otwieranie się na organizację różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych, a także włączanie w system mobilności kolekcji muzealnych, promowany przez Komisję ds. Kultury Unii Europejskiej świadczą o tym, że muzea podejmują kroki w kierunku zmiany postawy na bardziej aktywną, której celem jest poszukiwanie nowych możliwości rozwoju i przetrwania w konkurencyjnym środowisku.

Bibliografia

1. Bernasiuk A., 2000, Muzeum Poczty i Telekomunikacji we Wrocławiu jako obiekt zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
2. Bialek M., 2005, Muzeum jako firma turystyczna stosująca marketing, *Turystyka i Hotelarstwo*, nr 8, s. 71–85.
3. Błacha R., Klementowski K., 2004, Muzeum Przemysłu i Techniki w Wałbrzychu jako przedmiot zainteresowania turystycznego, [w:] *Krajoznawstwo na Dolnym Śląsku*, red. J. Wyrzykowski, R. Błacha, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Legnica, s. 163–174.
4. Błachut R., 1996, Samorząd a prawo o muzeach. Stan i perspektywy, [w:] *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego, Muzeum Miasta Łodzi*, Łódź, s. 54–61.
5. Dolnośląski rocznik statystyczny (miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego), Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław. Egzemplarze z lat: 1963, 1965 i 1966.
6. Encyklopedia Wrocławia, 2006, Wydaw. Dolnośląskie, Wrocław, s. 565–566.
7. European Travel Commission, Tourism trends for Europe [on-line], 2006, http://www.etc-corporate.org/resources/uploads/ETC_Tourism_Trends_for_Europe_09-2006_ENG.pdf.
8. Folga-Januszewska D., 2006, Muzeologia, muzeografia, muzealnictwo, [w:] *Muzealnictwo*, KOBiDZ, Unigraf, Warszawa, nr 27, s. 11–16.
9. Gluza I., 2005, Muzea Dolnego Śląska jako przedmiot zainteresowań turystycznych, praca magisterska napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
10. Gniazdowska D., 2000, Muzeum Archidiecezjalne jako przedmiot zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
11. Jurek K., 2000, Muzeum Architektury jako przedmiot zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
12. Klementowski K., Sołtysik M., 2004, Podziemne muzeum górnictwa i hutnictwa złota w Złotym Stoku jako przedmiot zainteresowania turystycznego, [w:] *Krajoznawstwo na Dolnym Śląsku*, red. J. Wyrzykowski, R. Błacha, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Legnica, s. 175–186.
13. Kramarek J., 1996, Głos w dyskusji, [w:] *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego, Muzeum Miasta Łodzi*, Łódź, s. 29–32.

14. Król K., 2001, Muzeum Archeologiczne we Wrocławiu jako obiekt zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
15. Laskowska E., 2008, Motywy uczestnictwa w kulturze na przykładzie Muzeum Narodowego w Gdańsku, [w:] *Komercjalizm turystyki kulturowej*, red. M.K. Leniartek, Wydaw. WSZ, Wrocław, s. 355–367.
16. Lewicka D., 2000, Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy jako obiekt zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
17. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2008, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
18. Lorentz S., 1973, *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Wydaw. Interpress, Warszawa.
19. Matt G., 2006, *Muzeum jako przedsiębiorstwo. Łatwo i przystępnie o zarządzaniu instytucją kultury*, Fundacja Aletheia, Warszawa.
20. Mikułowski B., Werner Z., 1976, Turystyczna atrakcyjność muzeów w Polsce, *Zeszyty Naukowe Instytutu Turystyki*, nr 4.
21. *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego*, Muzeum Miasta Łodzi, Łódź.
22. Pietrakowska D., 2006, Muzeum Militariów – Arsenał Miejski we Wrocławiu jako przedmiot zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
23. *Rocznik statystyczny miasta Wrocławia i województwa wrocławskiego*, Prezydium RN miasta Wrocławia i Prezydium Wojewódzkiej RN we Wrocławiu, Wrocław, 1958.
24. *Rocznik statystyczny województwa dolnośląskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, tom 1, egzemplarze z lat: 1999–2007.
25. *Rocznik statystyczny województwa dolnośląskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, tom 2, egzemplarze z lat: 2004–2008.
26. *Rocznik statystyczny województwa jeleniogórskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Jeleniej Górze, Jelenia Góra, egzemplarze z lat: 1977–1998.
27. *Rocznik statystyczny województwa legnickiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Legnicy, Legnica, egzemplarze z lat: 1977–1998.
28. *Rocznik statystyczny województwa wałbrzyskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Wałbrzychu, Wałbrzych, egzemplarze z lat: 1977–1998.
29. *Rocznik statystyczny województwa wrocławskiego i miasta Wrocławia*, Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, egzemplarze z lat: 1977–1998.
30. *Rocznik statystyczny województwa wrocławskiego*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław, egzemplarze z lat: 1970–1974, 1976.
31. Rohrscheidt A.M. von, 2008, Turystyka kulturowa. Fenomen. Potencjał. Perspektywy, GWSHM Milenium, Gniezno, s. 61–67.
32. Roszczyk K., 2002, Muzeum Przyrodnicze w Cieplicach jako obiekt zainteresowania turystycznego, praca licencjacka napisana w Zakładzie Geografii Regionalnej i Turystyki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
33. Rottermund A., 1996, Muzea samorządowe a współczesna myśl muzeologiczna, [w:] *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego*, Muzeum Miasta Łodzi, Łódź, s. 18–26.
34. Rottermund A., 1999, O współczesnych poglądach na muzealnictwo, [w:] *Problemy zarządzania sferą kultury i turystyki*, red. K. Mazurek-Łopacińska, Wydaw. Akademii Ekonomicznej, Wrocław, s. 53–63.
35. Rudak W., 2004, Muzeum Regionalne w Jaworze, Gościniec PTTK, nr 3–4, s. 144–145.
36. Saciuk-Gąsowska A., Kacprzak D., 2007, Jakie muzeum? Kilka uwag na marginesie dyskusji wokół muzeum sztuki nowoczesnej, [w:] *Muzealnictwo*, nr 48, KOBiDZ, Unigraf, Warszawa, s. 276–286.
37. Siciński A., 1996, Instytucje kultury w polskiej „Rzeczypospolitej Samorządowej”, [w:] *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego*, Muzeum Miasta Łodzi, Łódź, s. 9–18.
38. Skrzypczak M., 2000, Cmentarz żydowski we Wrocławiu jako przedmiot zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
39. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, 2007, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa, s. 270–271.
40. Stasiak A. (red.), *Geografia turystyki Polski*. Przewodnik do ćwiczeń krajoznawczych, PWE, Warszawa, s. 108–114.
41. Szpilewska M., 1996, Problemy muzealnictwa w okresie przemian systemowych, [w:] *Muzea a samorządy. Materiały z Forum Dyskusyjnego*, Muzeum Miasta Łodzi, Łódź, s. 92–101.
42. Szymczyk M., 2008, Znaczenie młyna papierniczego w Dusznikach Zdroju dla rozwoju turystyki, [w:] *Komercjalizm turystyki kulturowej*, Wydaw. WSZ, Wrocław, s. 445–452.
43. Urry J., 2007, *Spojrzenie turysty*, Wydaw. PWN, Warszawa.
44. Ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz.U. z 1962 r., Nr 10, poz. 3.
45. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. z 1997 r., Nr 5, poz. 24.
46. Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 o zmianach ustawy o muzeach, Dz.U. Nr 136, poz. 956.
47. Waltoś S., 2007, Nowy kodeks etyki ICOM dla muzeów, *Muzealnictwo*, nr 48, s. 35–50.
48. Wiater P., Powojenne losy muzeum – Domu Carla i Gerharta Hauptmannów w Szklarskiej Porębie a reintegracja dolnośląskiego dziedzictwa kulturowego [on-line], 2008, http://www.karkonosze.ws/powojenne_losy_muzeum_w_szklarskiej_porebie_artikul_596.html, dostęp 15.05.2009.
49. Wyrzykowski J. (red.), 2004, *Turystyka na Dolnym Śląsku. Stan i kierunki rozwoju*, Akademia Wychowania Fizycznego, Wrocław, s. 39–42.
50. Zabłotni J., 2000, Muzeum Przyrodnicze we Wrocławiu jako przedmiot zainteresowań turystycznych, praca licencjacka napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
51. Ziembewska A., 2007, Tendencje w edukacji muzealnej w Polsce, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. Roszak, M. Strzelecka, SOP, Toruń, t. 4, s. 216–218.

Krzysztof Widawski

KULTUROWE ASPEKTY ROZWOJU TURYSTYKI NA PRZYKŁADZIE EKOMUZEÓW DOLNEGO ŚLĄSKA

Słowa kluczowe: ekomuzeum, Wrzosowa Kraina, Ziemia Kłodzka, interpretacja, dziedzictwo kulturowe.

Abstract

The paper presents the idea of the ecomuseum and its implementation in Lower Silesia. A short approach to the definition as it is in the international literature together with the aims and the role of the interpretation of the heritage both cultural and natural presented in the ecomuseum.

The description of the functioning of the ecomuseum is based on the two examples from Lower Sielsia – “Wrzosowa Kraina” fundation and village ecomuseum in Kłodzko Land. Both examples shows two different approaches to the development of the idea. First based on the local heritage of the Przemkowski Landscape Protected Area concerning the material and immaterial heritage as the important elements of the project linked with the interpretation.

Another one, based on the Kłodzko Land village resources – less developed, much more static with the human potential role still underestimated.

Idea ekomuzeów pojawiła się we Francji na początku lat siedemdziesiątych. Oparto ją na opozycji w stosunku do tradycyjnego muzeum, rozumianego jako prostą ekspozycję obiektów materialnych. Muzeum jest kolekcją, w której główną rolę odgrywa odwiedzający. Inaczej traktowane jest ekomuzeum, które stanowi całość dziedzictwa istniejącego na konkretnym obszarze, które wykracza poza mury budynku (Widawski, 2008).

Według Chaumiera (2003), ekomuzeum to swoiste centrum, które prezentuje dziedzictwo zarówno kulturowe, jak i naturalne w miejscu jego występowania lub wytworzenia. Aktywny udział lokalnej społeczności jest istotnym czynnikiem mającym znaczący wpływ na realizację idei, którą winna uznać za swoją. Ekomuzeum aktywizujące mieszkańców obszaru, na którym jest tworzone, wpływa bezpośrednio na intensyfikację zachowania dziedzictwa regionu, a także na rozwój ekonomiczny lokalnej wspólnoty. Tylko wtedy, gdy mieszkańcy rozumieją i poczuć płynącą z inicjatywy korzyść ekonomiczną, zachowanie dziedzictwa staje się istotną inwestycją w przyszłość regionu.

Podobnie rolę ekomuzeum widzi międzynarodowa organizacja zrzeszająca muzea – ICOM. Główne funkcje ekomuzeum, jej zdaniem, to:

- zarządzanie i szacowanie dziedzictwa określonego regionu i wspólnoty,
- rozwój ekonomiczny społeczności lokalnej,
- odpowiedzialne kształtowanie dziedzictwa dla potrzeb oferty w celu uzyskania określonych korzyści (www.icom.org).

Warto zwrócić uwagę na ostatnią z wymienionych funkcji. Instytucja ekomuzeum dopuszcza ingerencję w dziedzictwo, jednak winna to być ingerencja zrównoważona, niepozbawiająca dziedzictwa jego kluczowych walorów, taka, której efektem będzie łatwiejszy i atrakcyjniejszy odbiór przez społeczność nie koniecznie znającą historię i specyfikę regionu, prezentowanego w ekomuzeum.

Francuska literatura widzi w ekomuzeum instytucję kultury, która obok prezentacji, z wykorzystaniem interpretacji, obiektów związanych z regionem, winna także rozwijać wiedzę na temat lokalnego dziedzictwa, prowadząc badania, a także działania edukacyjne na terenie instytucji.

Istotny jest także aspekt wypoczynkowy. Ekomuzeum winno oferować także imprezy rozrywkowe bazujące na elementach dziedzictwa (www.fems.asso.fr).

Aby ekomuzeum mogło sprawnie funkcjonować, winny być spełnione określone warunki. Jednym z istotniejszych aspektów jest zawiązanie efektywnej współpracy między instytucjami, stowarzyszeniami czy osobami prywatnymi organizującymi ekomuzeum a organami samorządowymi. Innymi słowy, nieodzowne jest zrozumienie potrzeb lokalnej społeczności przez miejscowe władze, jak i zrozumienie

ograniczeń prawnych i finansowych, w ramach których może działać samorząd. Zwraca się wręcz uwagę na konieczność faworyzowania, w miarę możliwości, współdziałania podmiotów administracji, jednostek kultury biorących udział w tworzeniu ekomuzeum. Należy także, w miarę możliwości, ułatwiać działanie lokalnych podmiotów turystycznych, jako że przygotowywana przez nie propozycja powinna stanowić istotną w regionie atrakcję, generującą ruch turystyczny, za czym winny pójść konkretne profity dla całej lokalnej społeczności.

Kolejnym warunkiem sprawnego funkcjonowania instytucji jest fachowe przygotowanie do jej obsługi. Bez odpowiednio wykwalifikowanego personelu w dziedzinie nawiązującej do prezentowanego dziedzictwa z jednej strony i w zarządzaniu z drugiej, szansa na odniesienie sukcesu komercyjnego przez ekomuzeum zmaleje w znaczącym stopniu (Beteille, 1996).

Warto także przyjrzeć się innym, niż tylko ekonomiczne, korzyściom wynikającym z funkcjonowania ekomuzeum. W tym miejscu należy podkreślić znaczącą rolę, jaką odgrywa ono w konserwacji dziedzictwa zarówno materialnego, jak i niematerialnego.

Ekomuzeum zwykle funkcjonuje w otoczeniu nawiązującym do tradycyjnego, dlatego lokalnej społeczności zależy i kładzie nacisk na zachowaniu oraz konserwację charakterystycznej dla regionu architektury, zwykle z okresu przedindustrialnego, a także, o ile to możliwe, tradycyjnego układu przestrzennego (Terrier, 1995).

Ważne jest podtrzymywanie tradycyjnej aktywności – praktyk i technik historycznych – o ile sam proces produkcji, jak i stosowane w tym procesie metody stanowią składową oferty.

Istotnym elementem, zwykle komplementarnym, jest kulturowe dziedzictwo niematerialne otoczenia, w którym funkcjonuje ekomuzeum. Najczęściej jest to folklor słowa, muzyki, wierzenia, tradycje, które stanowią podstawę do konkretnych imprez folklorystycznych na terenie ekomuzeum, jak prezentacje zwyczajów, wytworów rzemiosła, czy imprezy nawiązujące do kuchni regionalnej.

Całość produktu spaja właściwa jemu interpretacja, czyli odpowiedni sposób przekazu informacji (Majewski, 2002). Nie może to być jednak proste komunikowanie faktów, lecz odpowiedni przekaz, który jest rodzajem prowokacji budzącej zainteresowanie, zaciekawienie, oddziaływującej na uczucia odbiorców.

Interpretacja nie tyle jest informacją, co relacją oparta na informacji, do której zaangażowano różne techniki przekazu, tak aby lepiej oddać to, na czym nie koniecznie musi się znać przeciętny odbiorca. Interpretacja winna sprawiać przyjemność (Lane, 1999). Stąd często ekomuzea, o ile wpisuje się to w temat przewodni oferty, stanowią mogą coś w rodzaju folklorystycznego parku rozrywki, który uczy, bawiąc (Terrier, 1995).

Instytucja ekomuzeum ma swoją ugruntowaną pozycję w krajobrazie zarówno kulturowym, jak i turystycznym w Europie Zachodniej. W Polsce ciągle jest to rzecz stosunkowo młoda, a inicjatywy tego typu wśród lokalnych społeczności to wciąż duża rzadkość.

Na terenie Dolnego Śląska w ostatnich latach pojawiły się dwie inicjatywy nawiązujące częściowo w swoim charakterze do zachodnioeuropejskiej idei ekomuzeum i jednocześnie w swoisty sposób ją interpretujące.

Pierwszy przykład to ekomuzeum, wchodzące w skład szerszego projektu „Wrzosowa Kraina”.

Historia grupy partnerskiej „Wrzosowa Kraina” nawiązuje do rozproszonych inicjatyw promujących region, w którym znajduje się Przemkowski Park Krajobrazowy. Najistotniejszą była impreza „Święto Miodu”, później „Święto Miodu i Wina”, odbywająca się cyklicznie, promująca regionalny produkt – miód wrzosowy.

W 2004 r., 17 września, z inicjatywy Fundacji Ekologicznej „Zielona Akcja” oraz burmistrza Przemkowa powołano do życia Grupę Partnerską-Partnerstwo Przemkowskiego Parku Krajobrazowego, która miała działać na rzecz zrównoważonego rozwoju Przemkowskiego Parku Krajobrazowego, w oparciu o inicjatywę lokalną, bogactwo dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego i współpracę regionalną. 10 listopada następnego roku zmieniono nazwę grupy na „Wrzosowa Kraina”, a 4 kwietnia 2006 r., w ramach realizacji I Schematu Pilotażowego Programu Leader +, powołano do życia fundację „Wrzosowa Kraina”. Kolejnego kwietnia walne zebranie zatwierdziło regulamin grupy.

Wśród celów dokument wymienia:

- zintegrowanie działań instytucji, organizacji, samorządów lokalnych, przedsiębiorstw na rzecz rozwoju zrównoważonego i ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego oraz wdrożenia programu Leader + na obszarze działania grupy,
- opracowanie i wdrożenie strategii rozwoju dla wschodniej części Borów Dolnośląskich,
- aktywizację społeczności lokalnej,
- ochronę zasobów przyrodniczych i kulturowych,
- prowadzenie wspólnych działań promocyjnych,
- stworzenie systemu przepływu informacji i wymiany doświadczeń,
- inne działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich.

Zgodnie z zamysłem fundacji obszar ekomuzeum to obszar jej działania, co w szerszym znaczeniu sprowadza się do obszaru gmin, na których funkcjonuje dwunastu założycieli – fundatorów, czyli do obszaru Przemkowskiego Parku Krajobrazowego i jego nieformalnej otuliny (www.wrzosowakraina.pl).

I to pierwsza i znacząca różnica między pomysłem na ekomuzeum w Europie Zachodniej i w Polsce. O ile istotna jest spójność przestrzenna w ramach instytucji, najczęściej w ramach jednej wioski, o tyle w przypadku „Wrzosowej Krainy” ekomuzeum to rozproszone na określonym obszarze obiekty oraz inicjatywy – swoiste punkty i idee skupiające działania realizowane w ramach fundacji. Jest ich pięć:

1. Pasieka „Maja” w Krępie – działalność rozpoczęta w 1977 r. wpisuje się w tradycję pszczelarskie wschodniej części Borów Dolnośląskich. Obecnie składa się z około 100 uli. Pasieka udziela informacji na temat pszczół – ich życiu i zwyczajach, na temat miodów – ich rodzajach, właściwościach, oraz na temat innych pszczelich produktów. Jednym z działań pasieki jest prowadzenie sklepiku z lokalnymi produktami, wytwarzanymi na miejscu. Można nabyć 5 rodzajów miodów: rzepakowy, kremowany-rzepakowy, akacjowy, gryczany, wrzosowy, a także świece z wosku (www.pasieka.pl).
2. Dom Leśnika w Duninowie – jest to gospodarstwo agroturystyczne, którego oferta komplementarna to prezentacja historii łowiectwa w Borach Dolnośląskich, sprzętu wykorzystywanego podczas łowów oraz związanego z leśnictwem – swoiste muzeum łowiectwa. Istnieje także możliwość degustacji potraw myśliwskich podczas biesiad w sali myśliwskiej przy kominku (www.domlesnika.emeteor.pl).
3. Wrzosowa Chata w Borówkach – to gospodarstwo agroturystyczne, które oferuje potrawy regionalne, oparte na lokalnych produktach z dodatkiem ziół z Borów Dolnośląskich. Gospodyni prowadzi także warsztaty zielarskie.
4. Spotkania z wielokulturowością – to pierwsza z dwóch głównych idei wpisujących się w projekt ekomuzeum. Podstawą jest historia migracji po 1945 r. na Dolny Śląsk. Jedną z grup etnicznych, która zamieszkała w tym regionie są Łemkowie. Panie z Koła Stowarzyszenia Łemków w Przemkowie prowadzą w Przemkowskim Ośrodku Kultury warsztaty wprowadzające w tradycje kulturowe Łemków, między innymi typowe dla ich kultury malowanie pisanek.
5. Lekcje w przyrodzie – prowadzone są przez Fundację Ekologiczną „Zielona Akcja”. Zajęcia terenowe obejmują zakres edukacji ekologicznej i przyrodniczo-ekologicznej w oparciu o dziedzictwo przyrodnicze Borów Dolnośląskich (www.lekcjewprzyrodzie.pl).

Uzupełnieniem oferty ekomuzeum są produkty Wrzosowej Krainy. Fundacja zalicza do nich:

- produkty spożywcze – dwadzieścia typowych dla regionu produktów, wśród których, między innymi, są: miód wrzosowy z Borów Dolnośląskich (od 2008 r. wpisany na listę produktów regionalnych Unii Europejskiej), keselica – łemkowski żur, juha – kompot z suszonych owoców – obie wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych w 2007 r. (www.produktyregionalne.pl),
- rzemiosło – oparte przede wszystkim, choć nie tylko, na tradycji łemkowskiej proponuje łemkowskie pisanki, hafty krzyżkowe i stroiki świąteczne, świece z pszczelego wosku, a także produkty rzemiosła artystycznego – malarstwo Elżbiety Buganik, Zygmunta Grocholskiego czy rzeźbę artystyczną Jana Bałabucha,
- imprezy plenerowe – nawiązujące do dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego regionu. Z dziewięciu imprez, zamieszczonych w kalendarium, sześć nawiązuje w swojej tematyce do walorów dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich. Są to: Spotkanie Czterech Kultur w Gromadce, Święto Jagody w Chocianowie, Łemkowska Watra na Obczyźnie w Michałowie, Święto Wrzosu w Borówkach, Święto Miodu i Wina w Przemkowie oraz Święto Wesołego Karpia w Ostaszowie,
- zespoły muzyczne Wrzosowej Krainy – to zespoły folklorystyczne nawiązujące do kultury ludowej regionów, z których przybyli członkowie zespołów. Popularyzują folklor, biorąc zwykle udział w imprezach organizowanych w regionie, a także w przeglądach na terenie całego kraju. Są to: zespoły folklorystyczne: Echo z Chocianowa, Ale Babki z Różyńca i Niezapominajki, rodzinna kapela łemkowska OKMEL, dziecięco-młodzieżowa orkiestra dęta Przemkowskiego Ośrodka Kultury oraz zespół Łastiwoczka (www.wrzosowakraina.pl).

Z większym rozmachem przeprowadzono projekt kolejnego ekomuzeum, a w zasadzie sieci ekomuzeów, na obszarze Ziemi Kłodzkiej.

Lokalna Grupa Działania Ziemi Kłodzkiej z Grup Partnerskich Południowo-Zachodniej Polski przy współpracy ze starostwem powiatowym w Kłodzku oraz gminami starostwa wdrożyła projekt pilotażowy, którego ideą było stworzenie sieci miejsc, będących żywą kolekcją, prezentującą wartości przyrodnicze i kulturowe regionu oraz dorobek jego mieszkańców.

Efektem działań było przeprowadzenie inwentaryzacji zasobów przyrodniczych i kulturowych wsi z terenu Ziemi Kłodzkiej, które uczestniczyły w projekcie i przygotowanie na tej podstawie produktu turystycznego.

Podstawą produktu stanowią: folder (wydrukowano około 5000 sztuk) oraz strona internetowa, które dostarczają informacji na temat każdej wsi, określanej hasłem „ekomuzeum”. I tak naprawdę jedynie te dwa, nieróżniące się układem i zasobnością treści media określają obecnie produkt (www.ekomuzeum.kws.org.pl).

Jak dotąd na obszarze Ziemi Kłodzkiej opracowano informacje dla dwunastu ekomuzeów – faktycznie dwunastu wiosek, prezentując ich zasobność, w oparciu o określony schemat.

Prezentacja każdego ekomuzeum, czy też po prostu wsi, składa się z dwóch części:

1. Informacji praktycznej, w której zawarto:
 - „Informacje o wsi” – krótka informacja o wsi, zwykle historyczna,
 - „Organizacje działające na wsi” – zarówno organizacje profesjonalne, jak i amatorskie, np. Koło Gospodyń Wiejskich,
 - „Agroturystyka i inne usługi” – informacja dotycząca bazy noclegowej, rzadziej gastronomicznej,
 - „Inne informacje” – ta część zawiera informacje o lokalnych imprezach, lokalizacji miejscowości (gmina, powiat, województwo), oraz odległości od stolicy powiatu, województwa i kraju.
2. Informacja krajoznawcza dotycząca najistotniejszych we wsi walorów przyrodniczych i kulturowych. Informacja o poszczególnych walorach ułożona jest nie z podziałem na rodzaj waloru, lecz liniowo – zgodnie z kolejnością zwiedzania. Poniższa tabela to zestawienie zasobów kulturowych w każdym z ekomuzeów.

Tab. 1. Walory kulturowe ujęte w projekcie „Ekomuzea wsi Ziemi Kłodzkiej” etap I

Miejsce	Liczba obiektów	Obiekty
Kletno	8	podziemna trasa turystyczna Sądejówka – stylowy dom Chata Świątek – karczma z XIX w. Leśniczówka – murowana z pocz. XX w. Kapliczka słupowa – murowana XIX w. Miś – murowany dom z pocz. XX w. Kapliczka domkowa – Matki Bożej Zielnej Wapiennik – architektura przemysłowa XIX w.
Orłowiec	6	Krzyż – drewniany wśród lip pomnikowych Kościół św. Sebastiana – koniec XVI w., przebudowany w XVIII w. Kapliczka cmentarna – połowa XVIII w., św. Barbary Krzyż – kamienny z początku XIX w. Droga Marianny – z połowy XIX w., 56 km Jesionowy Dwór – XVIII wieczny zespół dworski
Lutynia	13	Krucyfiks kuty z 1882 r., kowalstwo artystyczne charakterystyczne dla regionu Krzyż – drewniany – 3,3 m wysokości Kaplica wnekowa Wnęka na ścianie szczytowej – obraz Marii z dzieciątkiem Jezus Kościół św. Jana Nepomucena – późnobarokowy z 1799 r., bezwieżowy Kapliczka domkowa – z 1905 r. z ujęciem wody, Skalniak – budynek z przełomu XIX/XX w. Kapliczka słupowa z XVIII w., z figurą Madonny, Krzyż – wysokości 2,5 m. Kaplica na Wrzosówce z pocz. XIX w., św. Karola Boromeusza, Lech i Czech – budynki z 1925 r. dawne strażnice WOP, Metalowy krzyż
Wojciechowice	20	9 kapliczek, 5 krzyży przydrożnych – 4 drewniane, jeden kamienny, kościół św. Michała z XV w., przebudowany w XVIII w. Mariańska górką – kamienna kapliczka z XVIII w., obok pustelnia Rękodzielo – woj słowiański w drewnie Pasja – XIX w. Most – jeden z 43 mostów i kładek
Jarków	7	2 kapliczki z XIX i XX w. 2 krzyże kamienne – początek XX w. Most – wiadukt kolejowy z 1903 r., dł. 120 m, wys. 27 m. Stodoła – XIX w., drewniana, obecnie warsztat tkacki z pracownią lnu Dzięciołowo – agroturystyka i warsztat ceramiczny
Nowy Gierałtów	8	4 kapliczki z XIX i XX w. Kościół św. Jana Chrzciciela – XVII – XVIII w. Lapidarium – zbiór nagrobków na placu kościelnym Mur kościelny – obronny z XVIII/XIX w. Gospodarstwo nr 1 – budynek z przełomu XIX/XX w.

Kąty Bystrzyckie	10	2 kapliczki murowane XVIII i XIX w. 2 krzyże przydrożne XIX i XX w. galeria malarstwa Dom Skowronki – z 1827 r., odnowiony, zachowana architektura, obecnie agroturystyka Izba regionalna – budowla stylizowana, wyposażona w tradycyjne rękodzieło Pod bukiem – dom murowany z pocz. XX w., obecnie agroturystyka Gottwaldówka – rodzaj prywatnego skansenu w XIX gospodarstwie Kościół św. Katarzyny – z 1346 r., obecny kształt z XVIII w.
Wambierzyce	8	Bazylika – obecny kształt XVII/XVIII w., barok Kalwaria Wambierzycka – 1683–1708, ponad 150 rzeźb, kapliczek Bramy – 17 bram w stylu barokowym nad każdą z ulic wiodących do centrum Pomnik fundatora – bazyliki i kalwarii Rynek – kamienice z XIX w. Szopka – z II poł. XIX w., 800 postaci z tego 300 ruchomych Krzyż pokutny – XVI w. Skansen – prywatne muzeum sprzętu domowego, warsztaty – kuźnia, stolarnia

Źródło: oprac. własne na podstawie folderów Ekomuzea wsi Ziemi Kłodzkiej.

Powyższe zestawienie walorów dotyczy pierwszego etapu realizacji projektu ekomuzeów. Brakuje tych, które dołączyły w kolejnym etapie, jednak zasada realizacji pozostaje ta sama. Rodzi się natomiast pytanie, czy idea ekomuzeum, w rozumieniu i przygotowaniu w krajach zachodniej Europy, stała lub staje się narzędziem rozwoju turystyki kulturowej na Dolnym Śląsku.

Główne założenia tworzenia projektów ekomuzeów są w zasadzie te same – przede wszystkim aktywizacja i poprawienie sytuacji ekonomicznej lokalnej społeczności, w oparciu o dziedzictwo czy to naturalne czy kulturowe obszaru, na którym społeczność funkcjonuje. Jednak realizacja założeń, pochodną których winna być większa dbałość o dziedzictwo, nie wydaje się być prawidłowa.

Projekt Ekomuzea Wsi Ziemi Kłodzkiej to raczej prosta inwentaryzacja zasobów, które zostały zestawione w linearnym układzie i pokrótce opisane w folderze. Projekt przypomina raczej kolejną formę przewodnika po walorach turystycznych wybranych wiosek regionu Ziemi Kłodzkiej. Trudno mówić tutaj o interpretacji tych walorów. Zamiast relacji, która powinna wnieść nową jakość, można napotkać statyczny opis, nie różniący się w zasadzie niczym od innych przewodników. Jedyną wartością jest mikroskala projektu – wybiera się wszystkie istotne dla konkretnej wioski zasoby, nawet te, które, ze względu na swój lokalny zasięg, nie trafiłyby do zestawienia najistotniejszych walorów regionu.

Trudno wskazać także na moment zaktywizowania lokalnej społeczności zawarty w projekcie. Informacja o możliwości skorzystania z noclegu wydaje się być niewystarczająca. W jaki sposób skorzysta lokalna społeczność, przygotowując projekt, jak skorzysta na tym dziedzictwo, w końcu w jaki sposób przełoży się to na rozwój turystyki czy to aktywnej, czy to kulturowej (większość opisywanych walorów nawiązuje swoim charakterem właśnie do tej formy turystyki) – trudno znaleźć zadowalającą odpowiedź na te pytania.

Projekt w tym wydaniu sprawia wrażenie kolejnej próby przyciągnięcia ruchu turystycznego znaną metodą prostego opisu, z tą różnicą, że nadano temu nową nazwę.

Inaczej wygląda sytuacja w przypadku oferty ekomuzeum we Wrzosowej Krainie. Projekt regionu Przemkowskiego Parku Krajobrazowego stanowi jeden ze składników szerszej oferty, zaproponowanej przez Fundację „Wrzosowa Kraina”. Główną ideą, która stanowi jeden z głównych czynników scalających projekt, jest aktywizacja lokalnej społeczności, a co za tym idzie, podniesienie jej poziomu życia. Szansą jest turystyka i jej podporządkowano szereg działań.

Zgodnie z wolą organizatorów w skład ekomuzeum wchodzi zarówno obiekty materialne, jak i walory niematerialne. Pierwsze stanowią podstawę do interpretacji dziedzictwa z wykorzystaniem drugich.

Wciąż mała skala zaangażowania i raptem trzy obiekty materialne, stanowiące podstawę ekomuzeum to za mało, żeby ideę można było traktować jako zrealizowaną. Raczej jest to początek projektu niż sfinalizowana wersja ekomuzeum. Jednak aspekt aktywizacji oraz interesująca interpretacja stanowią dobry prognostyk na przyszłość.

Idea ekomuzeum, z punktu widzenia turystyki, służy promocji dziedzictwa regionu, który angażuje się w projekt. Dziedzictwa zarówno naturalnego, jak i kulturowego, co stanowi podstawę rozwoju turystyki kulturowej.

Jest to jeden z nowych pomysłów na promocję walorów regionu jednak wciąż nie spełnia swojej funkcji w tak zadowalającym stopniu jak w krajach Europy Zachodniej, skąd idea się wywodzi. Promocja dziedzictwa lokalnego w skali ponadregionalnej – jedno z zadań, które stawiane jest przed projektem – udaje się ze zmiennym szczęściem. O ile, dzięki zaangażowaniu władz samorządowych oraz organizacji, wzrasta popularność produktu ekomuzeum Wrzosowej Krainy, a co za tym idzie i dziedzictwa, także kulturowego, które wykorzystuje, o tyle w drugim przypadku – Ziemi Kłodzkiej – o większym sukcesie mówić trudno.

Z jednej strony idea ekomuzeum zyskuje rangę co najmniej krajową – dzięki wpisowi miodu wrzosowego na listę produktów regionalnych Unii Europejskiej, z drugiej statycznie przedstawione zasoby kulturowe wybranych wiosek Ziemi Kłodzkiej w formie przewodnika.

Pozostaje pytanie, czy ekomuzeum jako sposób na rozwój turystyki kulturowej na Dolnym Śląsku sprawdza się, czy też nie? Odpowiedzi do pozytywu jest jeszcze daleko. Obecnie niewiele osób, dzięki tego rodzaju inicjatywie, może poznać dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska. Ale też należy podkreślić specyfikę i ograniczenia tego typu produktu. Z reguły odnosi się do dziedzictwa o randze lokalnej lub regionalnej i częściej jest to dziedzictwo nawiązujące do tradycyjnej kultury ludowej, czy to w warstwie materialnej, czy też duchowej. Z tym wiąże się dodatkowy problem – wielowątkowej tożsamości dziedzictwa związanego z tą kulturą, co jest pochodną skomplikowanej historii regionu.

Wszystko to powoduje, że zarówno inicjatywa podejmowana przez lokalne społeczności nie jest do końca sprecyzowana, ani też nie skupia wokół siebie wystarczającej liczby osób i podmiotów, chętnych do realizacji tego rodzaju przedsięwzięcia. Trzeba jednak pamiętać, że oddolną inicjatywę ceni się w Polsce raptem od dwóch dekad. Można więc ostrożnie założyć, że Dolny Śląsk, jeżeli chodzi o ekomuzea jako sposób rozwoju turystyki kulturowej, jest na początku drogi.

Bibliografia

1. Beteille R., 1996, *Le Tourisme vert*, Presses Universitaires de France, Paris.
2. Chaumier S., 2003, *Des musees en quete d'identite, ecomusee versus technomusee*, L'Harmattan, Paris.
3. Lane B., 1999, *Strategia interpretacji dziedzictwa*, Phare-Tourin II, [w:] *Dziedzictwo kulturowe polskiej wsi a turystyka wiejska: VII Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne*, Supraśl 13–16 września 1999, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Oddział w Krakowie; Wojewódzki Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Szepietowie; Podlaskie Stowarzyszenie Agroturystyczne, Kraków; Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Oddział w Krakowie, s. 9–23.
4. Majewski J., 2002, *Interpretacja dziedzictwa kulturowego w turystyce wiejskiej*, *Problemy turystyki i hotelarstwa*, z. 4, s. 24–34.
5. Terrier L., 1995, *Territories ruraux et formations*, Actes de colloque, ENESAD, Dijon.
6. Widawski K., 2008, *Współczesny model wykorzystania turystycznego walorów tradycyjnej kultury ludowej w Europie*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, *Turystyka w środowisku geograficznym*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, vol. 10, s. 207–221.

Źródła internetowe:

1. www.domlesnika.emeteor.pl
2. www.ekomuzeum.kws.org.pl
3. www.fems.asso.fr
4. www.icom.org
5. www.lekcjewprzyrodzie.pl
6. www.pasieka.pl
7. www.produktyregionalne.pl
8. www.wrzosowakraina.pl

Magdalena Duda-Seifert

HOTELE W OBIEKTACH ZABYTKOWYCH DOLNEGO ŚLĄSKA — STAN I PERSPEKTYWY ZWIĄZANE Z ROZWOJEM TURYSTYKI KULTUROWEJ

Słowa kluczowe: hotele w obiektach zabytkowych, turystyka kulturowa, Dolny Śląsk.

Abstract

The author analyses the present state of historic hotels and tries to make a forecast for the future market of this kind of accommodation in Lower Silesia region of Poland, taking into account the developing trend of cultural tourism. The actual number of hotels in monuments specified on the basis of both official Register of Monuments and Register of Hotels was 19 in 2007. There is much more of historic hotels, however they do not appear in one of the documents cited, therefore they are not included in the analysis. The market is growing, since the cultural tourism becomes more popular and the interest in specific history of the region is growing among its inhabitants.

Wprowadzenie

Przemiany systemowe, które nastąpiły w Polsce po roku 1989, radykalnie zmieniły sytuację na rynku turystycznym kraju. Z jednej strony umożliwiły gwałtowny rozwój turystyki przyjazdowej oraz zdywersyfikowały krajowy popyt, z drugiej poprzez napływ kapitału i denacjonalizację nieruchomości stworzyły warunki do rozbudowy infrastruktury turystycznej. Uregulowano kwestie prawne związane z nazewnictwem rodzajowym oraz wymogi kategoryzacyjne (Duda-Seifert, 2007). W rezultacie szczególnie dynamicznie zaczęła się rozwijać baza hotelowa, a mianowicie w latach 1991–2007 liczba hoteli zwiększyła się o ponad połowę, z około 500 do 1370 (www.intur.com.pl/baza.htm). Wzrósł także ich udział w całości infrastruktury noclegowej w Polsce z 11,8% w 2000 r. do ponad 20% w 2007 roku (Bartuła-Jakubowska, 2008). Wznoszono nowoczesne budynki hotelowe, ale zaczęto także wykorzystywać nieruchomości zabytkowe, co zainicjowało rozwój bazy w obiektach zabytkowych, uważany za jeden z głównych trendów w światowym hotelarstwie (Pińkowska, 2006). Oferta hoteli w zabytkach opiera się bowiem na unikatowości i wyjątkowej atmosferze, co powoduje, że obiekty te cieszą się na świecie ogromnym zainteresowaniem turystów pomimo wysokich cen noclegów (Holloway, 2006). Zjawisko to wystąpiło także na Dolnym Śląsku, który z jednej strony, stanowi region o największych zasobach substancji zabytkowej w skali kraju, z drugiej jednak, zerwanie ciągłości kulturowej poprzez włączenie go do Polski po II wojnie światowej powoduje specyficzne problemy w zarządzaniu nieruchomościami.

Cel i materiały źródłowe opracowania

Celem opracowania jest analiza aktualnego stanu liczbowego i jakościowego hoteli w obiektach zabytkowych w województwie dolnośląskim i próba określenia perspektyw dalszego rozwoju tego specyficznego rynku wobec zjawiska rozwoju turystyki kulturowej. W pierwszej kolejności przeprowadzono więc inwentaryzację hoteli w zabytkach w regionie na podstawie porównania dwóch głównych oficjalnych źródeł informacji.

Uwzględniono hotele objęte Ewidencją Obiektów Hotelarskich, prowadzoną w 2007 r. przez Ministerstwo Gospodarki (www.turystyka.gov.pl). Nazwą zastrzeżoną „hotel” posługiwały się także inne obiekty zabytkowe, nie ujęte w opracowaniu, jak na przykład Pałac Paulinum w Jeleniej Górze czy Pałac Kliczków koło Bolesławca. Według Darii Jaremen (2001), dwa lata po wprowadzeniu przepisów prawnych w tym zakresie około 29% hoteli w województwie dolnośląskim nadal nie było skategoryzowanych. Przyczyną tego stanu rzeczy są pewne ułomności systemu kategoryzacji w Polsce oraz opieszałość menedżerów zakładów hotelarskich zwlekających z przedkładaniem wniosków. Pomimo złagodzenia wymagań formalnych dotyczących standardu hotelu w nieruchomości zabytkowej także wśród zarządców tej grupy obiektów występują obawy przed poddaniem się rygorystycznej procedurze. Należy jednak pamiętać o tym, że nazwa „hotel” objęta jest ochroną prawną i posługiwanie się nią bez poddania się procesowi kategoryzacji jest nielegalne.

Metodą weryfikacji zabytków architektury było uwzględnienie ich w Rejestrze Zabytków Nieruchomych województwa dolnośląskiego Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków, umieszczonym na stronie internetowej tej instytucji (www.kobidz.pl/app/site.php5/show/315.html), bowiem w świetle przepisów prawa tylko te budowle podlegają ochronie prawnej. W tym wypadku również należy pamiętać o tym, że liczba dzieł architektury mających znaczenie dla kultury jest znacznie większa, a ujęte są one w ewidencjach konserwatorskich (Kołaczek, 2000a).

Zestawienie wymienionych powyżej dwóch źródeł informacji pozwoliło wyodrębnić grupę funkcjonujących zgodnie z prawem hoteli w obiektach zabytkowych województwa dolnośląskiego, według stanu na 31 lipca roku 2007. Dane te uzupełniono następnie na podstawie literatury przedmiotu (Duda-Seifert, 2007, Duda-Seifert, 2008, Pasieczny, 2006, Pohl, 2008, Rybińska, 2008, Tremśka, 2007) o informacje na temat liczby pokoi, liczby miejsc noclegowych i zakresu tak zwanych usług fakultatywnych oferowanych przez te obiekty. Wyniki ujęto w formie tabeli (tab. 1). Analizę uzupełniono także o ocenę przestrzennej lokalizacji hoteli w zabytkach na obszarze Dolnego Śląska oraz próbę ujęcia typologicznego.

Hotele w obiektach zabytkowych Dolnego Śląska – stan obecny

W lipcu 2007 r. na Dolnym Śląsku funkcjonowało legalnie 19 hoteli w obiektach zabytkowych (tab. 1), co stanowiło około 13% tej grupy w Polsce (Pohl, 2008). Region ten znalazł się na drugiej pozycji pod względem liczby hoteli w zabytkach po województwie małopolskim, w którym Agnieszka Pohl (2008) wykazała 41 takich obiektów, a przed warmińsko-mazurskim, liczącym ich 14.

Tab. 1. Charakterystyka hoteli w obiektach zabytkowych na Dolnym Śląsku w 2007 r.

Lp.	Lokalizacja	Nazwa	Kategoria	Liczba pokoi	Liczba m. n.	Usługi fakultatywne	Typ budowli/ czas powstania
1	Duszniki Zdrój	Fryderyk	**	20	45	Sala konf.	Willa; 1862, 1900
2	Jelenia Góra	Baron	***	16	32	Bankiety, spotkania biznesowe	Dom, 2 poł. XVIII, XIX
3	Jelenia Góra	Fenix	***	36	76	Wellness & spa, butik, sale konf.	Hotel, 1909
4	Jelenia Góra	Jelonek	***	12	30	Galeria obrazów i rzeźb, sprzedaż ceramiki bolesławieckiej, sale konf.	Dom, 1736, pocz. XX
5	Karpacz	Kolorowa	**	25	55	Seminaria, sympozja, szkolenia, konferencje	Dom, 1910
6	Karpacz	Rezydencja	***	14	42	Pakiety pobytowe, spa	Dom wycieczkowy, 1900–1910
7	Legnica	Pałacyk	**	37	36	Sala konf.–bankietowa	Willa z ogrodem, 1906
8	Leśna	Leliwa	**	15	45	–	Hotel z restauracją
9	Łomnica	Pałac Łomnica	**	17	37	Imprezy okolicznościowe, pakiety pobytowe, 3 sale konf.	Zespół pałacowy, XVIII–XIX (pałac, dwór, park, zespół folwarczny, spichrz, stajnia, stodoła, kuźnia, stajnia-obora, bud. mieszk.-gosp., bud. mieszk., 2 stodoły)
10	Marcinowice	Pałac Krasków	*****	35	70	3 sale konf., możliwość lotu balonem, samolotem	Zespół pałacowy (pałac 1746, park 1848, aleja XIX, oficyna 1746, stajnia z wozownią, pocz. XIX)
11	Miłków	Pałac Restauracja Spiż	**	40	90	Bankiety, wesela, szkolenia, seminaria, jazda konna, 2 sale konf.	Zespół pałacowy, XVII, XVIII, XIX–XX (Pałac, park, willa (dom gościnny), stajnia)
12	Staniszów	Pałac Staniszków	**	23	46	Pakiety pobytowe, 5 sal konf.	Zespół pałacowy i folwarczny (pałac, 1787, pocz. XX, oranżeria 1818, park po 1780, budynki folw., obora koniec XVIII, stodoła, spichrz, bud. mieszk. koniec XIX)
13	Wałbrzych	Książ	**	52	80	Sala bankiet., imprezy okolicznościowe, sala konf., jazda konna	Budynek oficyny zamku Książ 1722–24, 1910
14	Wałbrzych	Zamkowy	***	10	45	Jazda konna, kuligi, ogniska, piknik, biesiady, pakiety pobytowe, bankiety, konferencje	Budynek oficyny zamku Książ, 1722–24, 1910
15	Wambierzyce	Wambierzyce	***	24	60	Sala konf.–bankietowa	Hotel, 2 poł. XIX, stajnie 2 poł. XIX

16	Wrocław	Art Hotel	****	79	146	Bankiety, catering, 4 sale konf.	Kamienica, XV, XVI
17	Wrocław	Best Western Hotel Prima	****	78	148	Fitness club, 2 sale konf.	4 kamienice, 1617, 1819, XV–XX
18	Wrocław	Dwór Polski	****	28	56	Sauna, solarium, gabinet kosmetyczny, bankiety	Kamienica, poł. XIX
19	Wrocław	Tumski	***	57	103	2 sale konf.	Dom Klubowy Korporacji Rheno-Palatia, 1875–1932
RAZEM				618	1 252		

Źródło: opracowanie własne.

W badanej grupie przeważają hotele, zaliczane do małych i średnich, czyli liczące odpowiednio do dwudziestu i czterdziestu pokoi, stanowią bowiem łącznie 79% obiektów (15 z 19). Jest to tendencja powszechna w przypadku obiektów noclegowych lokowanych w zabytkach, gdyż proporcja dla całej Polski, wynosząca 69%, jest podobna (Pohl, 2008). Wynika to z wprost proporcjonalnego związku między wysokością nakładów na renowację a wielkością obiektu, a także z małej zazwyczaj kubatury najczęściej wybieranych do tych celów kamienic, domów, pałaców i dworów. W przypadku zespołów rezydencjonalnych wykorzystuje się dla powiększenia bazy hotelowej istniejące w założeniu budynki pomocnicze, najczęściej oficyny, co ma miejsce na przykład w hotelu Książ w kompleksie zamkowym w granicach administracyjnych Wałbrzycha czy w Pałacu Krasków w Marcinowicach. Grupę wyróżniających się pod względem wielkości obiektów stanowią hotele wrocławskie, co uzasadnione jest w trzech wypadkach dużą kubaturą kamienic lokowanych w pobliżu rynku tego ważnego od średniowiecza ośrodka miejskiego, w czwartym umiejscowieniem w dawnej siedzibie studenckiej korporacji położonej nad Odrą.

System kategoryzacji ustala minimalne wymagania, jakie hotel musi spełniać, aby uzyskać potwierdzenie jakości wyposażenia technicznego oraz zakresu i standardu świadczonych usług w postaci liczby gwiazdek (*Rozporządzenie...*, 2004). Na Dolnym Śląsku w 2007 r. funkcjonował tylko jeden obiekt pięciogwiazdkowy, a więc najwyższej klasy, a był to Pałac Krasków, obecny na rynku hotelarskim od 1996 r., a umiejscowiony w odbudowanej, a należącej do najbardziej wartościowych pod względem artystycznym w regionie przykładów barokowej architektury świeckiej (Hybner, 1998). Kategorię czterogwiazdkową posiadały w regionie trzy hotele we Wrocławiu. Trzy- i dwu- gwiazdkowych było odpowiednio 7 i 8, natomiast nie było żadnego o najniższym, tak zwanym ekonomicznym standardzie. W porównaniu z wartościami dla hoteli w zabytkach w całym kraju, niższy był udział na Dolnym Śląsku hoteli trzygwiazdkowych (37% wobec 48%), a wyższy dwugwiazdkowych (42% wobec 26%), wydaje się więc, że standard ogółem całej grupy hoteli dolnośląskich był nieco niższy niż przeciętnie w kraju.

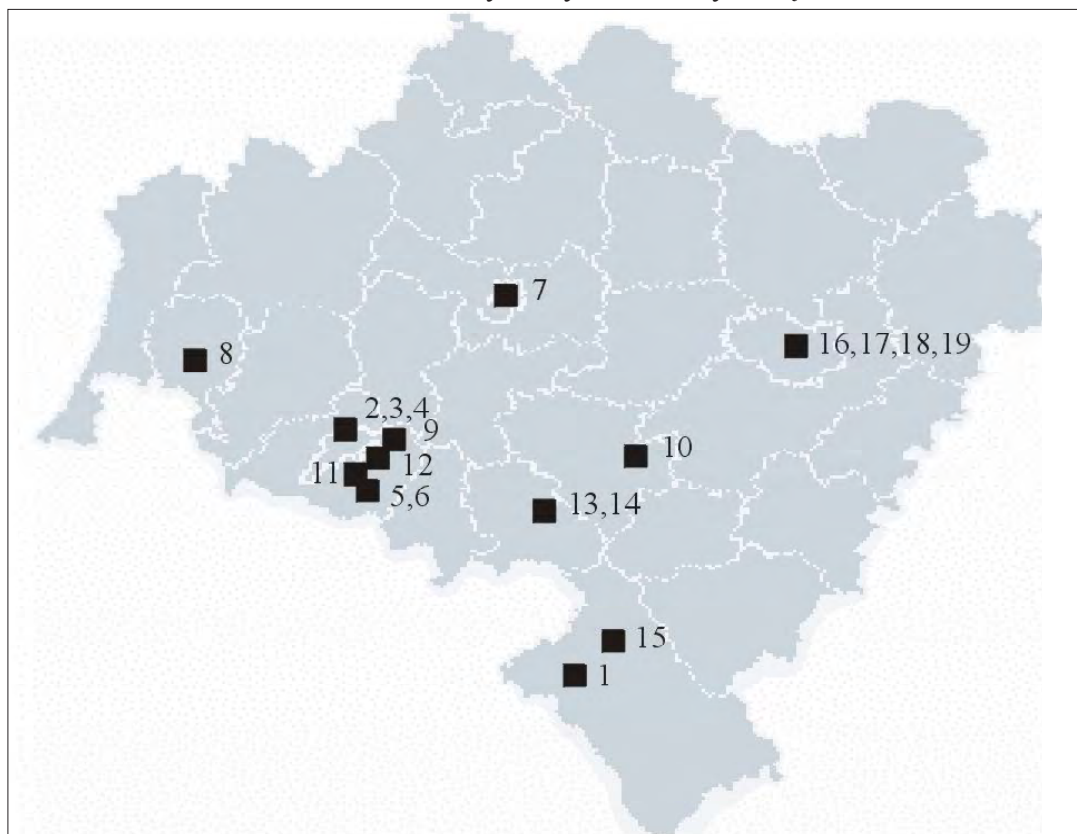
Analizowane hotele różnią się pod względem architektonicznym i lokalizacyjnym, gdyż stanowią przykłady adaptacji do pełnienia funkcji noclegowych różnego typu zabytków. Na Dolnym Śląsku najczęściej adaptowano do tego celu zespoły rezydencjonalne, atrakcyjne ze względu na fakt, że obejmują poza głównym obiektem mieszkalnym także budynki pomocnicze, wykorzystywane poza funkcją noclegową także na różnorodne usługi fakultatywne, a także park, pełniący między innymi funkcje rekreacyjne, estetyczne, poznawcze i izolujące (Rouba, 2006b). W regionie są to cztery zespoły pałacowo-parkowe, a także dwa hotele umiejscowione w oficynach zamku Książ, które reprezentują w sumie jedną trzecią wykorzystywanych w tym celu obiektów zabytkowych (tab. 1). Cztery budynki powstały w XIX w. z przeznaczeniem na obiekty noclegowe dla turystyki, powróciły więc do swojej pierwotnej funkcji. Cztery hotele zlokalizowane są w domach, a trzy w kamienicach. Wszystkie trzy z wymienionych powyżej kategorii dotyczą hoteli zlokalizowanych w miastach. Pozostałe dwa obiekty, również położone w ośrodkach miejskich, wykorzystują wille. Dominującą grupę stanowią więc budynki o funkcjach mieszkalno-rezydencjonalnych, stanowiąc 79% wszystkich hoteli w zabytkach. Wpływ na taką strukturę na pewno miała większa łatwość przeprowadzenia procesu przystosowania ich do potrzeb mieszkaniowych, a więc podziału na pokoje z łazienkami, wyposażenia w zaplecze gastronomiczne i pozostałe konieczne urządzenia techniczne (Szlezzynger, 2003).

Funkcje noclegowe i gastronomiczne zabytkowych nieruchomości są uzupełniane takimi fakultatywnymi usługami, jak możliwość jazdy konnej (Książ, Miłków), loty balonem i samolotem (Krasków), kluby fitness (Best Western Hotel Prima Wrocław) czy sauny i solaria (Dwór Polski we Wrocławiu). Prawie wszystkie oferują możliwości organizacji konferencji, szkoleń, spotkań biznesowych, a także bankietów i uroczystości rodzinnych. W przypadku rezydencji pozamiejskich ofertę tę wzbogacają biesiady, ogniska, kuligi w zimie i różnego rodzaju imprezy plenerowe. Niektóre hotele w zabytkach oferują także zabiegi z zakresu wellness i spa (Rezydencja w Karpaczu). Dwa pałace, w Stanisławowie i Kraskowie są jednocześnie siedzibą Fundacji, a w pałacu w Łomnicy mieści się Centrum Kulturalne oraz Fundacja Rozwoju Krajobrazu Kulturowego Dominium. Organizują one wystawy, seminaria i koncerty, wzbogacając ofertę kulturalną hoteli.

Zakres oferowanych usług oraz lokalizacja obiektu pozwalają określić typ hotelu i segmenty rynku, w oparciu o które funkcjonuje (Kowalczyk A., 2001). Hotele miejskie, lokalizowane w centrach dużych i średnich miast, z reguły duże, posiadają zaplecze konferencyjne i są odwiedzane w celach służbowo-handlowych. W województwie dolnośląskim można do nich zaliczyć Art Hotel, Best Western, Dwór Polski i Tumski we Wrocławiu, Baron i Jelonek w Jeleniej Górze oraz Pałac w Legnicy. Specyficzną grupą hoteli miejskich są służące turystyce krajoznawczej obiekty lokalizowane zazwyczaj na peryferiach dużych miast, a także w ośrodkach i miejscowościach krajoznawczych. Wśród badanej grupy można do nich zaliczyć Hotel Wambierzyce w znanym ośrodku pielgrzymkowym regionu oraz Hotel Feniks koło Dworca Głównego PKP w ośrodku krajoznawczym, jakim jest Jelenia Góra. Hotele rezydencjonalne znajdują się na terenach pozamiejskich i w mniejszych miastach, na obszarach o wysokich walorach turystycznych oraz w miejscowościach wypoczynkowych. W województwie dolnośląskim można do nich zaliczyć na pewno należące do ostatniej kategorii hotele Fryderyk w Dusznikach, Spiż w Miłkowie oraz dwa obiekty w Karpaczu, a także Hotel Leliwa w Leśnej. Ponadto jako hotele rezydencjonalne można traktować obiekty usytuowane w zespołach rezydencjonalnych Książa, Kraskowa, Łomnicy i Stanisłowa. Klasyfikacja powyższa jest oczywiście pewnym przybliżeniem, gdyż hotele starają się rozszerzać swoją ofertę dla więcej niż jednego segmentu docelowego i bardziej precyzyjne wydaje się określanie typów mieszanych (Duda-Seifert, 2003). Jako przykładem można posłużyć się wynikami badań przeprowadzonych przez Joannę Kowalczyk w Pałacu Krasków (2001). Obiekt ten służył w 2000 r. przede wszystkim grupom zorganizowanym, w tym w dużej części służbowym, a wypoczynek deklarował jako cel przyjazdu tylko co siódmy ankietowany. Firmy i organizacje, które zakupiły produkt hotelu, reprezentowały segment przedsiębiorstw najbardziej dochodowych. Jak widać, poza uwarunkowaniami lokalizacyjnymi przeznaczenie obiektu jest mocno powiązane z ogólną sytuacją gospodarczą kraju. Początkowo, ze względu na wysokie ceny wszystkie hotele w rezydencjach były bazą dla turystów zagranicznych, przeważnie obywateli Niemiec. W miarę jednak rozwoju gospodarczego coraz liczniej były odwiedzane przez rodzimych turystów. Stały się celem rekreacji coraz liczniejszej klasy średniej, ale i miejscem organizacji różnych form turystyki biznesowej, co stymulowane było przygranicznym położeniem Dolnego Śląska jak i szeregiem nowych inwestycji powstałych w regionie (Kołaczek, 2000b).

Generalnie w województwie dolnośląskim przeważają jak dotąd dwa rodzaje lokalizacji obiektów hotelowych w zabytkach, a mianowicie w dużych miastach oraz miejscowościach położonych w najbardziej atrakcyjnym turystycznie regionie, czyli Sudetach (tab. 1 i ryc.1).

Ryc. 1. Rozmieszczenie hoteli w obiektach zabytkowych na Dolnym Śląsku w 2007 r.

Numery hoteli odpowiadają numerom w tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne.

Ponad połowa hoteli występuje w czterech największych miastach Dolnego Śląska, a mianowicie Wrocławiu, Jeleniej Górze, Legnicy i Wałbrzychu (w tym ostatnim na terenie Książańskiego Parku Krajobrazowego), cztery kolejne leżą w Kotlinie Jeleniogórskiej na przedpolu Karkonoszy, dwa w Kotlinie Kłodzkiej. Wyraźnie można więc zaobserwować związek lokalizacji z tradycyjnymi obszarami docelowymi dla turystyki, zarówno miejskiej biznesowej, jak i wypoczynkowej. Jedynie dwa obiekty wymykają się tej klasyfikacji, a mianowicie Pałac Krasków i hotel Leliwa w Leśnej (na ryc.1 nr 10 i 8), co mogłoby świadczyć o determinacji właścicieli, jednakże jest raczej wynikiem specyficznej historii.

W przypadku pierwszego z wymienionych obiektów był on restaurowany pierwotnie z myślą stworzenia tak zwanego „drugiego domu” dla właściciela, dopiero wysokość poniesionych kosztów wpłynęła na zmianę decyzji o przeznaczeniu obiektu. Drugi z wymienionych wyspecjalizował się w obsłudze pobyków wypoczynkowo-treningowych dla grup sportowych.

Perspektywy hoteli w obiektach zabytkowych Dolnego Śląska związane z rozwojem turystyki kulturowej

Perspektywy dalszego rozwoju rynku hoteli w zabytkach na Dolnym Śląsku wydają się rysować korzystnie zarówno ze względu na tendencje w popycie, jak i potencjał po stronie zasobów.

Popularyzacja w drugiej połowie XX w. szerszego pojęcia kultury, obejmującego kulturę materialną i aspekty kulturowe życia codziennego spowodowały wzrost udziału turystyki kulturowej w statystykach, a co za tym idzie także powszechnego uznania jej za jedną z najważniejszych gałęzi turystyki w ogóle. Jest ona rozumiana jako taka, jeśli przytoczyć tylko jedną z wielu definicji, w której zainteresowania podróżujących koncentrują się na bogatej przeszłości ludzi bądź obszarów, zachowanej i odzwierciedlonej w zabytkach, historycznych okolicach, tradycyjnej architekturze i rękodzielnictwie (Rohrscheidt, 2008). Oznacza to, że hotele w obiektach zabytkowych odpowiadają idealnie zapotrzebowaniu turysty kulturowego na bezpośredni kontakt z dziedzictwem, często wzbogacony o możliwość uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych. Potwierdzają to wyniki badań ankietowych, gdyż na przykład goście hotelu Pałacu Krasków wskazywali wśród czterech najważniejszych atutów obiektu lokalizację w zacisznym miejscu w otoczeniu parku, stylowy wystrój wewnątrz oraz zabytkowość obiektu (Kowalczyk J., 2001). Według Rohrscheidta (2008), zwłaszcza turyści polscy, nasyciwszy się dostępnymi już od kilkunastu lat podróżami zagranicznymi, powoli zwrócą się ku rodzimym atrakcjom i destynacjom. Tendencje te zostaną wzmocnione rosnącymi zarobkami, mobilnością zapewnioną przez posiadanie prywatnych środków transportu oraz trendem do częstszego korzystania z krótkich weekendowo–świątecznych wyjazdów. Spowoduje to rozwój turystyki krótkookresowej, regionalnej o podłożu kulturowym. Obecnie już niektóre dolnośląskie hotele w zabytkach proponują pakiety rodzinne. Turystyka przyjazdowa także się rozwija, a ponieważ jedną z głównych barier stanowił dla niej do niedawna brak bazy hotelowej o odpowiednio wysokim standardzie, szczególnie hotele w zabytkach oferujące produkt wysokiej jakości, a do tego niepowtarzalny, powiązany z regionem wypełniają tę lukę. Wydaje się, że to właśnie małe, kameralne obiekty usytuowane w krajobrazie wiejskim stanowią szczególną atrakcję dla zorientowanych kulturowo turystów zagranicznych. Wskazuje na to przykład pałacu Krasków, gdzie w 2000 r. 37% gości stanowili obcokrajowcy, i to nie tylko Niemcy, Amerykanie i Brytyjczycy, ale też przedstawiciele Japonii, Korei, Turcji, Kanady i Nowej Zelandii (Kowalczyk J., 2001). Z kolei hotele lokalizowane w zabytkowych kamienicach w centrach miast oferują nie tylko niepowtarzalną atmosferę ale i doskonałą lokalizację (Bogdanowicz, 2006, Szlezzynger, 2003).

Tendencje wzrostu popytu potwierdzają statystyki. Dotychczas wskaźnik frekwencji w hotelach zabytkowych zrzeszonych w Stowarzyszeniu „Wypoczynek w Zabytkach” w Polsce przewyższał średnie roczne obłożenie w światowym hotelarstwie (odpowiednio 54-64% i 55-60%) i był wyższy od średniego w kraju (30-40%) (Ciesielska i in., 2006). Wzrastała także w latach 2001–2008 liczba turystów nocujących w hotelach ogółem (www.intur.com.pl/baza.htm), a analizowane województwo dolnośląskie odgrywa znaczącą rolę na krajowym rynku turystycznym, o czym świadczą wielkości krajowych i zagranicznych przyjazdów (Werner, 2007).

Można więc stwierdzić, że zapotrzebowanie na obiekty hotelowe w zabytkach będzie rosło, natomiast warunkiem rozwoju tego segmentu rynku jest istnienie odpowiednich zasobów substancji zabytkowej. Analiza sytuacji Dolnego Śląska na tle kraju wskazuje, że to właśnie w tym regionie występuje obecnie największa liczba zabytków nieruchomych. 6 203 zabytki sytuują województwo na pierwszym miejscu przed wielkopolskim i mazowieckim, co stanowi 13% substancji zabytkowej Polski. Największą liczbę stanowią domy mieszkalne, bo jest to liczba aż 2 110 obiektów (12% zabytków województwa), natomiast duży potencjał stanowią także pałace i zamki, jak opisano w poprzednim rozdziale, bardzo atrakcyjne dla adaptacji do potrzeb noclegowych. 485 pałaców i 100 zamków reprezentują po 24% obiektów danego typu otoczonych ochroną w Polsce (tab. 2).

Barierą wykorzystania tak atrakcyjnych zasobów jest ogólnie zły stan zachowania zabytków. W województwie dolnośląskim aż 53% zabytków nieruchomości wymaga przeprowadzenia remontu zabezpieczającego lub kapitalnego w stosunku do 47% dla całej Polski (Pohl, 2008). Pomimo dużej liczby budowli architektonicznych otoczonych ochroną nie sprzyjała im w tym regionie historia, gdyż zmiana granic państwowych po II wojnie światowej spowodowała masowe migracje ludności i zerwanie ciągłości kulturowej tych ziem.

Tab. 2. Zasoby nieruchomości zabytkowych Dolnego Śląska na tle Polski

Lp.	Typ budowli	Liczba na Dolnym Śląsku	Udział w zasobach Polski w %
1	Mieszkalne	2110	12
2	Sakralne	1363	12
3	Folwarczne	786	15
4	Publiczne	568	14
5	Pałace	485	24
6	Przemysłowe	304	15
7	Dwory	189	7
8	Gospodarcze	193	10
9	Obronne	105	12
10	Zamki	100	24
Razem		6203	13

Źródło: oprac. własne na podstawie zestawienia dostępnego na stronie internetowej KOBiDZ, wg stanu na 31.12.2007 (www.kobidz.pl/app/site.php5/getfile/8050).

Nowi mieszkańcy przybyli ze Wschodu i z Polski Centralnej traktowali zastane dobra jako mienie publiczne, a polityka kulturalna nowych władz także im nie sprzyjała. Wiele cennych budowli uległo zniszczeniu i dewastacji po roku 1945, w lepszym stanie przetrwały tylko te, które były użytkowane – jako szkoły, ośrodki wczasowe, a nawet mieszkania komunalne (Kołaczek, 2000b). Ogrody przy zabytkowych rezydencjach otoczono ochroną dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku (Rouba, 2006b). Przełomem okazał się jednak rok 1989, kiedy to nowi właściciele obiektów zabytkowych zaczęli je remontować, najczęściej przy udziale kapitału zagranicznego i adaptować je do celów hotelarskich (Kołaczek, 2000b). Obecnie ciągle jeszcze 15% zabytków należy do Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i jest oferowana do sprzedaży na drodze przetargu, a 21% jest własnością komunalną (www.kobidz.pl/app/site.php5/Show/337.html). Państwo w ramach zabiegów ratowniczych wprowadziło liczne ułatwienia prawne, jak możliwość uzyskania przez nabywcę obiektu wpisanego do rejestru zabytków obniżenia ceny o 50% lub nawet do symbolicznej złotówki czy zmniejszenia opłat z tytułu wieczystego użytkowania o połowę w przypadku nieruchomości gruntowej wpisanej do tegoż rejestru (Pawlikowska-Piechotka, 2000). Istnieją także możliwości uzyskania dofinansowania działalności gospodarczej w obiektach zabytkowych, w tym na przykład na poprawę stanu ich zachowania w ramach Programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo kulturowe” nawet do wysokości 100% kosztów lub na adaptację zabytków architektury czy poprawę bazy noclegowej w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych (Stec, 2002).

Barierą, która jak dotąd utrudnia rozwój sektora hoteli w zabytkach jest także brak skutecznej promocji oraz współpracy w ramach grup markowych hoteli historycznych (Ciesielska i in., 2006). Nie dopracowało się jej utworzone w Polsce w 1998 r. Stowarzyszenie Wypoczynek w zabytkach („Leisure and Heritage”), choć liczba jego członków wzrosła z 29 do 124 obiektów do roku 2004 (Ciesielska i in., 2006). Do europejskich markowych grup hoteli historycznych należało w 2007 r. tylko siedem obiektów polskich, w tym jedynie Pałac Krasków z Dolnego Śląska, co zresztą tłumaczy tak duży udział turystów zagranicznych wśród jego gości (Ciesielska i in., 2006). Sytuacja w tym zakresie uległa poprawie dopiero ostatnio, zarejestrowane bowiem w 2008 r. Stowarzyszenie Hotele Historyczne w Polsce, skupiające 26 obiektów, zostało przyjęte jako 18 kraj do Historic Hotels of Europe, zrzeszającego około 750 hoteli (aktualnosciturystyczne.pl/wydarzenia/w-prestizowym-gronie?page_number=1, z datą 28-06-2009). Być może poprawi to jakość wspólnej promocji i identyfikacji hoteli w zabytkach w Polsce i w regionie dolnośląskim, gdyż do tej pory nie wypracowały one sobie wspólnej marki. Posługują się one zazwyczaj indywidualną stroną internetową, na której do niedawna brak było nawet informacji o tym, że obiekt zlokalizowany jest w nieruchomości zabytkowej, choć obserwacja witryn hotelowych pozwala stwierdzić pewną poprawę w ciągu ostatnich dwóch lat.

Konieczna jest współpraca, pozwalająca między innymi na tworzenie wspólnych produktów. Dobrym przykładem były proponowane przez Stowarzyszenie Wypoczynek w Zabytkach tzw. *toury* objazdowe po Polsce, które jednakże nie obejmowały Dolnego Śląska (Ciesielska i in., 2006). Z ciekawą inicjatywą wystąpiły także hotele zrzeszone w grupie markowej Polish Prestige Hotels, a wśród nich wrocławski Art Hotel, które oferowały możliwość korzystania z ulg w ramach programu lojalnościowego. Klienci, zwłaszcza biznesowi poszukują kontaktu z hotelami również często nie bezpośrednio, a poprzez organizatora, który zapewni pakiet usług, a nie wyłącznie pojedynczą usługę noclegową (Hotel..., 2003).

Korzystne perspektywy rysujące się przed branżą hoteli w zabytkach zdają się potwierdzać obserwowane tendencje na rynku dolnośląskim w ostatnim czasie. W 2007 r. zakończono między innymi remont kolejnych rezydencji w Kotlinie Jeleniogórskiej z przeznaczeniem na hotele, a mianowicie pałaców w Wojanowie i Karpnikach, podniesiono standard hotelu „Na Zamku” w Trzebieszowicach w Kotlinie Kłodzkiej i uzyskano dla niego wpis do Ewidencji Obiektów Hotelarskich, a w kwietniu 2009 r. uruchomiono po remoncie luksusowy hotel Monopol we Wrocławiu umiejscowiony w budynku hotelu i domu handlowego z drugiej połowy XIX wieku. Niestety, ciągle wiele z obiektów w zabytkach nie zostało zarejestrowanych, co oznacza, że nazwy „hotel” używają niezgodnie z prawem, a ich standard nie został zweryfikowany.

Podsumowanie

W ostatnim okresie wiele zabytkowych obiektów na Dolnym Śląsku zostało przystosowanych do pełnienia funkcji hotelowych. W 2007 r. liczba działających zgodnie z prawem hoteli w zabytkach w regionie wynosiła 19, co stanowiło 13% tego segmentu w kraju. Przeważały obiekty małe i średnie, trzy- i dwu-gwiazdkowe, lokowane w budynkach o funkcjach mieszkalnych. Lokalizacja ich była powiązana z tradycyjnymi regionami i ośrodkami recepcyjnymi turystyki, zwłaszcza miejskiej i wypoczynkowej, jednak uwarunkowania ekonomiczne sprawiły, że w dużej mierze obsługiwały one dotychczas także turystykę biznesową.

Korzystne trendy po stronie popytowej obejmują takie zjawiska, jak rozwój turystyki kulturowej, uwarunkowanej ekonomicznie turystyki krótkookresowej, wewnątrzregionalnej oraz turystyki przyjazdowej. Po stronie podaży również istniejący potencjał w postaci ogromnych zasobów substancji zabytkowej, a szczególnie domów mieszkalnych, pałaców i zamków kształtuje korzystne perspektywy dla segmentu hoteli w zabytkach w regionie dolnośląskim.

Dalszy jednak rozwój omawianego sektora usług noclegowych wymaga przewyciężenia pewnych barier. Pierwsza bariera – finansowa – związana jest z koniecznością ponoszenia wysokich nakładów na ratowanie niszczących w dramatycznie szybkim tempie zabytków, których ponad połowa wymaga podjęcia natychmiastowego remontu. Kolejna bariera – historyczna – związana jest z dziejami Dolnego Śląska, przez długi okres niepowiązanego politycznie z Polską. Sytuacja ta, wzmocniona przez dekady zaniedbań i celowego przemilczania historii tych ziem spowodowały nikłą jej znajomość wśród potencjalnych turystów krajowych. Również samo odtwarzanie substancji zabytkowej i wyposażanie jej w oryginalne elementy wystroju są z tego samego powodu bardzo trudne. W ostatnich latach jednak widoczne jest rozbudzenie zainteresowania dziedzictwem ziemi dolnośląskiej, przejawiane zarówno przez naukowców (Łuczyński, 2007), jak i dziennikarzy i turystów.

Funkcje hotelowe wydają się być bardzo dobrym rozwiązaniem dla opuszczonych i ulegających dewastacji nieruchomości zabytkowych, gdyż nie tylko ratują je przed całkowitym zniknięciem, ale jednocześnie przywracają walory kulturowe regionu, wzbogacają krajobraz, a zarazem przestrzeń turystyczną, a z drugiej strony wyposażają tę przestrzeń w obiekty infrastruktury o wysokim standardzie i niepowtarzalnym uroku. Co prawda, nowi właściciele muszą się zmagać z licznymi trudnościami, do których należą ograniczenia i nakazy dotyczące prac adaptacyjnych, wysokie koszty adaptacji i utrzymania obiektu, nieprzystosowanie do recepcji dużej liczby gości, konflikty między funkcjonalnością a autentycznością obiektu. Pomimo wszystkich tych niedogodności, po przewyciężeniu opisanych powyżej barier, atrakcyjna lokalizacja i niepowtarzalna atmosfera hotelu w zabytku stanowić będzie ogromny atut w przyciąganiu nowego turysty kulturowego, nastawionego na spotkanie z dziedzictwem Dolnego Śląska.

Bibliografia

1. Bartula-Jakubowska P., 2008, Statystyki dla restauracji i hoteli – cz. II [on-line], <http://biznes.gastrona.pl/art/global/printversion.php?id=8859>, dostęp 26.06.2009.
2. Bogdanowicz I., 2006, Stare mury kuszą gości, *Hotelarz*, nr 8, s. 14–16.
3. Ciesielska O., Rouba R., Stasiak A., 2006, *Hotelarstwo w zabytkach – grupy markowe, Turystyka i Hotelarstwo*, nr 9, s. 9-34

4. Dolecka M., 2003, Hotele w obiektach zabytkowych – nowoczesność spotyka tradycję, *Rynek Turystyczny*, nr 12 (220), s. 44–46.
5. Duda-Seifert M., 2003, Uwarunkowania lokalizacyjne hoteli na Dolnym Śląsku, [w:] *Geograficzne aspekty globalizacji i integracji europejskiej*, red. M. Śmigielska, J. Słodczyk, PTG, Opole, s. 553–566.
6. Duda-Seifert M., 2007, Hotele na Dolnym Śląsku – ich potencjał dla gospodarki regionu, [w:] *Rola turystyki w gospodarce regionu*, red. J. Wyrzykowski, WSH, Wrocław, s. 270–278.
7. Duda-Seifert M., 2008, Założenia rezydencjonalno-parkowe jako potencjał w rozwoju turystyki na przykładzie Dolnego Śląska, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowej i Wschodniej*, I-Bis, Wrocław, tom 10, s. 41–49.
8. Ewidencja Obiektów Hotelarskich Ministerstwa Gospodarki [on-line], <http://www.turystyka.gov.pl>, dostęp dnia 31.07.2007.
9. Holloway J.Ch., 2006, *The Business of Tourism*, Prentice Hall, s. 276–284.
10. Hotel to część produktu, 2005, wywiad ze Zbigniewem Kowalem, dyrektorem Convention Bureau of Poland, *Rynek Turystyczny*, nr 12, s. 42.
11. Hybner M., 1998, Pałac w Kraskowie i jego turystyczno-kulturalne funkcje, [w:] *Gospodarka przestrzenna I*, Akademia Ekonomiczna, Wrocław, s. 23–101.
12. Jaremen D.E., 2001, Determinanty i sposoby kształtowania jakości usługi hotelarskiej w hotelach województwa dolnośląskiego, *Turyzm*, nr 11/12, s. 43–59.
13. KOBiDZ, Rejestr zabytków nieruchomości województwa dolnośląskiego [on-line], <http://www.kobidz.pl/app/site.php5/show/315.html>, dostęp z dnia 31.07.2007.
14. Kołaczek J., 2000a, Problemy oceny atrakcyjności turystycznej zabytków architektury rezydencjonalnej, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis No 2269, Studia Geograficzne LXXIV*, s. 51–60.
15. Kołaczek J., 2000b, Zmiany w turystycznym zagospodarowaniu dolnośląskich rezydencji, [w:] *Przemysł Turystyczny*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 103–114.
16. Kowalczyk A., 2001, *Geografia hotelarstwa*, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
17. Kowalczyk J., 2001, Hotel Pałac Krasków – produkt i jego nabywcy, *Turyzm*, nr 11/12, s. 81–83.
18. Lidtke A., 2002, Hotele w obiektach zabytkowych, *Rynek Turystyczny*, nr 13–14, s. 13–24.
19. Łuczyński R.M., 2007, Rezydencje magnackie w Kotlinie Jeleniogórskiej w XIX wieku, *Oficyna Wydawnicza Atut*, Wrocław.
20. Nowacki M., 1999, Atrakcje turystyczne, dziedzictwo i jego interpretacja – jako produkt turystyczny, *Problemy Turystyki*, t. XXII, nr 2, s. 5–12.
21. Olszewski T., 2005, Nocleg z herbem w tle, *Rynek Turystyczny*, nr 12, s. 26–28.
22. Olszewski T., 2006, Polska Dolina Loary, *Rynek Turystyczny*, nr 1, s. 28–33.
23. Pasieczny R., 2006, Wypoczynek w dworach i pałacach, *Wiedza i Życie*, Warszawa.
24. Pawlikowska-Piechotka A., 2000, Wykorzystanie obiektów zabytkowych jako bazy turystycznej. Uwarunkowania Prawne, *Problemy Turystyki*, nr 3–4, s. 105–122.
25. Pińkowska P., 2006, Funkcjonowanie hotelu w obiekcie zabytkowym na przykładzie „Starego Młyna” w Bolesławcu, *Turystyka i Hotelarstwo*, nr 9, s. 57–83.
26. Pohl A., 2008, Hotele w obiektach zabytkowych w Polsce – stan i perspektywy rozwoju. Praca magisterska napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
27. Rohrscheidt A. M., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen. Potencjał. Perspektywy*, Wydaw. GWSHM Milenium, Gniezno.
28. Rouba R., 2006a, Dywersyfikacja oczekiwań turystów, managerów i ekspertów wobec dziedzictwa wykorzystywanego w polskiej turystyce, *Turyzm*, z. 2, s. 99–106.
29. Rouba R., 2006b, Kształtowane historycznie otoczenie jako specyficzny element produktu turystycznego obiektu hotelarskiego, *Turystyka i Hotelarstwo*, nr 9, s. 85–103.
30. Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 roku w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których świadczone są usługi hotelarskie, tekst jedn. Dz.U. z 2006 roku, Nr 22, poz. 169.
31. Rybińska M., 2008, Potencjał turystyczny pałaców Ziemi Kłodzkiej oraz postulowane formy ich wykorzystania, praca magisterska napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
32. Stec K., 2002, Rządowa pomoc dla zabytków, *Świat Hoteli*, kwiecień, s. 32–33.
33. Szlezynger P.S., 2003, Adaptacja kompleksów budynków zabytkowych na hotele na wybranych przykładach w Krakowie i okolicy, *Problemy Turystyki*, nr 1–4, s. 123–136.
34. Tremska E., 2007, Atrakcyjność turystyczna i wykorzystanie wybranych pałaców Kotliny Jeleniogórskiej. Praca magisterska napisana w ZGRiT Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (maszynopis).
35. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568, art. 3.
36. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, Dz.U. z 2004 r., Nr 233, poz. 2268.
37. Werner Z.T., 2007, Baza noclegowa i ruch turystyczny w województwie dolnośląskim jako wyraz jego pozycji na krajowym rynku turystycznym, [w:] *Rola gospodarki w turystyce regionu*, red. J. Wyrzykowski, WSH, Wrocław, s. 240–245.

Źródła internetowe

1. aktualnosciturystyczne.pl/wydarzenia/w-prestizowym-gronie?page_number=1
2. www.intur.com.pl/baza.htm
3. www.kobidz.pl/app/site.php5/getfile/8050
4. www.kobidz.pl/app/site.php5/Show/337.html

Anna Zaręba

HISTORYCZNY ASPEKT TURYSTYKI KULTUROWEJ NA OBSZARZE PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH DOLNEGO ŚLĄSKA ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ŚNIEŻNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

Słowa kluczowe: park krajobrazowy, Dolny Śląsk, turystyka.

Abstract

There are 12 landscape parks in the region of Lower Silesia. Śnieżnik Landscape Park, which is the first landscape park in Lower Silesia, covers an area of 288 square kilometres. The park lies in the Eastern Sudety mountains and covers three mountain ranges: the *Góry Bialskie* mountains, the *Śnieżnik* massif and the *Góry Złote* mountains. The area is rich in various landform features, such as summits, rock formations, mountain and river valleys. The forest, comprised mainly of spruce monocultures, cover 60% of the park's area. Curative water was the base for the development of tourism in this region. Health resorts, such as Łądek Zdrój or Międzygórze, were established thanks to the presence of curative water springs and the region's climate values.

Charakterystyka parków krajobrazowych na terenie Dolnego Śląska

Na terenie Dolnego Śląska znajduje się 12 parków krajobrazowych. Największą powierzchnię – ponad 87 000 ha zajmuje **Park Krajobrazowy Doliny Baryczy**. Na terenie Parku przeważają lasy sosnowe, w okolicach Żmigrodu występują podmokłe łąki i olsy, natomiast w okolicach Milicza lasy bukowe. Ślady wczesnośredniowiecznego osadnictwa widoczne są w regularnym układzie wsi średniowiecznych, najczęściej o układzie ulicówki lub owalnicy. Przy przeprawach przez rzekę Barycz rozwinęły się miasta i osady targowe: Żmigród, Sułów, Milicz i Odolanów. Najbardziej charakterystyczną cechą Parku jest występowanie stawów rybnych, których początki sięgają średniowiecza (fot. 1). W XVII i XVIII w. ich ogólna powierzchnia wynosiła około 13 000 ha (Rąkowski G. i in., 2002).

Fot. 1. Stawy milickie w okolicach Żmigrodu

Fot. D. Chylińska

Obecnie zajmują powierzchnię około 6 500 ha (na terenie województwa dolnośląskiego). Stawy stanowią siedlisko chronionych ptaków wodnych. Do ich obserwacji na wschodnim skraju wsi Grabownica, nad stawem wybudowano wieżę widokową – „Wieża ptaków niebieskich”, skąd roztacza się również panorama na stawy milickie oraz trzy czatownie. Na terenie Parku znajduje się 15 zespołów podworskich. Przykładami budownictwa dworskiego są dworki w Karminie, Krośnicach i Miłosławicach. Najlepiej zachowanym obiektem jest klasycystyczny pałac w Miliczu, do którego przylega park o powierzchni około 50 ha. Teren parku w części dolnośląskiej przecina 5 ścieżek dydaktycznych, prowadzących przez najciekawsze fragmenty lasów i kompleksy stawów rybnych. Na terenie Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” istnieje ponad 200 km szlaków turystycznych. Do najciekawszych należą: Szlak Archeologiczny, Szlak Rezerwatów przyrody oraz Szlak Zamkowy.

Park Krajobrazowy Chelmy, położony w Sudetach Zachodnich, zajmuje powierzchnię około 16 000 ha. Cechą charakterystyczną wyżynnego krajobrazu parku jest występowanie bogactwa różnych typów lasów liściastych oraz mozaikowość lasów i użytków rolnych (Rąkowski G. i in., 2002). Jeden z wyżej położonych punktów parku – Czartowska Skała (463 m. n.p.m.) jest ważnym punktem widokowym (fot. 2). W 1893 r. wzniesiono na Radogoście (389 m. n.p.m.) kamiennie-ceglaną wieżę widokową o wysokości 22 m. Na Bazaltowej Skale w 1906 r. postawiono niższą, wykonaną z łamanego kamienia bazaltowego wieżę, wybudowaną na planie koła. Od początku XVI w. w okolicach Chelmcza wydobywano miedź, rozkwit działalności górniczej miał miejsce w drugiej połowie XVII w. i na przełomie XIX i XX w. Pozostałością działalności przemysłowej na terenie parku są piec wapiennicze, użytek ekologiczny oraz zrehabilitowany zbiornik poflotacyjny „Lena” po zamkniętej w 1974 r. kopalni miedzi.

Fot. 2. Czartowska Skała – ważny punkt widokowy Parku Krajobrazowego Chelmy

Fot. D. Chylińska

W Leszczynie mieści się dawny ośrodek górnictwa i hutnictwa miedzi z udostępnionymi turystom ścieżkami dydaktycznymi prezentującymi wychodnie skał cechsztynu miedzianożelaznego. Teren parku przecinają ścieżki dydaktyczne oraz szlaki piesze prowadzące przez tereny górnicze (ścieżka dydaktyczna „Lena” „Synklina Leszczyny”, „Szlak Kopaczy”), bazaltowe skały (ścieżka dydaktyczna „Wędrowanie po wulkanie” – na Bazaltową Górę czy „Szlak Wygasłych Wulkanów”). Geologię, florę i faunę pogórza prezentuje ścieżka dydaktyczna prowadząca przez 4,5 km w wąwozie myśliborskim. Pomiedzy Stanisławowem a Leszczyną powstała czterokilometrowa trasa widokowa. Na terenie parku występują pozostałości licznych grodzisk, np. wały obronne na Rataju.

Pomiedzy Jelenią Górą a Lwówkiem Śląskim, również w Sudetach Zachodnich, zlokalizowany jest **Park Krajobrazowy Doliny Bobru**. Przecinając teren Parku, rzeka tworzy malownicze przełomy rzeczne. Na zagospodarowanie przestrzenne parku składa się mozaika terenów leśnych o bogatych ekosystemach, zbliżonych do naturalnych, nieleśnych oraz rolniczych (Ratajski, 1999). W parku znajduje się wiele cennych obiektów hydrotechnicznych z początku XX w. wybudowanych na Bobrze – zapora w Siedlęcinie, Wrzeszczeszynie, Pilchowicach oraz elektrownie wodne w Bobrowcach, Wrzeszczeszynie i Pilchowicach. Zbiorniki retencyjne w Pilchowicach i Wrzeszczeszynie stanowią podstawę turystyki rekreacyjnej. Przez park prowadzi Szlak Zamków Piastowskich. Średniowieczne budownictwo świeckie reprezentuje założenie zamkowe na Górze Zamkowej koło Wlenia oraz rycerska wieża mieszkalna w Siedlęcinie. Charakterystyczne

dla krajobrazu kulturowego są kamienne krzyże pokutne z XIV-XVI w. w Czernicy, Kleczy, Pławnej, Nielestnie, Strzyżowcu oraz we Wleniu. Park przecina szereg szlaków i ścieżek dydaktyczno-przyrodniczych, udostępniających turystom między innymi przełomowe odcinki doliny Bobru czy grupy skalne (ścieżka dydaktyczna „Szwajcaria Lwówecka”, „Góra Gniazdo”). W parku znajduje się kilka, pochodzących z początku XX w. wież widokowych między innymi na Górze Krzywoustego (22 m wysokości) oraz na Górze Zamkowej we Wleniu. Z okresu renesansu pochodzą założenia dworskie w Maciejowcu, Płakowicach i Dębowym Gaju. Barok reprezentują kościoły w Siedlęcinie i Marczowie, Pławnej i Bystrzycy oraz pałace: na Wleńskim Gródku i w Przeździecku. Klasycyzm reprezentuje pałac w Maciejowcu oraz ratusz we Wleniu. Park Krajobrazowy Doliny Bobru znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie Jeleniej Góry, dzięki czemu stanowi idealne miejsce do wypoczynku weekendowego dla mieszkańców miasta. Podobną funkcję dla miasta pełni **Rudawski Park Krajobrazowy** zlokalizowany na południowy-wschód od Jeleniej Góry (fot. 3). Obejmuje on masyw Rudaw Janowickich, Góry Sokole oraz Góry Ołowiane. Położony jest na pograniczu Sudetów Zachodnich i Środkowych. Zróżnicowana morfologia terenu obejmuje liczne wzniesienia, grzbiety górskie, skałki oraz grupy skalne (Ratajski, 1998). Wysokie walory krajobrazowe posiadają przełomy Bobru pomiędzy Ciechanowicami a Janowicami Wielkimi oraz Trzcińskiem i Wojanowem-Bobrowem. Szata roślinna obejmuje lasy o charakterze półnaturalnym i antropogenicznym oraz liczne zbiorowiska nieleśne, m.in. źródłiskowe i torfowiskowe (np. Trzcińskie Mokradła). Monokultury świerkowe zajmują powierzchnię 85% wszystkich terenów leśnych. Park obfituje w zabytki architektoniczne o najwyższej randze. Szczególnie cenne jest założenie w Raszowie z renesansową kaplicą Schaffgotschów z 1575 r. Założenia pałacowo-parkowe w Bukowcu, Łomnicy, Karpnikach, Mysłakowicach i Wojanowie, pochodzące z XIX w., znakomicie wkomponowane w krajobraz Rudawskiego Parku Krajobrazowego tworzą unikatowy w skali Polski zespół przyrodniczo-krajobrazowy.

Fot. 3. Rudawski Park Krajobrazowy. Widok na Sokoliki

Fot. D. Chylińska

Śladem o rodowodzie średniowiecznym są między innymi ruiny piastowskiego zamku Bolczów. Dzięki znacznemu zainteresowaniu walorami turystycznymi Rudaw Janowickich rozkwitły miejscowości – Janowice Wielkie, Karpniki, Gruszków, stanowiące miejsca wypadowe dla turystów odwiedzających ten region. Na terenie parku i jego otuliny wytyczono 152 km szlaków turystycznych. Kwitnie głównie turystyka krajoznawcza: piesza, rowerowa i narciarska. Coraz częściej powstają gospodarstwa agroturystyczne uzupełniające ofertę bazy noclegowej na terenie Parku. Na przecięciu głównych szlaków turystycznych, w górach Sokolich, znajduje się schronisko Szwajcarka. Na terenie parku zlokaliz-

zowanych jest wiele punktów widokowych. Najwyżej położonym jest punkt widokowy na Skalniku (945 m. n.p.m.). pozostałością po górniczej działalności jest miejscowość Miedzianka, skąd wydobywano miedź od początku XIV w. oraz 80 nieczynnych kamieniołomów, w których prowadzono eksploatację granitów, amfibolitów, dolomitów, melafirów, zieleńców.

Park Krajobrazowy Doliny Bystrzycy pełni funkcję rekreacyjną ze względu na sąsiedztwo aglomeracji wrocławskiej. Rozpoczyna się w zachodniej części miasta Wrocławia i biegnie w górę doliny Bystrzycy, obejmując gminy: Wrocław, Kąty Wrocławskie, Sobótka i Mietków, kończąc się na wysokości Kraskowa na południe od Zbiornika Mietkowskiego. W jego obrębie znajduje się około trzydziestokilometrowy odcinek koryta rzecznej. Liczne starorzecza, z których część jest zabagniona, tworzą unikatowy w skali kraju obszar o wysokiej bioróżnorodności, natomiast istnienie drzewostanów należących do klasy lasów o najwyższych walorach ekologicznych decyduje o wysokich walorach przyrodniczych parku (Rąkowski G. i in., 2002). Lasy stanowią około 40% powierzchni parku i tworzą one czytelny krajobrazowy linearny układ wzdłuż właściwego przebiegu rzeki. Obecność tak bogatych siedlisk leśnych w tym miejscu ma niebagatelne znaczenie w sytuacji niemal zupełnie bezleśnej, użytkowanej rolniczo Równiny Wrocławskiej. Bogactwu natury dorównuje bogate i różnorodne środowisko kulturowe. Na terenie parku krajobrazowego zlokalizowano 17 parków podworskich, jedenaście cmentarzy, 14 kościołów oraz 1 park miejski w Kątach Wrocławskich. Są to obiekty różnowiekowe, reprezentujące różne trendy i kierunki w sztuce i architekturze. Ze względu na swoje usytuowanie park znajduje się w kręgu turystycznych i rekreacyjnych zainteresowań głównie mieszkańców Wrocławia. Przez swoje położenie stanowi idealne miejsce do wypoczynku weekendowego mieszkańców Wrocławia, a także miejscowości i wsi zlokalizowanych w strefie podmiejskiej. Słabo rozwinięta baza turystyczna oraz zaplecze turystyczno-rekreacyjne stanowią główną przyczynę miernego zainteresowania walorami krajobrazowymi regionu.

Park Krajobrazowy Doliny Jezierzycy położony jest na dwóch mezoregionach: Obniżenia Ścinawy i Wysoczyzny Rościszewickiej. Lasy zajmują powierzchnię około 80%. W miejscach podmokłych dominuje olcha. Na terenie parku znajdują się pozostałości grodziska w Kretowicach z śladami fosy na zewnątrz wałów. Charakterystycznym elementem występującym na obszarze parku są drewniane krzyże pokutne oraz murowane kapliczki przydrożne. Najcenniejszym zabytkiem i zarazem główną atrakcją turystyczną jest zespół pocysterski w Lubiążu.

Park Krajobrazowy Gór Sowich, położony w Sudetach Środkowych charakteryzuje się dużą leśnością. Występują głównie lasy dolnoregłowe oraz lasy mieszane. W wysoko położonych partiach najwyższego szczytu parku – Wielkiej Sowy (1015 m n.p.m.) oraz Kalenicy i Słonecznej występuje bór świerkowy. Jedną z atrakcji parku jest kamienna wieża widokowa na szczycie Wielkiej Sowy o wysokości 29,5 m zbudowana w 1906 r. Na terenie parku miała miejsce działalność górnicza związana z wydobywaniem rud metali: srebra, miedzi i ołowiu. Główną atrakcją turystyczną jest rozległy system sztolni „Olbrzym” w rejonie Walimia i pod Górą Osówką. Na terenie parku rozwija się również turystyka narciarska w okolicy Przełęczy Sokolej i miejscowości Rzecza. Główne ośrodki turystyki letniej koncentrują się w sąsiedztwie Jeziora Bystrzyckiego położonego poza granicami parku.

Książański Park Krajobrazowy chroni krajobraz przyrodniczy i kulturowy związany z zespołem zamkowo-pałacowym w Książu. Lasy na terenie parku należą do silnie zdegradowanych. Zachowały się jedynie nieliczne pozostałości po pierwotnej puszczy bukowej. Podstawowe zespoły roślinne tworzą: kwaśna buczyna górska, grądy oraz zespół olszyny podgórskiej. Poza zamkiem, jednymi z ważnych atrakcji turystycznych są: Sudeckie Stado Ogierów zajmujące teren o powierzchni około 80 ha, palmiarnia w Lubiechowie z początku XX w. oraz ruiny zamku Książ, leżącego na Szlaku Zamków Piastowskich, malowniczo położonego w dolinie Pełcznicy. Głównym punktem widokowym jest Skała Olbrzym, skąd roztacza się widok na zamek Książ i lasy Książańskiego Parku Krajobrazowego.

W sąsiedztwie aglomeracji wrocławskiej, na Przedgórzu Sudeckim, w odległości około 40 km od Wrocławia znajduje się **Ślęzański Park Krajobrazowy**. Obejmuje Masyw Ślęzy, Wzgórza Kiełczyńskie oraz Jańską Górę. Dzięki swojemu położeniu stanowi idealne miejsce dla turystyki weekendowej dla mieszkańców Wrocławia. Park porastają lasy mieszane, zajmujące 60% powierzchni: świerk, klon, buk i brzoza. Ochroną objęte jest nie tylko środowisko przyrodnicze na terenie parku, ale również kulturowe: jedno z najstarszych stanowisk archeologicznych: kultowe rzeźby, fragmenty obwałowań na terenie Polski pochodzące z młodszego paleolitu i kultury łużyckiej oraz zabytki architektury i sztuki. W Będkowicach rezerwat archeologiczny obejmuje zespół osadniczy z VIII-XIII w. Na obszarze parku znajduje się jeden punkt widokowy oraz dwie funkcjonujące wieże widokowe: kamienna z 1907 r. na Wieżycy (415 m n.p.m.) i betonowa na Ślęzy (718 m n.p.m.). Zachowała się w znacznej części dawna neogotycka wieża Bismarcka z 1969 r. na Jańskiej Górze, zniszczona częściowo podczas drugiej wojny światowej. Pozostałością po wydobywaniu od XII w. granitu w Masywie Ślęzy granitu są liczne pola gór-

nicze. Kamieniołomy granitu wypełnione wodą są wykorzystywane do celów rekreacyjnych. W obrębie parku, wokół Ślęzy, na początku lat dziewięćdziesiątych wytyczono wiele odcinków szlaków rowerowych, wykorzystywanych zimą do narciarstwa biegowego.

Przemkowski Park Krajobrazowy położony jest w obrębie czterech mezoregionów geograficznych: Równiny Szprotawskiej, Wysoczyzny Lubińskiej, Borów Dolnośląskich oraz Równiny Legnickiej. Skutkuje to występowaniem różnych typów krajobrazu: rozległych kompleksów stawów rybnych na północy, borów sosnowych w centralnej i wschodniej części, wrzosowisk oraz rozległych łąk i pastwisk. na południowym-wschodzie (Bobrowicz, 1999). W borach znajdują się liczne torfowiska powstałe w międzywymowych zagłębieniach terenu (między innymi Torfowisko Borówki). W dolinach rzek Szprotawy i Czarnej Wody zachowało się 1700 ha podmokłych łąk – chronionych jako użytek ekologiczny (między innymi Przemkowskie Bagno). W związku z bogatym środowiskiem przyrodniczym wytyczono trzy ścieżki dydaktyczne prezentujące odmienne typy krajobrazu: ekosystemy wodno-błotne (Stawy Przemkowskie), ekosystemy lasów liściastych i borów (Lasy Okolic Przemkowa) oraz ekosystemy borów (Ruchome Wydmy Śródlądowe). Teren Parku przecina 250 km szlaków turystycznych.

Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich położony jest w Sudetach Środkowych na południe od Wałbrzycha (fot. 4).

Fot. 4. Park Krajobrazowy Sudetów Wałbrzyskich. Na grzbiecie Lesistej

Fot. D. Chylińska

Znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie miasta i terenów dawniej silnie uprzemysłowionych. Stoki górskie są strome, a doliny głębokie. Licznie występują skałki, osuwiska oraz głazy. Około 87% powierzchni parku pokrywają lasy, głównie monokultury świerkowe. Charakterystycznym elementem krajobrazu Sudetów Środkowych jest występowanie licznych hałd pokopalnianych. Przez teren parku przebiegały szlaki handlowe, przy których wznoszono zamki: Nowy Dwór, Radosno, Rogowiec. Przez Park przebiega szlak im dra M. Orłowicza – Główny Szlak Sudecki. Najważniejsze punkty widokowe znajdują się przy zamku Rogowiec (862 m n.p.m.) oraz na Borowej (854 m n.p.m.). Najwyższym szczytem jest Waligóra (936 m n.p.m.), gdzie wzniesiono ośmiometrową drewnianą wieżę widokową. W centralnej części parku, na Przełęczy Trzech Dolin znajduje się schronisko Andrzejówka oraz 3 wyciągi narciarskie.

Położenie i charakterystyka Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego

Śnieżnicki Park Krajobrazowy – pierwszy park krajobrazowy na Dolnym Śląsku zajmuje powierzchnię 28 800 ha. Znajduje się w Sudetach Wschodnich, obejmuje trzy pasma górskie: Góry Bialskie, Masyw Śnieżnika oraz Góry Złote. Obszar ten obfituje w różne formy ukształtowania terenu: szczyty, formacje skalne, kotliny i doliny rzek śródgórskich. Lasy, głównie monokultury świerkowe, stanowią 60% powierzchni parku. Podstawą rozwoju turystyki regionu były wody lecznicze, które dały początek uzdrowisku Łądek Zdrój oraz walory klimatyczne, które przyczyniły się do założenia kolejnego uzdrowiska w Międzygórzu.

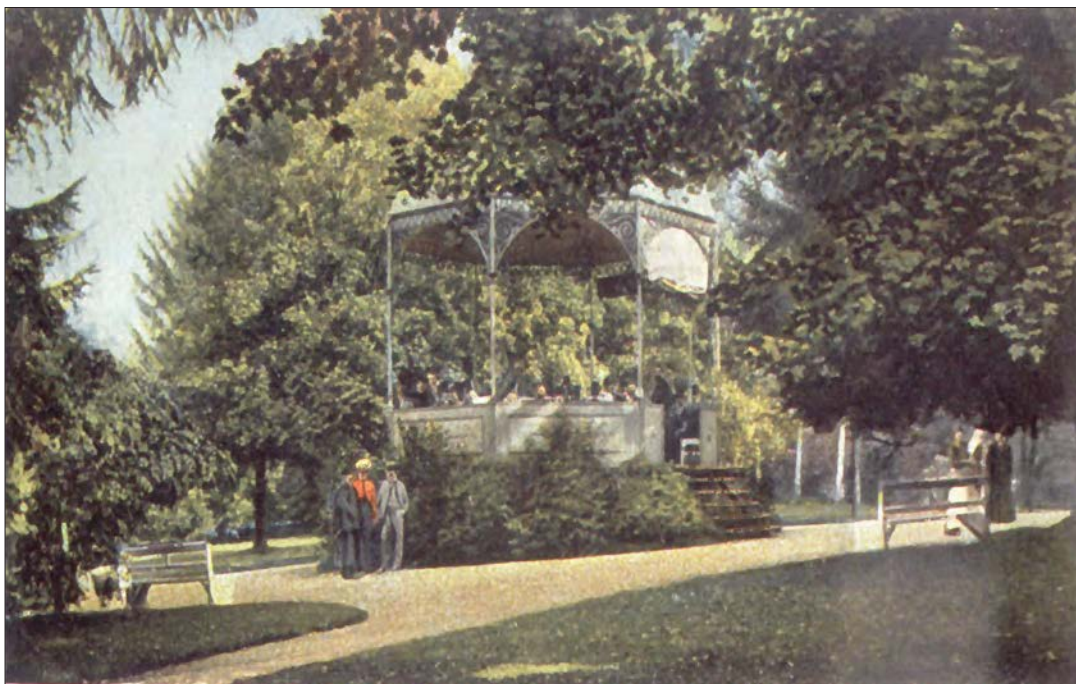
Historia rozwoju turystyki na terenie Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego do II wojny światowej

W XVII w. rolę schronisk górskich pełniły w Sudetach budy pasterskie. Ruch turystyczny na terenie Ziemi Kłodzkiej narodził się nieco później, bo pod koniec XVIII w. Ideom podróżowania sprzyjała epoka romantyzmu. Powszechną uwagę zaczął zwracać folklor i sztuka ludowa. Pod koniec XVIII w. popularnym regionem turystycznym był Masyw Śnieżnika. W 1797 r. odnotowano pierwsze udokumentowane wejście na szczyt Śnieżnika, który zdobył F. G. Endler (Mazurski, 1983). W 1809 r. hrabia Magnis wybudował na hali pod szczytem Śnieżnika fermę hodowlaną wzorowaną na szwajcarskiej. Pierwsze schronisko powstało jednak dopiero z inicjatywy królowny Marianny Orańskiej w 1871 r. na wysokości 1218 m n.p.m (schronisko „Na Śnieżniku”). Z 1816 r. pochodzą pierwsze notatki o możliwości wynajęcia przewodników, między innymi w Międzygórzu i Bolesławowie.

Nowoczesna turystyka dotarła wraz z wybudowaniem nowych dróg, a szczególnie rozwinęła się w związku z poprowadzeniem linii kolejowych. W latach 1827–1833 wybudowano szosę łączącą Kłodzko z Bystrzycą Kłodzką i Międzyziesiem. Z lat czterdziestych pochodzi droga łącząca Polanicę Zdrój i Duszniki Zdrój. W roku 1853 połączono Wrocław z Wałbrzychem. W 1875 r. pociągi kursowały do Międzyziesia, w 1880 r. uruchomiono trasę z Wałbrzycha do Kłodzka (Janczak, 1988). Wybudowanie w 1897 r. pierwszego połączenia kolejowego z Łądkiem Zdrojem spowodowało znaczny napływ kuracjuszy i wczasowiczów. W 1880 r. w Łądku Zdroju znajdowało się już 8 hoteli oraz liczne pensjonaty i restauracje. W latach dziewięćdziesiątych wybudowana została sieć wodociągów zaopatrująca w wodę miasto (Balińska, 1989). W 1914 r. Łądek Zdrój posiadał już nowoczesne urządzenia komunalne: oświetlenie elektryczne, gaz, wodociągi i kanalizację, co należało do niewątpliwych atutów miejscowości.

Na przełomie XIX i XX w. do Łądku Zdroju przyjeżdżało tysiące kuracjuszy. Obsługa gości była jedną z ważnych funkcji gospodarczych i głównym zajęciem ludności. Łądek Zdrój stał się ekskluzywną miejscowością uzdrowiskową, znaną w całych Prusach. W połowie XIX w. Łądek Zdrój był również znacznym ośrodkiem miejskim o dobrze rozwiniętym handlu i usługach. W części zdrojowej powstały nowe łazienki, pawilony i altany parków zdrojowych oraz wiele prywatnych pensjonatów. Podobnie jak w wielu innych miejscowościach uzdrowiskowych w Łądku Zdroju odbywały się koncerty muzyczne, przedstawienia teatralne, zakładano biblioteki, budowano kręgielnie, korty tenisowe, sale bilardowe, place zabaw dla dzieci, powstawały orkiestry zdrojowe. W salach teatralnych organizowano przedstawienia sezonowe. W Łądku Zdroju można było popływać po stawie specjalną gondolą, funkcjonowały cukiernie, winiarnie, restauracje, piwiarnie oraz organizowane były konferencje. Liczni kuracjusze przybywający do Łądku Zdroju zaczęli coraz częściej zwracać uwagę na malownicze okolice miasta, tym bardziej, że w okolicach Łądku Zdroju powstawały aleje, promenady spacerowe oraz punkty widokowe (ryc. 1).

Ryc. 1. Łądek Zdrój, Promenada spacerowa w Parku Zdrojowym oraz nieistniejący pawilon muzyczny na pocztówce z 1905 r.

Źródło: *Uzdrowiska Ziemi Kłodzkiej na dawnej pocztówce*, Opole, 1999.

W pierwszej połowie XIX w. nowo zakładane promenady prowadziły do Świątyni Leśnej, zwiędzono także, uważany za najpiękniejszy w całym Hrabstwie Kłodzkim, zespół pałacowo-parkowy w Trzebieszowicach. W latach 1845-1846 wybudowano promenady z punktami widokowymi łączące Łądek Zdrój ze szczytami Karpiaka, Trojaka i Królówki oraz prowadzące do zamku Karpien i Stójkowa. W Stójkowie wybudowano w 1845 r. trasę spacerową Waldweg prowadzącą z uzdrowiska, w 1847 r. powstał domek letni oraz restauracja Zum Waldschlössel. W roku 1886 założono 33 trasy spacerowe, które łączyły stoki położone na wschód od doliny Białej Łądeckiej (Rybka-Ceglecka, 1996). W 1898 r. powstały promenady leśne na terenie Dzielca, na trasie których zlokalizowano dwa punkty widokowe. Na brzegu lasu zbudowano cieszącą się popularnością restaurację Zur Wilhelmschöhe. W roku 1882 na zbiegu dróg leśnych ponad wzniesieniem Iglicy powstał często odwiedzany przez spacerowiczów punkt widokowy Kleine Schollenstein, skąd roztaczał się widok na Śnieżnik i Góry Bialskie. Dużym zainteresowaniem cieszył się również szczyt Karpiaka, gdzie w roku 1877 wybudowano domek letni, pawilon, a w 1885 r. na terenie ruin zamku powstała drewniana wieża widokowa.

W XIX w. wybudowano wiele wież widokowych, mających zgodnie z ówczesną romantyczną modą wygląd średniowiecznych baszt lub ruin zamku. Wznoszono również modne w czasach romantyzmu „starożytne” świątynie, sztuczne ruiny, zamki, pasterskie chaty, grotty, jaskinie, pieczary, altanki zwane chłodnikami. Staraniem Towarzystwa Górskiego Hrabstwa Kłodzkiego w 1898 r. oddano do użytku sześciokondygnacyjną wieżę widokową na szczycie Śnieżnika (1426 m). Wieża projektu Henry i Giesnera liczyła 33,5 m wysokości i miała 6 kondygnacji (ryc. 2) Na wysokości 17,4 m znajdował się dolny taras widokowy, na najwyższej kondygnacji sala widokowa przykryta szklaną kopułą (Staffa, 1993). W okresie letnim mieścił się tu punkt gastronomiczny (ryc. 4). Wysadzono ją w 1973 r., gdyż rzekomo groziła zawaleniem. Wieża miała być uzupełnieniem oddanego w 1871 r. pierwszego, pseudoszwajcarskiego schroniska w Sudetach, położonego na hali pod Śnieżnikiem na wysokości 1248 m. Dojeżdżało się tu drogą z Międzygórza, schronisko miało telefoniczną łączność ze Stroniem i Międzygórzem. Turyści, głównie kuracjusze z Łądką Zdroju udawali się na Śnieżnik o własnych siłach, albo też korzystając z tragarzy, lektyk lub z pojazdów konnych. W połowie XIX w. kuracjusze chętnie odwiedzali Borówkową.

Ryc. 2. Wieża na Śnieżniku na grafice z pocz. XX w.

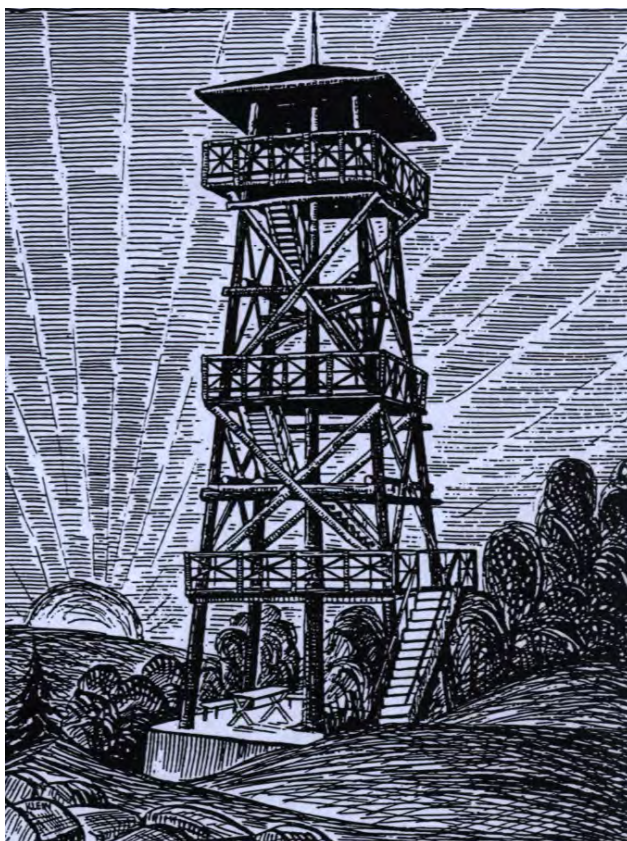

Źródło: Guda Obend, Heimatliches Jahrbuch fuer die Grafschaft Glatz 1933–1935, Biblioteka Instytutu Historycznego, Uniwersytet Wrocławski, 1933, s. 5-27.

Staraniem GGV wybudowano na najwyższym szczycie w Górach Żółtych drewnianą wieżę widokową, rozebraną przed 1929 r. Z wieży roztaczał się widok na Przedgórze Sudeckie oraz Jeseník. W latach 1929-1930 na Karpiaku powstało schronisko. Jedną z najbardziej znanych wież widokowych znajdowała się na Wapniarce w paśmie Krowiarek i powstała przed 1905 r. (ryc. 3).

Pod koniec XIX w. na teren Hrabstwa Kłodzkiego dotarła moda jazdy na nartach. Centrum sportów zimowych stało się Międzygórze (550-750 m n.p.m.). Na przełomie XIX i XX w. rozpowszechniła się w Międzygórzu moda zjeżdżania z hali pod Śnieżnikiem (1200 m) oraz z Czarnej Góry (1205 m) na saniach rogatych. Pierwotnie sanie rogate używane były do zwózki drewna. W latach 1910-1913 zaczęto organizować specjalne kursy narciarskie.

Ryc. 3. Drewniana wieża widokowa na Wapniarce na grafice z pocz. XX w.

Źródło: Guda Obend, dz. cyt., s. 5-27.

Pionierami narciarstwa pod Śnieżnikiem byli leśniczy Ludwik Göbel i Altmann z Międzygórza. Ówczesna turystyka narciarska nie przypominała współczesnej, brak było wyciągów narciarskich i kolejek linowych. Do rangi miejscowości zimowiskowych awansował także Bolesławów, gdzie już od 1928 r. prowadzono kursy jazdy na nartach (Rybka-Ceglecka, 1996). W Bolesławowie miał swoją siedzibę wrocławski ośrodek sportowy, znajdowały się tam również tory saneczkowe, skocznia narciarska oraz tereny do jazdy na nartach. Dobre warunki śniegowe spowodowały rozwój bazy turystycznej w Sieniej. Wybudowaną w 1830 r. na przełęczy Puchaczówka gospodę Der Puhu przebudowano na początku XX w. na schronisko Puhubaude, przy którym zgodnie z panującą modą założono alpinarium z roślinami występującymi w Masywie Śnieżnika (Rybka-Ceglecka, 1996). Gospodę pełniącą również funkcję schroniska wybudowano na wysokości 864 m n.p.m., na ważnym węźle między Stroniem Śląskim, a Międzygórzem (Janczak, 1998). Moda na jazdę na nartach zaowocowała powstaniem w Bielicach w okresie międzywojennym kolejnego ośrodka narciarskiego ze skocznia i torem saneczkowym. Ośrodkiem sportów zimowych stało się także Kletno. Z inicjatywy księżnej Marianny Orańskiej powstała droga turystyczna prowadząca przez Kletno na Śnieżnik.

Osady położone w południowo-wschodniej części Ziemi Kłodzkiej pozostawały głównie w kręgu zainteresowań kuracjuszy. Przebywający w uzdrowiskach łądeckich kuracjusze odwiedzali okolice Lutyni z miejscami widokowymi i interesującymi formacjami skalnymi: Czarne Urwisko, Twierdza, Leśna Brama i Skalny Wąwóz. W drugiej połowie XIX w. w przysiółku Ułęż zlokalizowano restaurację dla turystów udających się do nieczynnego kamieniołomu bazaltu. Przy drodze do przysiółka postawiono belweder oraz restaurację i pawilon widokowy. Popularnością cieszyła się również Wójtówka, Konradów i Kąty Bystrzyckie.

Z Łądku Zdroju wytyczano trasy turystyczne w Góry Bialskie i Masyw Śnieżnika. Dużą popularnością cieszyły się punkty widokowe zlokalizowane na terenie Puszczy Jaworowej. Puszcza Jaworowa nazywana także Rajem miała wówczas cechy pierwotnej puszczy sudeckiej. Rozciągała się od Bielic do wysokości 1015 m n.p.m. W pierwszej połowie XIX w. z inicjatywy księżnej Marianny Orańskiej zbudowano na jej terenie dom myśliwski, w 1882 r. urządzono dla turystów miejsca wypoczynkowe z ławami i stołami (Rybka-Ceglecka, 1996). Z południowej części Jaworowej Polany roztaczał się widok na Morawy.

Budowa dróg w drugiej połowie XIX w. umożliwiła rozwój turystyki na zalesionych i dotąd niedostępnych rejonach Gór Bialskich i Masywu Śnieżnika. Dzięki poprowadzeniu nowych traktów komunikacyjnych zaczęły powstawać w Strachocinie i Stroniu ośrodki turystyczno-lotniskowe. Przyczyniło się do tego głównie wybudowanie w 1897 r. połączenia kolejowego ze stacją w Strachocinie pomiędzy Kłodzkiem i Stroniem.

Pod koniec XIX w. dużym zainteresowaniem cieszyła się nowa forma turystyki związana ze zwiedzaniem obiektów przemysłowych. W latach sześćdziesiątych XIX w. odwiedzano hutę szkła w Stroniu i Strachocinie oraz kamieniołom marmuru na zboczu Krzyżnika. Znaczną część amatorów tego rodzaju turystyki przyciągały zabudowania fabryczne zlokalizowane przy drodze łączącej Strachocin i Goszów. Na początku XX w. w skład często odwiedzanego kompleksu fabrycznego wchodziły między innymi budynki szlifierni, malarni, huty, wozowni, maszynowni oraz piec wapienniczy.

Na początku XX w. do rangi miejscowości turystycznych o charakterze lotniskowym awansowało szereg wsi. W latach trzydziestych XX w. w Strachocinie, Stroniu i Goszowie znajdowały się hotele, zajazdy i domy gościnne. Ważniejszymi wsiami w okolicach Stronia stały się: Bielice, Nowy i Stary Gierałtów, Kamienica oraz Kletno. W latach 1911–1912 w Kletnie wybudowano hotel Karlser oraz dom gościnny Villa Agnes z 30 pokojami. Około 1937 r. w Kletnie funkcjonowało 75 miejsc noclegowych. W Bielicach w latach międzywojennych znajdowały się 4 domy gościnne, schronisko młodzieżowe i duże schronisko Saalwiesenaubade. W 1866 r. w Stroniu Śląskim działały dwa zajazdy połączone z browarem zajazd Zum Naussauer Hofe oraz przekształcony w latach 1911–1912 na hotel Preussische Hof (Rybka-Ceglecka, 1996).

Znaczenie, choć nieco mniejsze miały także Bolesławów, Goszów z małym ośrodkiem narciarskim, Morawa, Rogózka oraz Sienna.

W dwudziestolecie międzywojennym na obszarze Ziemi Kłodzkiej założono szereg nowych obiektów turystycznych. Baza noclegowa uległa znacznemu różnicowaniu. Na funkcjonującą sprawnie sieć tych usług składały się powstające już od drugiej połowy XIX w. hotele (zazwyczaj posiadające ponad 20 miejsc noclegowych), gospody (*Gasthaus* – głównie o funkcjach gastronomicznych z towarzyszącą bazą noclegową), pensjonaty (*Fremdemheim*), pokoje gościnne (*Privatunterkunft*, na które składały się również pokoje w gospodarstwach rolniczych) i domy wypoczynkowe (*Erholungsheim*) (Potocki, 1997). Podkreślić tutaj należy kameralny charakter bazy noclegowej i gastronomicznej, co niewątpliwie należało do cech pozytywnych turystyki z końca XIX w., nieingerującej w sposób brutalny w krajobraz przyrodniczy. Pod koniec XIX w. i w okresie międzywojennym powstało szereg schronisk górskich, między innymi w Jodłowie, na Śnieżniku, w Kletnie, schronisko Maria Śnieżna i w Bielicach. Budowane wówczas schroniska posiadały wyższy standard, zazwyczaj były ogrzewane i posiadały bieżącą, ciepłą wodę. Do schronisk górskich doprowadzano elektryczność. W latach trzydziestych największe zaplecze noclegowe istniało w Łądku Zdroju i Międzygórzu. Ośrodki o średniej wielkości bazy noclegowej stanowiły: Strachocin-Stronie, Goworów, Jaworek, Stójków, Bielice, Radochów oraz Idzików. Małe ośrodki (do 20 miejsc noclegowych) stanowiły mniejszą część bazy noclegowej w Łądku Zdroju, Międzygórzu, Kletnie, Starym Gierałtowie, Szklarach, Marianówce oraz Bielicach (Potocki, 1992). W Międzygórzu i Szklarach liczba miejsc noclegowych przekroczyła liczbę stałych mieszkańców.

Historia rozwoju turystyki na terenie Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego po II wojnie światowej

Druga wojna światowa przerwała kwitnące życie turystyczne Ziemi Kłodzkiej. Po wojnie w wyniku zmian gospodarczych i politycznych rozwinęła się nowa forma bazy turystycznej – ośrodki zakładowe. W latach 1961–1965 na terenie Sudetów powstały 33 ośrodki tego typu, w roku 1971 ich liczba wynosiła 140. Na obszarze Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego zbudowano nowe domy wczasowe w Łądku Zdroju oraz w Starym i Nowym Gierałtowie. W 1977 r. 83% wszystkich miejsc noclegowych w Sudetach należało do instytucji i zakładów pracy. Były to z reguły obiekty wielkogabarytowe, odbiegające od harmonizującej z krajobrazem zabudowy regionalnej. Kryzys drugiej połowy lat siedemdziesiątych, zamknięcie granic w latach 1981–1982 spowodowały w okresie 25 lat spadek liczby miejsc noclegowych w Sudetach o około 1/3. Po 1990 r. ograniczono dotacje na organizacje społeczne, co spowodowało wycofywanie się zakładów pracy z działalności turystycznej.

W latach siedemdziesiątych powstała wizja intensywnego rozwoju i zagospodarowania turystycznego Masywu Śnieżnika zapoczątkowana przez J. Szperkowicza artykułem *Stać nas na drugie Zakopane* opublikowanym na łamach czasopisma „Życie i Nowoczesność”. Pomysł, kontynuowany przez autorów studium *Polska Stacja Sportów Zimowych* O. Chmielewskiego, B. Kubicza, W. Lechowicza i A. Ziemilskiego, zaowocował planem z 1974 r., w którym założono intensywne zagospodarowanie turystyczne regionu, gospodarkę leśno-hodowlaną oraz rolną. Projektanci wyznaczyli także 5 głównych regionów turystycznych: Śnieżnik, Sienną, Krowiarki, Białą Łądecką i Łądek Zdrój. (Kosiński, Karpiński, 1985) W opracowaniu proponowano intensywne zagospodarowanie Masywu Śnieżnika. Bolesławów, kiedyś kwitnące miasteczko, obecnie wyludniona wieś, malowniczo położony w dolinie Morawki, pomiędzy Górami Bialskimi a Masywem Śnieżnika miał stać się owym „drugim Zakopanem”. Kosztowny program ekonomiczny wykluczył realizację przedłożonego planu.

W 1977 r. w pracowni Wojewódzkiego Biura Planowania w Kłodzku powstał plan zakładający, że główny ruch wypoczynkowy będzie skupiać się na kierunku Kłodzko – Stronie Śląskie – Bolesławów – Kamienica – Śnieżnik. Zaproponowano również ośrodki, odciążając ruch turystyczny (Sienna, Kletno, Stary Gierałtów). Aktywizacja Ziemi Kłodzkiej miała nastąpić poprzez rozwój turystyki i rolnictwa. Wyodrębniono również cztery strefy związane z turystyką: strefę turystyki krótkotrwałej, rekreację pobytową typu „drugie domy”, strefę turystyki powszechnej i turystyki indywidualnej. W planie z 1977 r. przyjęto koncepcję oparcia się o ułożone według hierarchii ośrodki turystyczne, które podzielono na 5 poziomów. Poziom zerowy tworzyły ośrodki o niepełnym programie usług (wyposażone w schroniska turystyczne i stacje narciarskie), ośrodki usług podstawowych o rozbudowanym programie rekreacji, wielofunkcyjne ośrodki miejskie, ośrodki „rozrządu” (miasto + przemysł + rekreacja) oraz główny ośrodek – Kłodzko. Ośrodkami rozrządu na terenie Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego miały stać się Łądek Zdrój i Stronie Śląskie, ośrodkiem wielofunkcyjnym – Bolesławów (Zagożdżon, 1983).

Opracowanie z 1981 r. Pracowni Konserwacji Zabytków Zamek pt. „Założenia rewaloryzacji Bolesławowa” zawierało ostrą krytykę planów z lat siedemdziesiątych i postulat zmniejszenia zasięgu turystyki i rozszerzenia stref ochronnych. Za ośrodek tzw. rozrządu ze względu na centralne położenie przyjęto Stronie Śląskie. W pozostałych miejscowościach, Bolesławów, Sienna, Stary i Nowy Gierałtów, wykluczono wznoszenie bazy noclegowej typu FWP. Ustalono również strefę ochronną dla Śnieżnika o promieniu 9 km oraz założono tworzenie bazy otwartej (pensjonatów) we wsiach Pisary, Wilkanów, Idzików, Konradów, Waliszów, Kąty Bystrzyckie i Karpno.

Koncepcje zagospodarowania Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego lat dziewięćdziesiątych

Z postępem lat również plany rozwoju coraz bardziej kładły nacisk na asymilację kreowanej przez człowieka przestrzeni ze środowiskiem przyrodniczym. Plan zagospodarowania przestrzennego Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego opracowany przez spółkę Domex z Krakowa z 1992 r. zawiera na przykład raport dotyczący stanu środowiska przyrodniczego, syntezę zagrożeń i zniszczeń drzewostanu, gleb i roślin uprawnych oraz zanieczyszczeń środowiska. Autorzy planu poprzez analizy stanu środowiska zmierzają do konkretnych rozwiązań problemów ekologicznych na terenie parku. Wprowadzono między innymi pojęcie tzw. lasu rekultywacyjnego, którego *celem (...) byłaby taka melioracja siedliska leśnego, aby na poprawionym siedlisku po zabiegach melioracyjnych mogły być wprowadzane drzewostany należące do jednej z dwóch dotychczasowych kategorii – bądź to lasów ochronnych, bądź też gospodarczych*. W planie z 1992 r. do miejscowości o największym programie turystycznym zaliczono Łądek Zdrój (uzdrowisko i baza wypoczynku letniego), Sienną z projektowanym ośrodkiem narciarskim oraz Międzygórze, w którym założono wypoczynek całoroczny. Pośród miejscowości o średnim programie usług znalazły się między innymi: Orłowiec, Wrzosówka, Wojtówka, Lutynia, Rogóżka, Stronie-wieś, Stary i Nowy Gierałtów, Młynowiec, Kletno, Bolesławów, Nowy Waliszów, Szklary, Goworów, Jodłów.

Według częściowo zrealizowanej koncepcji rozwoju funkcji rekreacyjnej Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego, opierającej się o zagospodarowanie kompleksu Czarnej Góry, wyznaczono 6 jednostek przestrzennych: Rogóżkę Dolną, Rogóżkę Górna, Białą Wodę, Stronie Śląskie wieś, Janową Górę oraz Sienną. Ze względu na najdogodniejsze położenie Stronie Śląskie i Rogóżka Dolna mają być głównymi ośrodkami turystyki weekendowej. W pozostałych miejscowościach dominować ma turystyka pobytowa. Narciarstwo zimowo-zjazdowe obejmować ma Czarną Górę, zbocza Rudki, Pasiecznika, Wilczyńca i Czatkowa. Dla narciarzy biegowych zaprojektowano sieć tras w Górnych Krowiarkach. Zadanie bramy wejściowej do Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego ma pełnić Kletno (Martynowski, Mazurski, 1992). Czarna Góra została wytypowana na główny obszar rozwojowy w Śnieżnickim Parku Krajobrazowym między innymi, dlatego, że jej lokalizacja nie narusza stref źródłiskowych. Wyżej niż w innych rejonach parku przebiega tutaj granica rolno-leśna. Dostępne jest zasilanie energetyczne z zakładów w Kletnie. Teren Czarnej Góry jest łatwo dostępny dla komunikacji kołowej, okolice Czarnej Góry przecinają ponadto trakty dróg leśnych.

Podsumowanie

Obszar doliny Białej Łądeckiej i terenów wchodzących w skład Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego po drugiej wojnie światowej wielokrotnie poddawany był badaniom dotyczącym możliwości zagospodarowania turystycznego. Rozwój bazy rekreacyjnej, poczynszyszy od narodzin ruchu turystycznego z jego kulminacją w okresie dwudziestolecia międzywojennego, miał charakter dynamiczny i nieplanowy. Organizacja zaplecza noclegowego i gastronomicznego uzależniona była od bieżących potrzeb zapewnienia wystarczającej liczby miejsc. Po 1945 r. mamy do czynienia z diametralnie odmienną sytuacją. Narodził się system planowania „centralnego”, na podstawie którego wyznaczano często zupełnie przypadkowe tereny jako predysponowane do rozwoju. O ile pierwszy system działania miał swój sens w przypadku, gdy zaplecze turystyczne opierało się głównie o kwatery prywatne, planowanie tzw. centralne było całkowicie nienaturalne. W dwudziestoleciu międzywojennym na obszarze dzisiejszego Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego dominowały miejscowości posiadające do 20 miejsc noclegowych, głównie kwatery prywatne i niewielkie gospody. Po drugiej wojnie światowej rozwinęła się nowa forma bazy turystycznej – ośrodki zakładowe. Często powojenni projektanci działali w sposób nieprzeemyślany, planując i realizując niemającą związków z zastanym środowiskiem, nieestetyczną zabudowę i formy urbanistyczne. Błędów nie uniknięto, również w koncepcjach (szczęśliwie niezrealizowanych) z początków drugiej wojny światowej. Wspomnieć tu należy między innymi o szokujących planach rozbudowy Łądku Zdroju z lat czterdziestych, zmierzających do monumentalizacji zabudowy, nadmiernej urbanizacji i dewastujących historyczną zabudowę rozwiązań komunikacyjnych.

Bibliografia

1. Balińska G., 1989, Rozwój urbanistyczny Łądku Zdroju, Z badań architektury i sztuki Śląska, Politechnika Wrocławska, Wrocław, Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej.
2. Bobrowicz G., 1999, Przemkowski Park Krajobrazowy, Wydaw. Studio Mirwal-Art., Warszawa.
3. Duda M., 2000, Zmiany w zagospodarowaniu Sudetów w latach 1945–1995 i ich uwarunkowania, praca doktorska, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geograficzny, Wrocław.
4. Guda Obend: Heimatliches Jahrbuch fuer die Grafschaft Glatz 1933–1935, Biblioteka Instytutu Historycznego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
5. Janczak J., 1988, Z kuferkiem i chlebakiem, PTTK „Kraj”, Warszawa-Kraków.
6. Kosiński W., Karpiński D., 1985, Bolesławów – przeszłość i współczesność, Wydaw. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
7. Martynowski Z., Mazurski K., 1992, Łądek Zdrój i okolice, Sport i Turystyka, Warszawa.
8. Mazurski K., 1983, Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie, Krajowa Agencja Wydawnicza, Wrocław.
9. Plan zagospodarowania przestrzennego Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego, 1992, DOMEX, Kraków.
10. Potocki J., 1997, Geograficzne uwarunkowania rozwoju zagospodarowania turystycznego Sudetów od połowy XIX wieku do II wojny światowej, praca doktorska, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
11. Ratajski J., 1999, Park Krajobrazowy Doliny Bobru. Cele i zasady ochrony, Wydaw. Print, Jelenia Góra.
12. Ratajski J. (red.), 1998, Rudawski Park Krajobrazowy. Cele i zasady ochrony. Wydaw. Print, Jelenia Góra.
13. Rąkowski G., Smogorzewska M., Janczewska A., Wójcik J., Walczak M. Pisarski Z., 2002, Parki krajobrazowe w Polsce, red. G. Rąkowski, Dział Wydawnictw IOŚ, Warszawa.
14. Rybka-Ceglecka I., 1996, Studium środowiska kulturowego gminy Łądek Zdrój, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego we Wrocławiu, Wrocław.
15. Rybka-Ceglecka I., 1996, Studium środowiska kulturowego gminy Stronie Śląskie, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego we Wrocławiu, Wrocław.
16. Staffa M. (red.), 1993, Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 17: Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie, Wydaw. PTTK „Kraj”, Warszawa; tom 16: Góry Złote, Wydaw. IBIS, Wrocław.
17. Szybowski B. (red.), 1999, Uzdrowiska Ziemi Kłodzkiej na dawnej pocztówce, Kolekcjoner, Opole.
18. Zagożdżon A., 1983, Modele sieci osadniczej w rejonach górskich na tle współczesnych przemian osadnictwa, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Geograficzne; t. 32.

Marta Góralewicz-Drozdowska, Mateusz Rogowski

HALA STULECIA JAKO ISTOTNY OBIEKT TURYSTYKI KULTUROWEJ DOLNEGO ŚLĄSKA

Słowa kluczowe: Hala Stulecia, hala widowiskowo-sportowa, imprezy kulturowe, turystyka kulturowa, lista Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Abstract

Centennial Hall is a vital component to Wrocław's congress infrastructure and together with Town Hall, Cathedra and the building of the University of Wrocław is the symbol of the city. Its unique character and location in the biggest park's complex, as well as inscription to UNESCO's list of World Heritage Sites as one of the most important achievements in 20th Century architecture -cause that the object is one of the most frequent visited monuments in the city.

Unfortunately the interior of the object in the year 2008 was beeing sightseen just by 18 355 of visitors. This small number can be explained by the fact that most of tourists visit the Centennial Hall just from the outside as one of the "must seen" monuments. This number doesn't take into account the number of participants of cultural and sport events, conferences, congresses and seminars. Nowadays there is no statistic data which can show the whole number of those participants. In the authors opinion the calendar of events should be enriched with more cultural and sports events which can place Centennial Hall as more important multifunctional facility.

Currently the exhibition grounds and the Centennial Hall lack various facilities such as storage for equipment, social services, restaurants, and parking areas. It is planned to satisfy these needs in the close future (some of the revitalization works have been already finished). While recognizing the efforts already made for the conservation and management of the Centennial Hall, it is recommended that due care be continued in this regard, and particular attention be given to the planning and design of any new structures to house the services and facilities in the Exhibition Grounds, respecting the values of the existing historic context.

Wprowadzenie

Hala Stulecia bardzo szybko zdążyła wrosnąć w krajobraz miejski Wrocławia, dzięki czemu obok ratusza, katedry czy budynku Uniwersytetu Wrocławskiego stanowi jedno z najbardziej rozpoznawalnych obiektów miasta. Jej unikalny charakter i ważna pozycja na mapie turystycznej Wrocławia oraz malownicze położenie pośród największego kompleksu parkowego miasta, decyduje o jej ogromnej popularności. Obiekt ten będący najśłynniejszym dziełem wrocławskiej architektury modernistycznej, obecnie zaliczany jest do ścisłego grona najważniejszych zabytków Wrocławia. Aktualnie też w Hali Stulecia odbywa się szereg imprez o charakterze kulturalnym, muzycznym, wystawienniczym i sportowym, wykorzystując tym samym jej właściwą funkcję do dziś. Z tego względu, obiekt stanowi istotny element w ofercie turystyki kulturowej miasta, której głównym motywem – zdaniem Kurka (2007) – jest odwiedzanie i poznawanie miejsc oraz obiektów o wartości historycznej, artystycznej i kulturowej, a także uczestnictwo w imprezach o charakterze kulturowym. Ponadto turystykę kulturową określa się także mianem turystyki dziedzictwa kulturowego (ang. *cultural heritage tourism*), co w przypadku Hali Stulecia dobitnie przekłada się na wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. We współczesnym ujęciu turystyki kulturowej dostrzega się jej trzy elementy, które w wypadku obszarów recepcyjnych mogą występować razem bądź oddzielnie:

- dziedzictwo materialne i duchowe,
- wydarzenia kulturalne i sztuka wizualna,
- rzeczywistość kreatywna (ang. *creative industry*), której przykładami są wytwory przemysłu filmowego, mody, współczesna architektura i parki rozrywki.

Głównym obszarem rozwoju turystyki kulturowej są miasta, z uwagi na koncentrację w ich obrębie obiektów historycznych i kulturowych oraz toczące się życie kulturalne. Turystyka kulturowa jest jednym z ważnych składników turystyki miejskiej, często dominującym (Kurek, 2007). Hala Stulecia

spełnia wszystkie trzy wyżej wymienione elementy składające się na turystykę kulturową, gdyż jest ona dziedzictwem materialnym najwyższej klasy popartym wpisem na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, gdzie odbywają się istotnej rangi wydarzenia kulturalne, a także w pobliskim Pawilonie Czterech Kopuł realizowane są do dziś filmy dokumentalne i fabularne.

Z tego też względu celem przyświecającym autorom jest ukazanie, jak ważną pozycję posiada Hala Stulecia w ofercie turystyki kulturowej Dolnego Śląska oraz zwrócenie uwagi na nie w pełni wykorzystywany jej potencjał.

Historia Hali Stulecia

Pomysł budowy hali związany był z setną rocznicą wydania przez Fryderyka Wilhelma III odezwy „Do mojego ludu”, która wzywała do powszechnego oporu przeciw Napoleonowi. Rocznicę tę postanowiono uczcić wystawą związaną z historią i dorobkiem gospodarczym Śląska, podkreślając tym samym ważną rolę prowincji w ówczesnym Królestwie Pruskim. Innym powodem budowy było stworzenie miejsca do odbywania wielkich wystaw, imprez przemysłowych, kulturalnych i sportowych. Budowę hali według koncepcji Maxa Berga, ukończono w 1912 r., by w maju 1913 r., mogło nastąpić uroczyste otwarcie wystawy historycznej. Niezwykle nowoczesna w swym wyrazie i konstrukcji hala przez wiele lat była jedną z największych sklepionych budowli żelbetonowych na świecie. Wyraziła się w niej fascynacja Berga gotykiem, rzymskim Panteonem, kościołami Hagia Sophia w Konstantynopolu i św. Piotra w Rzymie, a nawet babilońskimi zigguratami. Obecnie Hala Stulecia stanowi jeden z najbardziej rozpoznawalnych symboli miasta, będąc częstokroć areną różnego rodzaju imprez masowych i wystaw.

Znaczenie hali w historii architektury nie było w pełni zbadane i rozumiane w powojennym Wrocławiu – mieście o podwójnej tożsamości, gdzie nie chciano jej zaakceptować w komunistycznej Polsce. Pomimo licznych publikacji na temat obiektu, tak znanych architektów i krytyków architektury, jak R. Banham, K. Frampton, H.- R. Hitchcock, J. Joedicke, U. Kultermann, V. Lampugnani, B. Zevi, N. Pevsner, Sir Banister Fletcher. Dzieło M. Berga i H. Poelziga jest również opisane w pozycji: J. Ilkosz, B. Störckuhl, *Hans Poelzig in Breslau, Architektur und Kunst 1900-1916*.

Jednak dopiero akademicka praca historyka sztuki doktora Jerzego Ilkosza, obecnie dyrektora Muzeum Architektury, przetrąciła drogę do pełniejszego zrozumienia – zarówno na poziomie akademickim, jak i popularnym – doniosłości osiągnięć Berga i Poelziga na początku XX w. we Wrocławiu. Publikacja artykułu *Expressionist Inspiration (Ekspresjonistyczna inspiracja)* we wpływowym branżowym piśmie „The Architectural Review” w styczniu 1994 r. stała się punktem zwrotnym w międzynarodowym uznaniu budowli. Droga do wpisania Hali Stulecia na prestiżową listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO rozpoczęła się na początku XXI w., gdy Jerzy Ilkosz razem z Grzegorzem Grajewskim dyrektorem Regionalnego Ośrodka Badania i Dokumentacji Zabytków Wrocławia, przygotowali formalny wniosek w tej sprawie. Hala Stulecia została włączona na listę obiektów oczekujących (Tenetive List) 28 marca 2000 r.

Hala Ludowa została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO 13 lipca 2006 r., podczas posiedzenia Komitetu Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, które odbywało się w Wilnie od 9 do 16 lipca. Uzasadnieniem wpisu na listę UNESCO są trzy kryteria:

1. Wrocławska Hala Stulecia stanowi wyraz twórczego i innowacyjnego podejścia na rzecz rozwoju technik i metod konstrukcyjnych w wielkogabarytowych budowlach o charakterze zbrojnym; zastosowanie żelazobetonu w praktykach architektonicznych, będącym równocześnie czynnikiem stymulującym zmiany w koncepcjach umacniania konstrukcji budowlanych z wykorzystaniem stali,
2. Obiekt jest pionierskim i jednym z najbardziej owocnych osiągnięć inżynierii i architektury nowych czasów, stanowiąc wyjątkowe świadectwo wymiany poglądów wczesnej doby XX wieku, które ukształtowały wspólny wzorzec dla dalszej ewolucji konstrukcji żelazobetonowych,
3. Obiekt cechuje nadzwyczajna wielofunkcyjność, wchodząc w skład wrocławskich Terenów Wystawowych, stanowi wybitny egzemplarz gmachu wykorzystywanego powszechnie na cele publiczne, gdzie od początków ubiegłego wieku organizowane są różnego rodzaju i rangi imprezy okolicznościowe, tj. inscenizacje teatralne i operowe, wystawy, koncerty czy konferencje

Nazwa Hali Ludowej została zmieniona na nazwę pierwotną: Hala Stulecia (Jahrhunderthalle, Centennial Hall in Wrocław). W zapisie pojawiła się również informacja o konieczności kontynuowania już rozpoczętych prac remontowych i zwrócenia szczególnej uwagi na planowanie i projektowanie jakichkolwiek urządzeń na terenie obiektu, które powinny być zgodne z kontekstem historycznym Hali Stulecia (*The Protection...*).

Hala Stulecia na tle atrakcyjności turystycznej Dolnego Śląska

W opracowaniu atrakcyjności turystycznej Dolnego Śląska autorstwa Wyrzykowskiego i innych (2004) przeprowadzono dokładną analizę walorów turystycznych Wrocławia łącznie z klasyfikacją zasobów turystycznych. W grupie budynków użyteczności publicznej Hala Ludowa została zakwalifikowana do zespołu obiektów o najwyższej atrakcyjności turystycznej, wraz z Gmachem Głównym Uniwersytetu Wrocławskiego, Ratuszem Staromiejskim, Operą Wrocławską, Dworcem Głównym PKP oraz Stadionem Olimpijskim. W dalszej części tego opracowania autorzy przytaczają wyniki badań ankietowych dotyczących turystyki przyjazdowej do stolicy Dolnego Śląska, w których jedno z zagadnień dotyczyło głównych atrakcji turystycznych miasta. Hala Ludowa znalazła się na piątym miejscu spośród obiektów najczęściej odwiedzanych przez turystów krajowych, ustępując Panoramicznej, katedrze, ogrodowi zoologicznemu i ratuszowi. Niemalże połowa turystów krajowych przybywających do Wrocławia w celach turystycznych odwiedza halę. Pośród turystów zagranicznych obiekt ten cieszy się mniejszą popularnością, gdyż odwiedza go w przybliżeniu co trzeci turysta sprawiając, że hala plasuje się na ósmym miejscu spośród odwiedzanych obiektów Wrocławia. Dla turystów zagranicznych Hala Stulecia stanowi mniejszą atrakcję, ustępując prócz wyżej wymienionych obiektów dodatkowo kościołowi NMP na Piasku, Muzeum Narodowemu i ogrodowi botanicznemu. Ponadto ankietowani turyści zostali poproszeni o wskazanie najciekawszych obiektów i miejsc do zwiedzania we Wrocławiu. Hala znalazła się również wśród 10 najciekawszych obiektów zarówno dla turystów krajowych, jak i zagranicznych, plasując się w obu przypadkach na ósmym miejscu. W badaniach tych nie uwzględniono, czy turyści zwiedzali halę wyłącznie z zewnątrz, czy odwiedzali ją również od środka, co ma przełożenie na niewielką liczbę sprzedanych biletów wstępu.

Hala Stulecia w kontekście strategii turystycznych miasta i województwa

W *Strategii rozwoju turystyki dla Wrocławia na lata 2008–2013* sporządzonej przez Urząd Miasta Wrocławia, autorzy podkreślają podjęcie działań zmierzających do budowy wizerunku turystycznego Wrocławia jako markowego produktu turystyki biznesowej. Ze względu na rosnącą liczbę obiektów bazy noclegowej (również w związku z organizacją UEFA EURO 2012) i kongresowej (rozpoczyna się projekt rozbudowy Regionalnego Centrum Turystyki Biznesowej w Hali Stulecia w ramach RPO działanie 6) działania te wymagają kontynuacji. Turystyka biznesowa jako kierunek rozwoju turystyki będzie we Wrocławiu wiodąca w najbliższych latach.

Hala Stulecia wymieniana jest w kilku produktach turystycznych miasta:

- *City break – Wrocław the Meeting Place*, zwiedzanie miasta, turystyka krajoznawcza (w tym kulturowa) – wizerunek Hali Stulecia obok wizerunku ratusza, jest rozpoznawalnym symbolem miasta.
- *Turystyka biznesowa i konferencyjno-kongresowa, incentive tours*, udział w kongresach, konferencjach, spotkaniach biznesowych, megawydarzeniach – obiekt Hali Stulecia przystosowywany na imprezy targowe i Centrum Turystyki Biznesowej, daje również możliwość organizacji atrakcyjnych imprez kulturalnych.

W analizie SWOT dla Wrocławia mocną stroną jest duża różnorodność stylów architektonicznych i szereg pionierskich rozwiązań umożliwiających tworzenie ciekawych szlaków kulturowych. W tej dziedzinie widoczne są największe możliwości wykorzystania potencjału kulturowego hali dla turystyki krajoznawczej. Mocną stroną obiektu dla turystyki biznesowej jest blisko stuletnia tradycja w dziedzinie targów i wystaw, co wykorzystywane do dziś wielokrotnie poprzez organizację różnorodnych imprez, festiwali i wystaw.

W *Programie rozwoju turystyki dla województwa dolnośląskiego* Hala Stulecia została wymieniona jako:

- jeden z najważniejszych obiektów lub zespołów urbanistycznych Dolnego Śląska,
- jeden z ważniejszych budynków użyteczności publicznej Wrocławia,
- jeden z ważniejszych obiektów kulturalnych Dolnego Śląska – dzięki organizacji imprez takich jak: widowiska estradowe, koncerty i kongresy, turnieje i zawody sportowe różnych dyscyplin, targi, wystawy i pokazy.

Autorzy zwracają również uwagę na stan zagospodarowania turystycznego Wrocławia, gdzie widoczna jest niedostatecznie rozwinięta baza konferencyjno-kongresowa, stanowiąca barierę rozwoju produktu turystyki biznesowej. Zwracają również uwagę na konieczność inwestycji w kierunku powstania profesjonalnego obiektu turystyki biznesowej (*Program rozwoju turystyki*, 2005). Takim właśnie obiektem może być zrewitalizowana Hala Stulecia wraz z Regionalnym Centrum Turystyki Biznesowej, które ma powstać w historycznym pawilonie Restauracji Tarasowej, bezpośrednio przylegającej do Hali Stulecia. Centrum będzie oferowało łatwo adaptowalne do potrzeb miejsce spotkań najwyższej jakości i wyposażone w nowoczesniejszy sprzęt, mogące pomieścić 3 tys. uczestników (*Program rozwoju turystyki*, 2005).

Główny ośrodek turystyki biznesowej, w tym kongresowej i konferencyjnej, w województwie to Wrocław. Na tle kraju województwo dolnośląskie posiada obecnie dobre warunki dla organizacji znaczących imprez kongresowych i konferencyjnych. Posiada znaczącą liczbę obiektów potrafiących zapewnić kompleksowo przygotowany pakiet obsługi i organizacji dla znaczących przedsięwzięć, za najważniejsze centrum konferencyjne autorzy *Programu* (...) wskazują właśnie Halę Stulecia, która ma się stać centrum kongresowo-wystawienniczym, zdolnym obsłużyć największe imprezy międzynarodowe. Centrum kongresowo-wystawiennicze stanowi klucz do rozwoju dla rozwoju turystyki biznesowej w regionie (*Program rozwoju turystyki*, 2005).

The regional master plan for the Province of Lower Silesia (2002) charakteryzuje Halę Stulecia jako zabytek o unikatowej wartości i plasuje ją razem z terenami wystawowymi w „Strefie A” (ściśła ochrona konserwatora zabytków), razem z Parkiem Szczytnickim i ogrodem Zoologicznym, przy okazji opisując strefę buforową. W dokumencie jest również mowa o przygotowaniu szczegółowych studiów i lokalnego planu zagospodarowania przestrzennego w celu konserwacji i zarządzania tymi terenami (*Evaluation...*).

Zgodnie z jednym z opracowań Instytutu Turystyki Hala Stulecia zaliczana jest do obiektów obsługujących duże masowe imprezy kulturalne, sportowe i religijne i może pomieścić 6 tys. miejsc. Z przeprowadzonych badań wynika, że w Polsce występują znaczne braki w zakresie infrastruktury mającej obsługiwać duże imprezy masowe o charakterze kulturalnym, sportowym, bądź religijnym (*Infrastruktura...*).

Zwiedzanie Hali Stulecia i jej bezpośredniego otoczenia

Z danych dostarczonych przez pracowników Hali Stulecia wynika, że w roku 2008 zwiedziło ją w sumie 18 355 osób. Jest to liczba sprzedanych biletów na zwiedzanie samego obiektu. Dane statystyczne dotyczące liczby osób goszczących w hali podczas poszczególnych imprez nie są niestety rejestrowane.

Obecnie zwiedzanie odbywa się od strony wejścia głównego, gdzie ustawiono tablice informacyjne, po prawej stronie dla dorosłych, a po lewej dla dzieci, które mają na celu przybliżyć zwiedzającym znaczenie i historię obiektu. Tablice napisane są w trzech językach: polskim, angielskim i niemieckim, dodatkowo zwiedzający mogą skorzystać z wypożyczenia audio-przewodnika. Przy okazji niektórych imprez jest konieczność zamknięcia hali dla odwiedzających.

Tak mała liczba odwiedzających Halę Stulecia (w roku 2008 we Wrocławiu z noclegów skorzystało 709 937 osób) może tkwić w kilku aspektach. Większość turystów zwiedza halę wyłącznie z zewnątrz – przy okazji odwiedzają również obiekty w jej sąsiedztwie, takie jak: Pergola, Ogród Japoński, ogród zoologiczny, Iglica, Park Szczytnicki, Pawilon Czterech Kopuł i w ostatnich dniach również Fontannę Multimedialną. Część turystów decyduje się na zwiedzanie wyłącznie centrum miasta, a oddalona od rynku o około 30 minut drogi Hala Stulecia jest przez to często pomijana. Niedoinwestowanie obiektu przez ostatnie dziesięciolecie niekorzystnie wpływa na jego wizerunek. W ostatnich miesiącach rozpoczął się szereg prac remontowych:

- **remont niecki stawu na Pergoli** czerwiec 2008 – maj 2009 r. (już zakończony),
- **remont Pergoli przy Hali Stulecia** październik 2008 – maj 2009 r. (już zakończony),
- **remont elewacji Hali Stulecia** październik 2008 – grudzień 2009 r.,
- przebudowa i rozbudowa budynku pawilonu restauracyjnego dla potrzeb utworzenia Regionalnego Centrum Turystyki Biznesowej marzec 2009 – marzec 2010 r.

Warto zwrócić również uwagę na fakt, że wpisanie obiektu na Listę UNESCO nie pociągnął za sobą konkretnego dofinansowania chociażby z Unii Europejskiej. Wszystkie wykonywane obecnie prace są inwestowane przez: **Wrocławskie Przedsiębiorstwo Hala Ludowa Sp. z o.o., Zarząd Inwestycji Miejskich** oraz **Zarząd Zieleni Miejskiej**. W dokumencie *Evaluation* (...) jest mowa o tym, że właściciel finansuje utrzymanie i konieczne prace remontowe zgodnie z wymogami kontraktu partnerstwa. Status prawny definiuje obiekt jako własność państwową pod częściowym zarządem spółek handlowych, a administracją odpowiedzialną za dobro jest Wrocławskie Przedsiębiorstwo Hala Ludowa sp. z o.o., a także wojewódzki i miejski Konserwator Zabytków. Hala Stulecia i tereny wystawowe są na liście zabytków (No. 198, decyzją z 24.04.1962 i 343/Wm, 15.04.1977).

Obecnie dużym zainteresowaniem, które może przyciągnąć do Hali Stulecia rzesze turystów, cieszy się Fontanna Multimedialna. Jej uruchomienie odbyło się 4 czerwca 2009 r. w 20 rocznicę pierwszych wolnych wyborów w powojennej Polsce.

Woda wystrzeliwana jest na wysokość ok. 40 m, a na ekranie wodnym o powierzchni ponad 700 m² można oglądać artystyczne animacje wzbogacone dźwiękami wody i muzyki. W niecce fontanny o powierzchni ok. 1 ha umieszczono niemal 300 dysz wodnych różnego rodzaju gejzery, dysze pienne, dynamiczne, mgielne, punktowe, palmowe, wodne oraz 3 dysze ogniowe. Widowisko wody wzbogacą obrazy rzucane przez projektor na ekran wodny, a także światła laserów i dźwięki muzyki. Fontannę rozświetla

blisko 800 dużych i małych punktów świetlnych umieszczonych w niecce. Dodatkową atrakcją jest zimowa funkcja fontanny, w którym to okresie może się ona przemienić w lodowisko o powierzchni ok. 4700 m². Pokazy odbywają się każdego dnia od 9.00 do 23.00 o każdej pełnej godzinie i trwają od kilku do kilkunastu minut. Woda wystrzeliwana jest przy akompaniamencie muzyki klasycznej oraz nowoczesnej. Od godziny 20.00 pokazom towarzyszy również oświetlenie. Przy okazji ważnych wydarzeń dla miasta (jak na przykład Święto Wrocławia 19 czerwca b.r.) fontanna będzie prezentować pełnię swoich możliwości z wykorzystaniem laserów. Fontanna multimedialna na Pergoli jest jednym z kilku tego typu projektów w Europie, obok La Fuente Mágica de Montjuic w Barcelonie i Křižíkova fontána w Pradze.

Imprezy kulturalne w Hali Stulecia jako element turystyki kulturowej

Hala Stulecia powstała w celu zorganizowania Wystawy Stulecia, a także zapewnienia miejsca do organizacji wielkich wystaw i imprez przemysłowych, kulturalnych czy sportowych. Obecnie jej zabytkowa przestrzeń odpowiada współczesnym wymogom hal widowiskowo-sportowych. Wnętrze przystosowane jest do organizowania podstawowych typów widowisk: kongresy, konferencje i sympozja naukowe, imprezy sportowe, widowiska estradowe i koncerty, targi, wystawy i pokazy.

Zmienność widowni w zależności od typu widowiska zapewnia system ruchomych, teleskopowych widowni i podestów w części najniższej, a także system rozkładanych siedzisk na płycie głównej. Obniżona płyta główna wyposażona została w rozkładane systemowe boisko sportowe. Wykonana w żelbetowej konstrukcjiстрада wyposażona jest w system gniazd oświetleniowych i instalacyjnych oraz fosę składową. Centralny układ hali z 4 absydami pozwala na zróżnicowaną organizację widowni (od 4 000 do 7 000 miejsc) przy widowiskach estradowych, w zależności od rodzaju imprezy:

1. widowiska estradowe, koncerty i kongresy
 - powierzchnia sceny 575 m²
 - wysokość wolnej przestrzeni nad sceną min. 20 m
 - wysokość sceny 1,20 m
 - wielkość widowni 4 000–7 000.
2. turnieje i zawody sportowe różnych dyscyplin (piłka ręczna, koszykówka, siatkówka, tenis, zapasy, boks)
 - powierzchnia płyty głównej 58 x 33 m 1 914 m²
 - wielkość uniwersalnego składanego boiska sportowego 25 x 45 m 1 125 m²
 - maksymalna liczba widzów dla gier zespołowych 6 000
 - maksymalna liczba widzów dla boksu 7 000
 - oświetlenie sportowe z poziomu 20 m
 - nagłośnienie centralne
 - 2 elektroniczne tablice wyników
3. targi, wystawy i pokazy (łącznie powierzchnia wystawowa hali 4 200 m²)
 - sala główna 3 000 m²
 - kuluary 3 000 m²
 - hol wejściowy (wejście główne) 244 m²
 - hole wejściowe boczne 3 x 194 m² 582 m²
 - sale konferencyjne 3 x 100 m 2 300 m²

W roku 2008 w sumie zorganizowano 48 imprez z czego w zdecydowanej większości są to targi, wystawy i pokazy oraz widowiska estradowe i koncerty (tab. 1.).

Tab. 1. Imprezy zorganizowane w Hali Stulecia w roku 2008 i 2009 r.

Typ imprezy	Liczba imprez w 2008 r.	Liczba imprez w 2009 r.		
		Odbyły się (I połowa 2009 r.)	Odbędą się (2 połowa 2009 r.)	Σ
Kongresy, konferencje i sympozja naukowe	3	1	1	2
Imprezy sportowe	3	1	3	4
Targi, wystawy i pokazy	21	12	6	18
Widowiska estradowe i koncerty	19	11	3	14
Inne imprezy	2	2	2	4
	48	27	15	42

Źródło: oprac. własne.

Z powyższego zestawienia wynika, że liczba imprez w bieżącym i ubiegłym roku jest zbliżona. W roku 2009 liczba wydarzeń kulturalnych wciąż jeszcze może ulec zmianie. Można założyć, że do końca obecnego roku w planach pojawią się kolejne imprezy, a niektóre zostaną odwołane. Tymi względami można również wytłumaczyć dużą dysproporcję w liczbie imprez w pierwszym i drugim półroczu 2009 r. Ważne wydarzenia będą miały miejsce we wrześniu b.r., kiedy to hala będzie gościła uczestników dwóch imprez sportowych o randze europejskiej: Mistrzostw Europy w Koszykówce Mężczyzn oraz Mistrzostw Europy w Piłce Siatkowej Kobiet. Warto również podkreślić, że w lutym b.r. zorganizowano pierwszą *stricte* turystyczną imprezę wystawienniczą – Międzynarodowe Targi Turystyczne Wrocław 2009. Zdaniem organizatorów impreza odniosła spory sukces – w ciągu zaledwie 3 dni odwiedziło ją 9 tys. osób. Swoje oferty zaprezentowało ponad 200 wystawców z całego świata, wśród których byli przedstawiciele z RPA, Syrii, Czech czy Sri Lanki. W przyszłym roku organizatorzy spodziewają się około 300 wystawców i ponad 12 tysięcy odwiedzających.

Do najważniejszych kongresów i sympozjów naukowych można z pewnością zaliczyć:

- Światowy Kongres Intelktualistów w Obronie Pokoju zorganizowany w 1948 r., w którym wzięło udział przeszło 400 osobistości światowej literatury, nauki i sztuki, w tym Ireen Joliot-Curie, Pablo Picasso i Michał Szołochow,
- Europejskie Spotkania Młodych TAIZÉ zorganizowane tu dwukrotnie – na przełomie grudnia i stycznia 1989/90 (liczba uczestników 50 000) i 1995/96 (40 000 uczestników),
- 46 Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny w maju i czerwcu 1997, 20 000 uczestników,
- spotkanie Wrocławian z Dalajlamą w 2008 r.

Dzięki rozmiarowi płyty głównej i sposobowi rozmieszczenia trybun dla kibiców Hala Stulecia jest dobrym miejscem do organizacji imprez sportowych. Zaletą obiektu jest również możliwość pomieszczenia dużej liczby widzów na trybunach. W zależności od dyscypliny sportowej ta liczba waha się od 5400 do 7200.

Tab. 2. Maksymalna liczba widzów w zależności od wydarzenia sportowego

Wydarzenie sportowe	Liczba widzów
koszykówka	6000
boks	7200
piłka ręczna	5400
siatkówka	5400

Źródło: oprac. własne na podstawie katalogu – Idealne miejsce.

Najważniejsze imprezy sportowe ostatnich lat o randze europejskiej i światowej to:

- Mistrzostwa Europy w Koszykówce,
- Liga Światowa w Siatkówce FIVE,
- Międzynarodowe Gale Boks,
- Turniej Tenisowy KGHM Polish Indoors,
- Turniej Kwalifikacyjny Mężczyzn w piłce ręcznej do Igrzysk Olimpijskich Pekin 2008,
- Halowy międzynarodowy turniej Mężczyzn ATP 2003.

Odbývają się tu ważne dla Wrocławia i regionu targi handlowe zarówno specjalistyczne, jak i ogólne. Pierwszą tego typu imprezą była Wystawa Ziem Odzyskanych w 1948 r. Do największych corocznych wydarzeń można zaliczyć Targi Budowlane TARBU, Targi Kamienia i Maszyn Kamieniarskich KAMIEN oraz Międzynarodowe Targi Turystyczne.

Hala Stulecia cieszy się znaczną popularnością wśród organizatorów dużych wydarzeń kulturalnych: przedstawień operowych i dramatycznych, koncertów muzyki popularnej i szerokiej gamy festiwalu. Opera Wrocławska od kilku lat wykorzystuje monumentalną przestrzeń do superwidowisk na podstawie oper klasycznych. Każdego roku 10 tys. fanów muzyki techno uczestniczy w festiwalu Sensation White. Masowe wydarzenia kulturalne zazwyczaj odbywają się na płycie głównej. Tak samo jak w przypadku imprez sportowych – ich liczba jest uzależniona od rodzaju wydarzenia.

Tab. 3. Maksymalna liczba widzów w zależności od rodzaju wydarzenia kulturowego

Rodzaj wydarzenia	Liczba widzów
Standardowe widowisko sceniczne	2000–5700
Widowisko sceniczne z monumentalną scenografią	2000–4000
Masowy koncert z otwartym miejscem do tańczenia	3122 (siedzących)–10 000

Źródło: oprac. własne na podstawie katalogu – Idealne miejsce.

Do najważniejszych wydarzeń muzycznych można zaliczyć:

- Koncert Marleny Dietrich 1966 r.,
- Koncert Leonarda Cohena 1983 r.,
- Koncert Ultravox 1986 r.,
- Koncert Iron Maiden 1986 r.,
- Koncert Joe Cockera 2002 r.

Podsumowanie

Hala Stulecia poprzez swoją unikatowość architektoniczną, wielofunkcyjność oraz malownicze otoczenie stanowi bardzo ważny element oferty turystyczno-rekreacyjnej Wrocławia. Wpis na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO podniósł znacznie jej rangę, poprzez zaliczenie w poczet obiektów objętych szczególną formą wyróżnienia i ochrony walorów turystycznych, znacznie rozszerzając ładunek promocyjny stolicy Dolnego Śląska. Obecnie Hala Stulecia jest jednym z najważniejszych obiektów widowiskowych w kraju, a organizowane we wnętrzach wszelkie imprezy posiadają znacznie większy prestiż.

Głównym mankamentem obiektu z dnia dzisiejszego jest brak niektórych z urządzeń infrastruktury turystycznej, takich jak: magazyny dla wyposażenia, kawiarnie czy restauracje. Najsłabszą stroną, na dzień dzisiejszy, jest brak odpowiedniej liczby miejsc parkingowych w związku z czym każda impreza w Hali Stulecia skutkuje, urągającym bezpieczeństwu, zablokowaniem wszystkich okolicznych ulic.

Ważne jest, aby planowane prace rewitalizacyjne nie naruszyły charakteru i „klimatu” obiektu. Również liczba odwiedzających wydaje się być nieadekwatna do rangi i znaczenia hali, więc konieczne są działania marketingowe, które powinny zachęcić turystów do zwiedzania obiektu również od wewnątrz.

W poniższych tabelach znajduje się plan imprez odbywających się w Hali Stulecia w 2008 i 2009 r., z których jednoznacznie wynika, że potencjał obiektu nie jest w pełni wykorzystywany. W kolejnych latach hala powinna bardziej zabiegać o wydarzenia posiadające najwyższą rangę, mogące tym samym podnieść znaczenie obiektu jako hali widowiskowo-sportowej na Dolnym Śląsku i w Polsce.

Bibliografia

1. Ilkosz J., 2004, Hala Stulecia. Dzieło Maxa Berga, Wydaw. Via Nova, Wrocław.
2. Infrastruktura wielkich wydarzeń kulturalnych i sportowych w Polsce, 2005, Instytut Turystyki, H. Legienis, Warszawa.
3. Kurek W., 2007, Turystyka, PWN, Warszawa.
4. Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, 2005, Program rozwoju turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Wrocław.
5. Urząd Miasta Wrocław, Strategia rozwoju turystyki dla Wrocławia na latach 2008–2013 [on-line], www.turystyka.dolnyslask.pl.
6. World Heritage Committee, UNESCO Convention, The Protection of the World Cultural and Natural Heritage [on-line], Thirtieth Session Vilnius, Lithuania, <http://whc.unesco.org/archive/2006/whc06-30com-19e.pdf#decision.8B.47>.
7. Wyrzykowski J. (red), 2004, Turystyka na Dolnym Śląsku. Stan i perspektywy rozwoju, Akademia Wychowania Fizycznego, Wrocław; nr 73.

Strony internetowe

1. whc.unesco.org/en/list/1165
2. www.convention.wroclaw.pl/events/calendar.php?mode=cats&language=polish
3. www.halaludowa.wroc.pl/index.php?id=383,
4. www.halaludowa.wroc.pl/index.php?id=5
5. www.wroclaw.pl/m116906/pl116905.aspx

Tab. 4. Zestawienie imprez zaplanowanych na pierwsze półrocze 2008 roku w Hali Ludowej

STYCZEŃ		LUTY		MARZEC		KWIECIEŃ		MAJ		CZERWIEC	
1		1	Koncert M. Rodowicz	1		1		1		1	El. do Igrzysk c.d.
2		2		2	Mecz Gwiazd	2		2		2	
3		3		3	Lord of the Dance	3		3		3	
4		4		4		4		4		4	
5		5		5		5	Koncert Godskiehen	5		5	
6		6		6		6		6		6	
7		7		7		7		7		7	
8		8		8	Targi Budowlane TARBUD-Drewood	8		8		8	Giełda Mineralów
9		9		9		9		9		9	
10		10		10		10		10		10	
11		11		11		11		11		11	
12		12		12		12		12		12	
13	Targi Ślubne	13		13	Targi Edukacyjne TARED	13		13		13	
14		14		14		14		14		14	
15		15		15		15		15		15	
16		16		16		16		16	Juwenalia 2008	16	
17		17		17		17		17		17	
18		18		18		18		18		18	
19	Bal Dobroczynny	19		19		19		19		19	
20		20		20		20		20		20	
21		21		21		21		21		21	
22		22		22		22		22		22	
23		23		23		23		23		23	
24		24		24		24		24		24	
25		25		25		25		25		25	
26		26		26		26		26		26	
27		27		27		27	Giełda Staroci	27		27	
28		28		28		28		28		28	
29		29		29	Gala Boksu	29		29		29	
30				30		30		30		30	
31				31				31	El. do Igrzysk Ol. w piłce ręcznej		

Legenda:

Kongresy, konferencje i sympozja naukowe
Imprezy sportowe
Targi, wystawy i pokazy
Widowiska estradowe i koncerty
Inne imprezy

Tab. 7. Zestawienie imprez zaplanowanych na drugi półrocze 2009 roku w Hali Ludowej

LIPIEC			SIERPIEŃ		WRZESIEŃ		PAŹDZIERNIK		LISTOPAD		GRUDZIEŃ	
1		1		1		1	1	1		1	1	1
2		2		2			2			2	2	2
3	Liga Światowa 2009	3					3	SENSATION 2009			3	3
4	Polska-Wenezuela	4					4				4	4
5		5					5				5	Giełda Minerałów
6		6					6				6	
7		7			M.E. w koszykówce mężczyzn		7				7	
8		8					8				8	
9		9					9				9	
10		10					10	Targi mieszkaniowe			10	
11		11					11				11	
12		12			Fest.Kult.Mniejszości Niem.		12				12	
13		13					13				13	
14		14					14				14	
15		15					15			Festiwal Reggae	15	
16		16	Targi Mother & Baby				16				16	
17		17			Kongres Towarzystwa Chirurgów Polskich		17	Niezwykłości Jesień 2009			17	
18		18					18				18	
19		19					19			Targi PROTECH 2008	19	
20		20					20				20	Giełda Staroci
21		21					21				21	
22		22	Złot Radości Wspólnoty A.A.				22				22	
23		23					23				23	
24		24					24	Giełda Staroci		Koncert Cesaria Evora	24	
25	Giełda Staroci	25					25				25	
26		26			M.E. w piłce ręcznej kobiet		26			Koncert Diany Krall	26	
27		27					27				27	
28		28					28			Giełda Staroci	28	
29		29	ZOO Botanica				29			Koncert P.Rubik	29	
30		30					30				30	
31		31					31				31	

Legenda:

Kongresy, konferencje i sympozja naukowe

Imprezy sportowe

Targi, wystawy i pokazy

Widowiska estradowe i koncerty

Inne imprezy

Agnieszka Rozenkiewicz, Monika Żerdzińska

PRZYSTOSOWANIE OBIEKTÓW ARCHEOLOGICZNYCH DOLNEGO ŚLĄSKA DO POTRZEB TURYSTYKI NA PRZYKŁADZIE POWIATU WROCŁAWSKIEGO

Słowa kluczowe: obiekty archeologiczne, dziedzictwo kulturowe, turystyka

Abstract

The aim of the following study is to call attention to the fact that archaeological structures, not only of the highest rank, can become the basis for creating regional tourist attractions. The paper presents the model depiction of adaptation of archaeological structures to the needs of tourism, drawing special attention to the basic elements of tourist infrastructure. The case study was conducted relating to the archaeological structures of Wrocław District. It includes the current condition and perspectives of future adaptation of the researched elements. Additionally, it emphasizes the disturbing fact of restricted information resources concerning characterized monuments, poor state of preservation and lack of appropriate protection of archaeological heritage of the district.

Wprowadzenie

Tworzenie oferty turystycznej bazującej na potencjale i atrakcyjności materialnych reliktyw przeszłości jest obecnie zjawiskiem powszechnym. Ciągłe jednak dotyczy przede wszystkim zabytków architektury i bez wątpienia sytuacja ta nie zmieni się. Wykorzystanie dla celów turystycznych dziedzictwa archeologicznego także nie jest zjawiskiem nowym, ale odnosi się wyłącznie do zabytków o szczególnie wysokiej randze, podczas gdy mnogość obiektów archeologicznych na terenie całego kraju pozwalałaby na stworzenie atrakcji turystycznych o znaczeniu regionalnym czy chociażby lokalnym. Obiekty archeologiczne, w myśl definicji proponowanej przez Ławecką (2009, s. 81), rozumiane są jako *znaleziska nieruchome, to znaczy różnego rodzaju konstrukcje*. Zagospodarowanie tego rodzaju struktur wzbudza jednak w środowisku archeologów pewne obawy odnośnie ewentualnego zagrożenia dla substancji zabytkowej, jakie wynikać może z niewłaściwego przystosowania czy późniejszego użytkowania. Trudnością jest pogodzenie potrzeby rozwoju różnych form turystyki, w tym turystyki archeologicznej, oraz zwiększenia dostępności do obiektów zainteresowanym, z koniecznością zapewnienia nienaruszalności i ochroną wartości zabytkowych obiektów i ich otoczenia. Optymalne byłoby rozwiązanie polegające na przystosowaniu i wypromowaniu obiektów archeologicznych w taki sposób, aby oprócz uzyskania statusu atrakcji turystycznych nastąpiło zwiększenie zainteresowania społeczeństwa potrzebą ochrony tych obiektów. W najważniejszym akcie prawnym regulującym kwestie ochrony zabytków, jakim jest *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23.07.2003 r.*, jako jedno z działań wchodzących w zakres opieki nad nimi wskazuje się popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury. Nie da się zaprzeczyć, że jednym ze sposobów realizacji tego założenia mogłoby być włączenie owej struktury w obręb atrakcji turystycznych.

Przystosowanie obiektów archeologicznych do potrzeb turystyki w ujęciu modelowym

Tradycyjne wystawy muzealne prezentujące zabytki archeologiczne to w obecnych czasach za mało, aby zaspokoić rosnące zainteresowanie społeczeństwa dziedzictwem kulturowym oraz wymagania turystów. Odpowiedzią na ten problem jest powstawanie alternatywnych form prezentacji zabytków, obejmujących również ich pokaz w terenie m.in. pod postacią rezerwatów archeologicznych. Zabytek przybiera formę rezerwatu archeologicznego poprzez zaopatrzenie go w urządzenia umożliwiające zwiedzanie, z czym wiąże się także pełnienie przez niego funkcji kulturalnych, społecznych i naukowych (Rajewski, 1964). Przy czym ważnym warunkiem, jaki musi być spełniony przez tego rodzaju założenie jest prezentacja owego zabytku *in situ* (Rajewski, 1968). Rezerwaty archeologiczne różnią się między sobą chociażby chronionym podmiotem. Mogą nim być rozległe stanowiska dostarczające ogromnych ilości artefaktów (Biskupin), partie stanowisk o znacznych walorach naukowych (Częstochowa – Raków) czy obiekty

będące trwałym elementem krajobrazu historycznego (Giecz) (Dąbrowski, 1977). Reprezentantem opisywanego typu założenia na Dolnym Śląsku jest Rezerwat Archeologiczny w Będkowie.

Przeciwieństwem rezerwatu archeologicznego jest muzeum na wolnym powietrzu, prezentujące w jednym miejscu zabytki ruchome i nieruchome pochodzące z różnych stanowisk (Rajewski, 1968). Pewną jego odmianą może być park archeologiczny, który jednak oprócz zabytków może prezentować rekonstrukcje czy repliki. Główną przesłanką towarzyszącą powstawaniu tego rodzaju założeń jest opłacalność inwestycji, a nie skupianie się na możliwości poznania oryginalnych zabytków w ich pierwotnym kontekście. Brak oryginalnego kontekstu historycznego zbliża je do parków rozrywkowych (Brzeziński, 2001). Parki archeologiczne w opisanym formie nie występują jak na razie na terenie Polski. Zbliżony do nich faktem posadowienia na tzw. „surowym korzeniu” jest Gród Wrocławski na Partynicach we Wrocławiu.

Znacznie większą szansę na zainteresowanie turystyczne mają założenia łączące w sobie funkcje ochrony samych obiektów oraz towarzyszących im walorów przyrodniczych. Oryginalny przykład z Dolnego Śląska może stanowić Ekomuzeum „Dymarki” w Tarchalicach w powiecie wołowskim, upamiętniające miejsce funkcjonowania starożytnego ośrodka hutnictwa żelaza. Ekomuzeum, według jego twórców, to *muzeum bez murów, otwarte muzeum tematyczne, którego obiekty, rozproszone w terenie tworzą żywą kolekcję obrazującą wartości przyrodnicze i kulturowe regionu oraz dorobek jego mieszkańców* (www.tarchalice.pl).

Kolejną formą zagospodarowania zabytków archeologicznych może być rezerwat przyrodniczo-archeologiczny, szczególnie praktyczny w odniesieniu do terenów leśnych, gdzie obiekty (grodziska, kurhany) często są niewidoczne (Zalewski, 2000). Elementem adaptacji do potrzeb turystyki mogą być tablice informacyjne przy wytyczonych ścieżkach, które przybiorą wówczas charakter ścieżek dydaktycznych. Obiekty archeologiczne w takim wypadku raczej nie stanowią głównego przedmiotu zainteresowania, ale dobrze funkcjonują w kontekście poznawania przyrody.

Przystosowanie obiektów archeologicznych do potrzeb ruchu turystycznego jest zadaniem trudnym i kosztownym, obejmującym szereg działań. Pierwszy etap to prace bezpośrednio dotyczące substancji zabytkowej: badania zwiększające wartość dydaktyczną obiektu oraz odtworzenie lub zabezpieczenie jego formy terenowej (o ile taką posiada). Po tym nastąpić może właściwe przystosowanie do zwiedzania poprzez instalację służących do tego urządzeń. Jak pisze Żerdzińska (2008), w zależności od rangi obiektu i jego rzeczywistej wartości poznawczej mogą to być:

- tablice informacyjne – stanowią minimalną formę przystosowania turystycznego zabytku, powinny znajdować się właściwie przy każdym obiekcie informując o jego znaczeniu oraz o podleganiu ochronie,
- gablotka polowa – odpowiednio zabezpieczona mogłaby prezentować zabytki odnalezione w trakcie badań obiektu lub ich kopie,
- rekonstrukcje zabudowy, urządzeń obronnych czy gospodarczych – jest to rozwiązanie stosunkowo rzadko, gdyż dotyczy obiektów wysokiej rangi, dobrze rozpoznanych i wymagające znacznych nakładów finansowych,
- elementy zaznaczające zarys zabudowy na powierzchni – dotyczą odkrytych wykopaliskowo pozostałości budowli, których naziemna rekonstrukcja jest niemożliwa, zaznaczenie ich zarysu na powierzchni ma uświadamiać ludziom istnienie tych relikwów,
- pawilon wystawowy – może towarzyszyć obiektom archeologicznym wysokiej rangi oraz stanowiskom zasobnym w artefakty, prezentując zabytki ruchome lub ich kopie, a także dokumentację przebiegu badań, makiety, plany stanowiska itp.,
- dodatkowe elementy adaptujące otoczenie obiektu/stanowiska do organizacji imprez tematycznych.

W przypadku wystąpienia licznych obiektów na stosunkowo niewielkim terenie warto rozważyć utworzenie ścieżki dydaktycznej czy szlaku rowerowego z oznaczeniem obiektów.

Zasobność i struktura rodzajowa obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego

Szczegółowe badania mające na celu weryfikację rzeczywistej zasobności i wskazanie perspektyw rozwoju turystycznego zostały przeprowadzone w odniesieniu do obiektów zlokalizowanych na obszarze powiatu wrocławskiego. Niniejsze opracowanie zawiera informacje zebrane w wyniku kwerendy bibliotecznej uwzględniającej, oprócz literatury przedmiotu, przede wszystkim dane udostępniane przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków we Wrocławiu (ROBiDZ). Dodatkowo przeprowadzono weryfikację obiektów archeologicznych o własnej formie krajobrazowej w badaniach terenowych. Prace prowadzono w roku w 2007, 2008 i uaktualniono w 2009 r. Już na początku należy zaznaczyć, iż już w punkcie wyjścia napotykamy problem w postaci niepełnych informacji o obiektach, przejawiający się głównie w braku lokalizacji na mapach ROBiDZ. Drugą kwestią to częściowa dezaktualizacja danych zebranych w bazie, będącej notabene głównym źródłem informacji, dotyczących obiektów archeologicznych dla województwa, a opierających się często o badania prowadzone jeszcze w latach sześćdziesiątych XX w.

Dane ROBiDZ wykazują istnienie 4755 obiektów archeologicznych na terenie powiatu wrocławskiego. Zasadniczy czynnik pozwalający na rozważanie wykorzystania turystycznego każdego z nich to odznaczanie się własną, wyraźną formą krajobrazową. Ową formę posiadają obiekty, które występują na powierzchni ziemi i są stosunkowo trwałe. Spośród niemalże pięciu tysięcy obiektów wskazywanych wyżej jedynie 147 charakteryzuje się tą własnością. Na potrzeby niniejszego opracowania do opisywanych obiektów postanowiono włączyć także rzeźby, które występują na terenie powiatu w liczbie 11, nie zaburzają znacząco struktury rodzajowej, a stanowią niewątpliwie jedno z najcenniejszych zabytków archeologicznych, nie tylko w skali powiatu, ale także województwa dolnośląskiego.

Największe znaczenie dla wykorzystania turystycznego mają z pewnością **grodziska** będące obiektami o najbardziej czytelnej formie krajobrazowej. Według danych ROBiDZ na terenie powiatu odnotowano istnienie 38 z nich. Niezwykle trudne jest jednak odnalezienie większości grodzisk w terenie. Weryfikacja w badaniach terenowych pozwala stwierdzić, że po wykluczeniu obiektów całkowicie zniszczonych, obecnie możliwe jest odszukanie jedynie 16 grodzisk, przy czym liczba ta uwzględnia także dwa dodatkowe obiekty niewyróżniane przez ROBiDZ, tj. grodzisko w Nowinach i (inne niż uwzględnione) grodzisko w Strachowie. Uzyskanie informacji o ostatnich możliwe było dzięki kwerendzie literaturowej. Do opisywanej grupy według alfabetycznego podziału miejscowości należą grodziska na terenie: Bielán Wrocławskich (2 obiekty), Czernicy, Gajkowa, Gądowa, Kátów Wrocławskich, Maniowa, Milina, Nowin, Rękowa, Smolca, Sobótka (2 grodziska odpowiednio na stoku i szczycie Ślęży), Strachowa, Stróży i wreszcie Wysokiej.

Informacje pochodzące z kart zabytku grodzisk zlokalizowanych na terenie powiatu wrocławskiego wskazują dużą wartość poznawczą zwłaszcza w przypadku trzech odnalezionych obiektów. Dwa z nich zlokalizowane są na Bielánach Wrocławskich. W miejscu pierwszego, datowanego na późne średniowiecze obecnie znajduje się szesnastowieczny dworek. Pozostałości grodziska o słabo czytelnej formie zlokalizowane są na zamkniętym, strzeżonym terenie. Miejsce nie jest oznaczone tablicą informacyjną. Drugi obiekt archeologiczny, o podobnym okresie powstania, został opatrzony dwiema kamiennymi tablicami ułatwiającymi jego odszukanie. Według danych z kart zabytku badania archeologiczne pozwoliły na zidentyfikowanie w kopcu reliktów wieży rycerskiej. Podobna cecha wartości zabytku wskazywana jest także dla grodziska w Stróży, gdzie odnaleźć można pozostałości założenia stożkowego, datowanego na okres średniowiecza. Mimo braku oznakowania odszukanie obiektu nie sprawia większych trudności. Forma grodziska jest wyraźna, tworzy ją wypiętrzenie otoczone fosą wypełnioną wodą. Obiekt wznosi się na około cztery metry ponad poziom wody. Na jego szczycie odnaleźć można pozostałości dziewiętnastowiecznych nagrobków.

Przeprowadzone badania terenowe pozwalają stwierdzić, iż najwyraźniejsza forma krajobrazowa grodzisk niekoniecznie występuje w miejscach uznanych za reprezentujące dużą wartość poznawczą. Wyraźnie zarysowane, a tym samym cenne w odbiorze dla większości zainteresowanych mogą być również grodziska zlokalizowane w Czernicy i Gajkowie.

Niepokojącym jest fakt, iż mimo objęcia ochroną, większość opisywanych obiektów po prostu niszczeje i nie jest właściwie eksponowana w terenie. Mimo znacznego potencjału w sensie wykorzystania turystycznego, tylko nieliczne z nich są zagospodarowane adekwatnie do substancji zabytkowej jaką przedstawiają. Bardzo sporadycznie mieszkańcy miejscowości, w obrębie których opisywane zabytki są zlokalizowane dbają o to, aby odnalezienie ich nie sprawiało trudności.

Szczególnie bogata w obiekty archeologiczne o czytelnej formie krajobrazowej jest gmina Sobótka. **Kamieniołomy, leje, rowy**, identyfikowane jako obiekty kopalniane, będące pozostałościami po miejscach wydobywania i obróbki kamienia, odnotowane zostały tu w liczbie 80. Datowane są głównie na okres średniowiecza, a zlokalizowane w przeważającej części na zachodnim stoku Ślęży. Ponadto w obrębie Masywu Ślęży wyróżnić można także 13 z 14 obiektów powiatu kategorii **wały i mury**, stanowiące fragmenty obiektów obronnych lub kultowych wznoszonych na tym terenie od okresu halsztackiego do średniowiecza.

W grupie obiektów archeologicznych o czytelnej formie krajobrazowej uwzględnić należy także 2 **źródła** oraz **kopiec kamienny** znajdujące się w Sobótce. Dodatkowo są to **most drewniany** w miejscowości Szczodre, a także 7 obiektów zaklasyfikowanych do kategorii **budowle**, wśród których wyróżnić należy pozostałości klasztoru w Sobótce, ruiny wież mieszkalnych w miejscowościach Olbrachtowice i Nowiny oraz zamek – kościół na szczycie Ślęży.

Cenne zabytki archeologiczne stanowią także **kurhany i cmentarzyska kurhanowe** odnotowane na terenie powiatu wrocławskiego w liczbie 4 (dane ROBiDZ). Do czasów współczesnych zachowały się dwa z nich. Pierwsze to cmentarzysko kurhanowe w Oleśnicze, w przypadku którego datowanie jest niepewne, najprawdopodobniej obiekt związany jest z epoką brązu. Kolejny obiekt archeologiczny to kurhan pochodzący również z epoki brązu, zlokalizowany w miejscowości Szczodre. Posiada on postać stożka o średnicy 10 m, przy około 0,5 m wysokości i odznacza się dużą wartością poznawczą (Kudła, 1967).

W przytaczanym podziale należy wymienić także trzecie zachowane, niewyróżnione przez ROBiDZ zgodnie z podaną klasyfikacją, cmentarzysko kurhanowe stanowiące integralną część rezerwatu archeologicznego w Będkowicach.

Wyraźnie w krajobrazie rysują się również rzeźby. Na terenie powiatu wrocławskiego można wyróżnić 11 rzeźb uznawanych za zabytki archeologiczne. W znaczącej większości odnalezione zostały w Sobótce bądź w okolicy Garncarska i do Sobótki przeniesione. Znajdują się głównie na stoku lub szczycie Ślęży. Na szczególną uwagę zasługują rzeźby:

- „**Mnich**”, megalityczna rzeźba wykonana z miejscowego granitu, zlokalizowana przy drodze z Sobótki do Schroniska pod Wierzycą, datowana na okres halsztacki,
- „**Grzyb**”, zachowana fragmentarycznie rzeźba najprawdopodobniej wczesnośredniowieczna, wyobrażająca połowę postaci ludzkiej naturalnych rozmiarów, znajdująca się obok kościoła św. Anny w Sobótce, figura opatrzona znakiem ukośnego krzyża,
- „**Postać z rybą**”, datowanie – wczesne średniowiecze, rzeźba przedstawia bezgłową postać ludzką naturalnych rozmiarów trzymającą rybę, pod którą znajduje się charakterystyczny ukośny znak krzyża, zlokalizowana na północnym zboczu Ślęży,
- „**Niedźwiedź**”, datowanie – okres lateński, rzeźba odnaleziona w okolicy wsi Strzegomiany, obecnie znajduje się na szczycie Ślęży.

Pozostałe zabytki archeologiczne powiatu przyjmujące formę rzeźb to: „Rzeźba monumentalnej figury”, „Tors”, „Niedźwiedź” oraz krzyż pokutny, wszystkie zlokalizowane w Sobótce. Ponadto do grupy tej należą kamień kultowy z Tyńca Małego oraz dwa średniowieczne krzyże pokutne, maltański i łaciński, znajdujące się w miejscowości Proszkowice (Informacje ROBiDZ; www.sleza.pl).

Aktualny stan zagospodarowania turystycznego obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego

Badania terenowe mające na celu określenie przystosowania obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego do potrzeb turystyki pozwalają jednoznacznie stwierdzić, iż infrastruktura turystyczna umożliwiająca zarówno odnalezienie omawianych miejsc w przestrzeni, jak i przekazująca informacje z nimi związane jest bardzo uboga. Sytuacja wydaje się być tym bardziej niepokojąca przy uwzględnieniu potencjału powiatu, objawiającego się znacznym nasyceniem obiektami archeologicznymi różnych typów. Najpoważniejszym problemem są duże trudności w odnalezieniu omawianych zabytków. Brak znaków przy drodze czy tablic umieszczanych w centrach mniejszych miejscowości, wskazujących istnienie i położenie obiektów, wreszcie brak starań o właściwe eksponowanie zabytku(ów) na tle porastającej je roślinności sprawiają, że często ich odszukanie staje się niezwykle trudne lub wręcz niemożliwe.

Dominującym elementem zagospodarowania turystycznego jest oznaczenie miejsca występowania obiektów archeologicznych kamienną tablicą informacyjną. Tablice tego typu zawierają na ogół bardzo ograniczone informacje dotyczące obiektu. W przeważającej większości określają nazwę miejsca, która jest tożsama z funkcją pełnioną przez nie w przeszłości, na przykład wał kultowy, grodzisko, cmentarzysko. Ponadto z tablicy odczytamy najczęściej informacje dotyczące chronologii obiektu, przy czym warto zauważyć, że często spotyka się znaczące rozbieżności między datowaniem widniejącym na tablicy informacyjnej, a rozpoznaniem archeologicznym przedstawianym w publikacjach naukowych. Przykładem mogą być mylące informacje na tablicach przy grodziskach w Milinie i Gajkowie. Tablice informują również o ścisłej ochronie, której podlega oznakowany obiekt.

W kontekście podstawowego przystosowania obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego dla potrzeb turystyki zdecydowanie wyróżnia się Sobótka z Masywem Ślęży. Tutaj niemalże wszystkie obiekty archeologiczne, reprezentowane przez cmentarzysko kurhanowe, wały kamienne czy liczne rzeźby opatrzone są kamienną tablicą informacyjną. W przypadku dwóch rzeźb, tj. „Niedźwiedzia” i „Postaci z rybą”, umieszczonych przy czerwonym szlaku na Ślężę, konieczne było ich zadaszenie i osłonięcie siatką, które nie jest bynajmniej elementem przystosowania turystycznego, ale wręcz ochrony zabytku przed mającymi tu miejsce wielokrotnie aktami wandalizmu i próby zniszczenia dziedzictwa archeologicznego. W obrębie Masywu Ślęży zostały wytyczone również szlaki archeologiczne, których nie spotkamy nigdzie indziej na obszarze całego powiatu. Czerwony i czarny szlak archeologiczny oznaczone są charakterystyczną sygnaturą wykorzystującą postać niedźwiadka i przyjmują odpowiednio nazwy Szlaku Czarnego Niedźwiadka oraz Szlaku Czerwonego Niedźwiadka. Pierwszy z nich, prowadzący od Sobótki przez Wieżycę, Strzegomiany, rezerwat w Będkowicach, poprzez Drogę Dzikiej Świni łączy się z czerwonym i żółtym szlakiem pieszym prowadzącym na szczyt Ślęży, następnie biegnie w kierunku południowo-zachodnim, by zachodnim stokiem masywu dotrzeć do Sobótki Górki. Szlak ten przewidziany został na około 4,5 godziny marszu i obejmuje najciekawsze zabytki archeologiczne Ślęży. Szlak Czerwonego Niedźwiadka (1,5 godziny marszu) prowadzi od Sobótki przez podnóże wschodnich stoków Stolnej do rezerwatu w Będkowicach. Co ważne, informacje dotyczące zabytków

archeologicznych okolic Sobótki często pojawiają się w przewodnikach oraz broszurach turystycznych stając się pośrednim elementem przystosowania turystycznego omawianych obiektów, popularyzując dziedzictwo archeologiczne powiatu w świadomości turystów (Żerdzińska, 2008; www.sleza.pl).

Spośród wszystkich wymienianych obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego pod względem przystosowania dla potrzeb turystyki na pierwszy plan wysuwa się wspomniany Rezerwat Archeologiczny w Będkowicach. Zgodnie z opisem karty zabytku ROBiDZ, utworzony w latach siedemdziesiątych XX w. rezerwat obejmuje zespół osadniczy grodziska datowanego na VIII–IX w. oraz cmentarzysko kurhanowe funkcjonujące między VIII a IX stuleciem. Niewątpliwie znaczącą atrakcją dla ruchu turystycznego stanowią znajdujące się tu dwie zrekonstruowane drewniane chaty (jedna z nich widoczna na fot. 1). Poprzez stosunkowo wysoko umiejscowione okna podziwiać można odtworzone elementy wnętrza (fot. 2). Drugi integralny element rezerwatu, kurhanowe cmentarzysko, położone jest w kierunku zachodnim od grodziska. Tworzą je pozostałości grobów kurhanowych przyjmujące postać nasypów lub odsłoniętych konstrukcji budowanych z drewna i kamieni. Infrastrukturę przystosowania turystycznego obiektu stanowi bardzo czytelna tablica informacyjna, na której przedstawiono schematyczne rozplanowanie kurhanów, a także bardziej szczegółowe informacje o obiekcie. Co więcej, na szlaku łączącym grodzisko i cmentarzysko kurhanowe zlokalizowane zostały dodatkowe elementy zagospodarowania turystycznego, takie jak wiata z umieszczonymi pod nią stołami, ławkami i paleniskiem.

Fot. 1. Rezerwat archeologiczny w Będkowicach. Zrekonstruowana chata

Fot. 2. Rezerwat archeologiczny w Będkowicach. Odtworzone wnętrze chaty

Źródło: Żerdzińska, 2008

Fot. 3. Gród Wrocławski, Wrocław Partynice

Źródło: www.grod.wroclaw.pl

W kontekście kreowania produktu turystycznego warto także przyjrzeć się wspomnianemu wcześniej Grodu Wrocławskiemu (fot. 3), który stanowi przykład rekonstrukcji wczesnośredniowiecznego grodu warownego. Ze względu na fakt, iż gród wzniesiono współcześnie (w 2004 r.), na tzw. surowym korzeniu, nie prezentuje on wartości w rozumieniu substancji zabytkowej, ponieważ takową nie jest. Nieoceniony jest

jednak potencjał edukacyjny podobnych założeń. Dzięki lokalizacji w granicach miasta Wrocławia stanowi on bogate źródło informacji o sposobie życia i działalności wytwórczej ludności okresu średniowiecza, szczególnie dla uczniów szkół miasta i okolic. Rokrocznie odbywają się tu tłumnie odwiedzane festyny historyczne. Możliwe jest również uczestnictwo w lekcjach muzealnych oraz różnego rodzaju projektach archeologicznych organizowanych w ramach wolontariatu lokalnego i zagranicznego. Odwiedzający mogą przyrzeć się różnym aspektom życia i elementom kultury materialnej mieszkańców średniowiecznych osad, skrupulatnie odtwarzanym przez archeologów i prezentowanym m.in. w postaci pokazów wypalania ceramiki, przedzenia runa, tkania pasów wełnianych, inscenizacji uroczystości zaślubin i wielu innych (www.grod.wroclaw.pl). Co ważne, taki aktywny rodzaj uczestnictwa turystów w imprezach o charakterze historycznym zyskuje coraz większą rzeszę sympatyków. Uwzględniany jest on nawet w podziałach turystyki kulturowej, gdzie funkcjonuje pod nazwą *turystyki żywej historii*, co potwierdzają wydawnictwa książkowe m.in. Buczkowskiej (2008) czy Rohrscheidta (2008).

Perspektywy przystosowania turystycznego obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego

Pośród wszystkich obiektów archeologicznych o własnej formie krajobrazowej do przystosowania turystycznego kwalifikują się te struktury, które są czytelne w krajobrazie, dostępne, tzn. nie są zlokalizowane na terenie prywatnym, dodatkowo gdzie warunki naturalne nie blokują wprowadzenia właściwych form zagospodarowania turystycznego. Przeprowadzone badania pozwalają na wskazanie ośmiu obiektów, które zgodnie z wyżej wymienionymi kryteriami można uznać za predestynowane do przystosowania dla potrzeb ruchu turystycznego. Są to kolejno grodziska na Bielanych Wrocławskich, w Czernicy, Gajkowie, Maniowie, Milinie, Nowinach, Smolcu i w Stróży. Tabela prezentowana poniżej przedstawia proponowane elementy przystosowania turystycznego wyselekcjonowanych obiektów archeologicznych powiatu wraz z grupami osób potencjalnie nimi zainteresowanych.

Tab. 1. Proponowane elementy przystosowania turystycznego wybranych obiektów archeologicznych powiatu wrocławskiego oraz potencjalni odbiorcy

Grodzisko	Proponowane elementy przystosowania turystycznego	Potencjalni odbiorcy
Bielany Wrocławskie	drogowskaz tablica informacyjna	uczniowie wrocławskich szkół
Czernica	drogowskaz tablica informacyjna kładka ułatwiająca dostanie się na majdan grodziska trasa rowerowa	rowerzyści z okolicznych miejscowości (także z Wrocławia) uczniowie pobliskich szkół
Gajków	drogowskazy tablica informacyjna polowa gablotka z zabytkami trójwymiarowy model obiektu rekonstrukcja zabudowy grodu trasa rowerowa teren rekreacyjny imprezy tematyczne (festyn archeologiczny) i lokalne	uczniowie pobliskich szkół rowerzyści uczestnicy imprez organizowanych przy obiekcie
Maniów	drogowskazy oznakowanie leśnej drogi prowadzącej do obiektu	turyści wypoczywający nad Zalewem Mietkowskim uczniowie pobliskich szkół rowerzyści
Milin	drogowskaz tablica informacyjna oznaczenie zarysu majdanu grodziska	turyści rowerowi z regionu
Nowiny	drogowskazy tablica informacyjna	turyści rowerowi z regionu
Smolec	drogowskazy tablica informacyjna oświetlenie obiektu teren rekreacyjny imprezy lokalne	uczniowie z pobliskich miejscowości (w tym z Wrocławia) rowerzyści uczestnicy imprez
Stróża	drogowskazy oznakowanie zabytku	turyści rowerowi

Źródło: Żerdzińska, 2008.

Warto bliżej scharakteryzować propozycje przystosowania turystycznego dwóch wybranych obiektów, tj. grodzisk w Czernicy i Gajkowie, które ze względu na położenie oraz bardzo wyraźną i czytelną formę terenową mogą stanowić przedmiot zainteresowań turystycznych, a tym samym przynajmniej pośredni cel podejmowanych podróży.

Fot. 4. Grodzisko w Czernicy

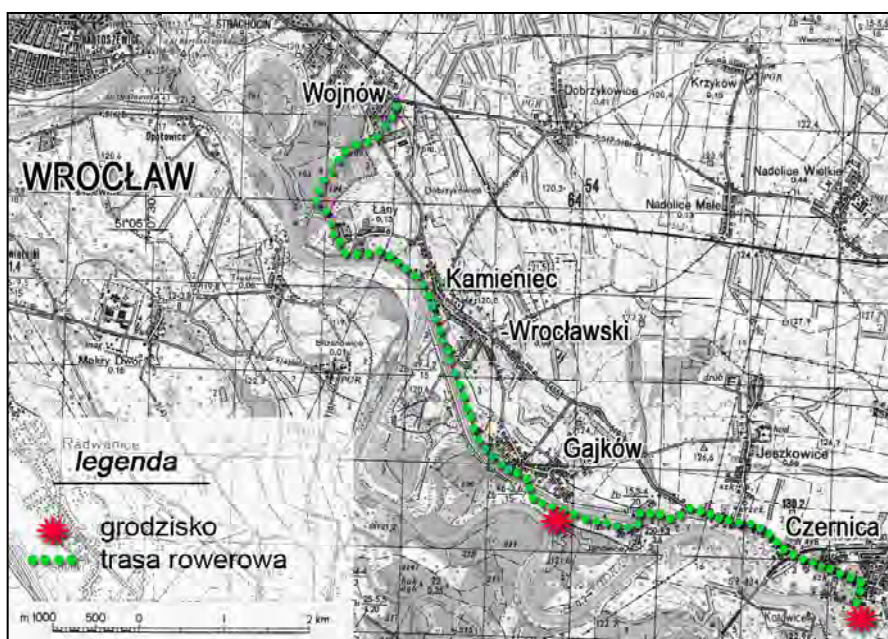

Źródło: Żerdzińska, 2008

Żerdzińska (2008) wskazuje, iż podstawowe elementy zagospodarowania turystycznego, w które powinien zostać wyposażony obiekt w Czernicy (obecna forma widoczna na fot. 4) to kładka umożliwiająca wejście na majdan grodziska oraz odporna na warunki atmosferyczne tablica informacyjna opatrzona opisem obiektu i materiałem ilustracyjnym; konieczne jest także umieszczenie znaku wskazującego drogę do grodziska, najlepiej przy Placu Jana Pawła II. Najistotniejszym sposobem przystosowania dla potrzeb ruchu turystycznego, stwarzającym możliwość zainteresowania większej grupy turystów wydaje się być objęcie obiektu trasą rowerową Wrocław – Czernica, o łącznej długości około 10 km, której przybliżony przebieg został przedstawiony na rycinie 1. Proponowana trasa umożliwi dotarcie także do grodziska w Gajkowie, tym samym oba zabytki archeologiczne mogą stać się cennym walorem krajoznawczym, w założeniu głównie dla mieszkańców Wrocławia odwiedzających je w ramach aktywnego wypoczynku.

Ciekawe propozycje zagospodarowania turystycznego mogą zostać wprowadzone również w Gajkowie (fot. 5). Wybrane zabytki archeologiczne lub ich kopie, pochodzące z badań stanowiska (sondazowych i ewentualnych późniejszych), mogłyby zostać wyeksponowane w gablotce polowej. Niestety szanse na budowę rekonstrukcji pierwotnych zabudowań grodziska ze względu na wysokie koszty inwestycji są znikome. Możliwe jest jednak wykonanie w oparciu o analogiczne założenia osadnicze trójwymiarowego modelu projektu grodu w skali 1:50, pełniącego istotną funkcję dydaktyczną. Możliwe jest także wyznaczenie terenu rekreacyjnego, wykorzystując w tym celu obszar łąki mieszczącej się między kanałem Odry, granicą lasu i grodziskiem (ryc. 2). Powierzchnia bezpośrednio sąsiadująca z zabytkiem, wyposażona w drewniane ławki, stoły i palenisko mogłaby stać się dogodnym miejscem dla organizacji festynów i warsztatów archeologicznych.

Ryc. 1. Przebieg proponowanej trasy rowerowej Wrocław – Czernica

Źródło: Żerdzińska, 2008

Fot. 5. Grodzisko w Gajkowie

Ryc. 2. Gajków. Lokalizacja grodziska i proponowane elementy przystosowania turystycznego

Źródło: Żerdzińska, 2008

Podsumowanie

Opisywane powyżej działania mające na celu adaptację obiektów archeologicznych do potrzeb ruchu turystycznego wiążą się ściśle z upowszechniającą się formą turystyki kulturowej, jaką jest turystyka archeologiczna. Rozwojowi tego rodzaju turystyki sprzyja coraz częściej postulowane świadome zwiedzanie. Polega ono na unikaniu powierzchownego traktowania zabytków poprzez skupianie się wyłącznie na ich sferze estetycznej z jednoczesnym pomijaniem ich historycznej treści i walorów poznawczych. *Chodzi o to, aby zrozumieć sens danego miejsca czy obiektu* (Krzymowska-Kostrowicka, 2005). Turystyka archeologiczna może być ponadto alternatywnym rozwiązaniem dla tradycyjnych form spędzania czasu wolnego.

Bibliografia

1. Brzeziński W., 2001, Parki archeologiczne jako forma prezentowania dziedzictwa archeologicznego, *Z Otcłani Wieków*, t. 56, nr 1–2, s. 112–115.
2. Buczkowska K., 2008, *Turystyka kulturowa: przewodnik metodyczny*, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Poznań, s. 100.
3. Dąbrowski K., 1977, Miejsce rezerwatów archeologicznych w kształtowaniu środowiska naturalnego, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 42, s. 3–7.
4. Krzymowska-Kostrowicka A., 2005, Turystyka jako wędrówka po śladach zamierzonego świata, *Turyzm*, t. 15, z. 1–2, s. 29–39.
5. Kudła A., 1967, Inspekcja kurhanu w Lasach Państwowych, *Leśnictwo Szczodre, Nadleśnictwo Kotowice, Informator Konserwatora Zabytków na woj. wrocławskie*, s. 41.
6. Ławecka D., 2009, *Wstęp do archeologii*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa-Kraków, s. 205.
7. Rajewski Z., 1964, Pokaz zabytków w terenie, *Wiadomości Archeologiczne*, t. 30, z. 1/2, s. 102–116.
8. Rajewski Z., 1968, Rezerваты archeologiczne i muzea na wolnym powietrzu, *Archeologia Polski*, t. 13, z. 2, s. 429–441.
9. Rohrscheidt A.M., 2008, Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy, *Gnieźnieńska Wyższa Szkoła Humanistyczno-Menedżerska Milenium*, Gniezno, s. 477.
10. Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, *Dz.U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568*.
11. Zalewski M., 2000, Leśne rezerваты przyrodniczo-archeologiczne na Podlasiu, *Z otchłani wieków*, t. 55, nr 1, s. 18–19.
12. Żerdzińska M., 2008, Stan i perspektywy przystosowania obiektów archeologicznych w powiecie wrocławskim na potrzeby turystyki (materiały niepublikowane)

Źródła internetowe

1. www.grod.wroclaw.pl
2. www.sleza.pl
3. www.tarchalice.pl

Marta Góralewicz-Drozdowska, Mateusz Rogowski

KONCEPCJA PRZEBIEGU SZLAKU KULTUROWEGO W OPARCIU O SAKRALNĄ ARCHITEKTURĘ DREWNIANĄ PÓŁNOCNO-WSCHODNIEJ CZĘŚCI DOLNEGO ŚLĄSKA

Słowa kluczowe: kościoły drewniane, szlak kulturowy, turystyka kulturowa, Dolny Śląsk.

Abstract

In ancient Poland, wood was the basic construction material both for residential and farm buildings, and for representational structures including religious buildings. Wooden architecture survived the longest in the Polish villages, with the wooden churches holding a highly special position in regions of Lesser Poland, Subcarpathian and Silesia. Seven wooden churches were taken into account in North East part of Lower Silesian Voivodeship – those which have survived to this day: Trzebiecko, Dzieszawice, Święty Marek, Szczodrów, Chelstów Wielki, Grabowno Małe, Złotów, Kuźniczysko. The existing wooden churches, built from the 14th to the 18th century, are globally unique. It seems to be essential to protect them and create the trail of wooden architecture in North East part of Lower Silesian Voivodeship.

Wprowadzenie

Na Dolnym Śląsku turystyka kulturowa wykracza poza miasta i obszary zurbanizowane, obejmując miejsca historycznie i kulturowo istotne na obszarach wiejskich. Głównym motywem turysty kulturowego jest potrzeba poznawcza, związana z walorami historyczno-kulturowymi lub etnograficznymi danego miejsca (*Program...*). W ramy tych walorów wpisuje się sakralna architektura drewniana. Stanowi ona unikatową i cenną spuściznę kulturową i architektoniczną Dolnego Śląska, która bez odpowiedniej opieki i zainteresowania może ulec degradacji. Jak podaje Kurek (2007), we współczesnym ujęciu turystyki kulturowej dostrzega się trzy istotne elementy, które w wypadku obszarów recepcji turystycznej (miast, obszarów wiejskich) mogą występować razem bądź oddzielnie, a są nimi:

- dziedzictwo materialne i duchowe,
- wydarzenia kulturalne i sztuka wizualna,
- rzeczywistość kreatywna (np. współczesna architektura czy parki rozrywki).

Te trzy elementy tworzą istotę atrakcyjności kulturowej każdej miejscowości. Na obszarach wiejskich i małych miast dominuje pierwszy element, co ma odzwierciedlenie w przypadku drewnianych kościołów na Dolnym Śląsku.

Charakterystyka obszaru

Północno-wschodnia część województwa dolnośląskiego zlokalizowana jest w obrębie dwóch makroregionów należących do Niziny Południowowielkopolskiej: Obniżenia Głogowsko-Baruckiego oraz Wału Trzebnickiego. Omawiane kościoły skupiają się w trzech mezoregionach – Obniżeniu Milickim, Wzgórzach Trzebnickich i Twardogórskich. Sama Kotlina Milicka położona jest na pograniczu województw dolnośląskiego i wielkopolskiego. Jako podaje Kondracki (2002) mezoregion ten jest rozległym zagłębieniem końcowym lodowca warciańskiego, położonym na wysokości ok. 150 m n.p.m. Piaszczyste dno kotliny, na którym występują wydmy, na znacznej powierzchni porośnięte jest lasami (zespół Lasów Milickich). Jest wielce prawdopodobne, że były one źródłem budulca dla kościołów w Trzebiecku i Kuźniczysku, a także pozostałych kościołów drewnianych, położonych w województwie wielkopolskim.

skim. Wzgórza Trzebnickie nazywane potocznie Kocimi Górami (niem. *Katzengebirge*) to środkowa część Wału Trzebnickiego, stanowiącego granicę zasięgu lodowca warciańskiego. W większości jest to pas spiętrzonych wzniesień morenowych ciągnący się na odcinku około 60 km. Główny wał Wzgórz Trzebnickich o wysokości 200–250 m n.p.m. zaznacza się wyraźnie w krajobrazie regionu i jest otoczony obszarami nizinnymi – od południa pradoliną Odry i od północy pradoliną Baryczy (Kondracki, 2002). Obecnie Wzgórza Trzebnickie są słabo zalesione, chociaż w przeszłości były niemal całkowicie porośnięte wielogatunkowym lasem. Trzecim mezoregionem są Wzgórza Twardogórskie, stanowiące wschodni kraniec Wału Trzebnickiego. Region ten, jak podaje Kondracki (2002), jest morenowym, zalesionym pasem wzgórz osiagającym wysokości maksymalnie do 272 m n.p.m., zamykającym od południowego zachodu Kotlinę Milicką. Na wschód od Twardogóry utworzono rezerwat „Gola”, przedstawiający resztkę pierwotnego lasu mieszanego z udziałem jodły, na granicy jej północnego zasięgu. Jak wynika z literatury przedmiotu, obszary te obfitowały niegdyś w spore powierzchnie leśne, stanowiące źródło budulca dla powstałych na tych terenach kościołów drewnianych.

Historia kościołów drewnianych na Nizinie Śląskiej

Budownictwo drewniane na Śląsku było powszechne, zarówno w miastach, jak i na wsi. Do połowy XIV w. budowle murowane były rzadkością. Budownictwo drewniane występowało tam, gdzie było dużo drewna, a Śląsk był krainą wielkich lasów. Do czasu intensywnego rozwoju przemysłu w XVIII w. drzewo jako surowiec nie miało wielkiej wartości (Adamczak, 2006).

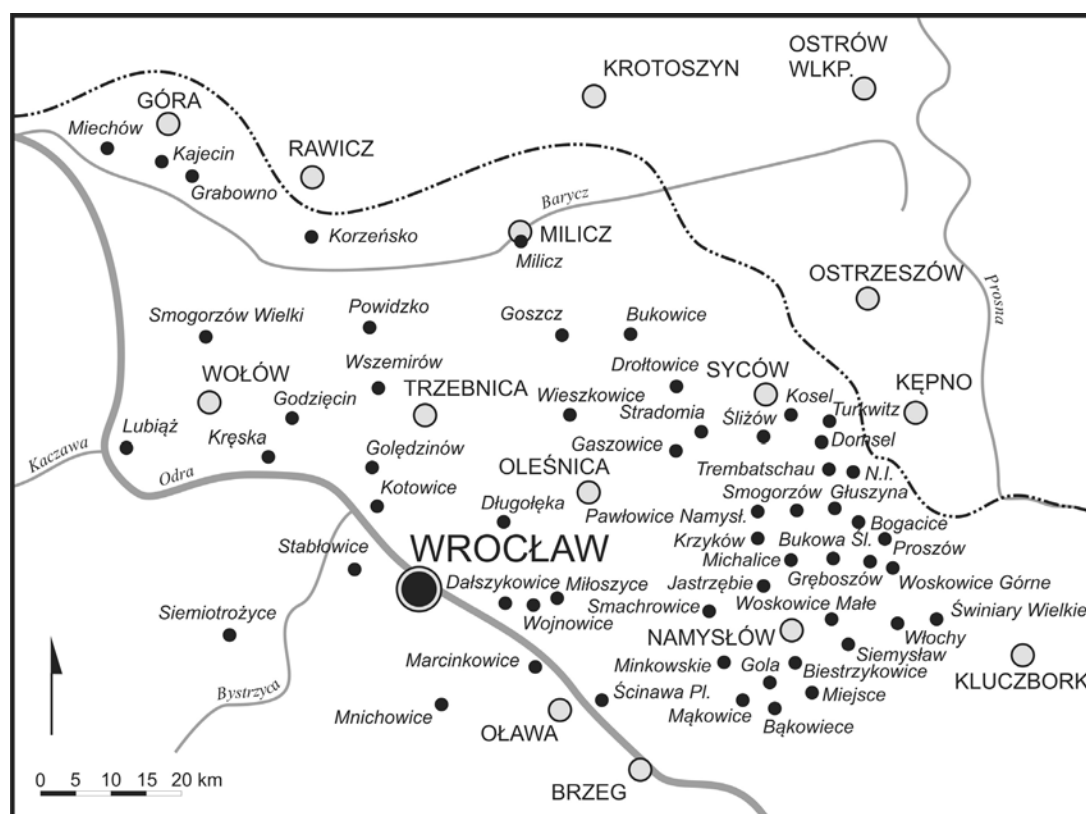
Historycy architektury i sztuki twierdzą, że kościoły drewniane były zjawiskiem typowym dla północno-wschodnich terenów Dolnego Śląska (w jego granicach historycznych) oraz dla jego południowych ziem, a ściślej dla środkowej części Sudetów. Na północno-wschodnich terenach Dolnego Śląska, podobnie jak w Wielkopolsce, na Opolszczyźnie i Górnym Śląsku, obiekty te występowały na rozleglejszym obszarze (Itman, 1974). Istnienie kościoła drewnianego było funkcją rozwoju sieci osadniczej. Rodzaj budulca był związany z istnieniem surowca naturalnego potrzebnego do jego budowy (drewno, kamień lub cegła) oraz rozwojem społeczno-ekonomicznym. Jego architektura zaś funkcją kultury artystycznej, istniejącej na danym obszarze w określonym czasie. Czynniki społeczno-ekonomiczne decydowały o wyborze budulca i powierzenia prac miejscowym rzemieślnikom i artystom, co najlepiej oddawało charakter miejscowego stylu i architektury. Mniej znaczącą rolę w kwestii lokalizacji kościoła odgrywały warunki naturalne.

Początki istnienia sieci kościołów drewnianych datuje się na XIII w. To właśnie wtedy – za czasów Henryka II Pobożnego, Henryka III Białego i Henryka IV Probusa – w północnej i wschodniej części Dolnego Śląska rozpoczyna się intensywna akcja kolonizacyjna. Powstające kościoły są wynikiem silnego rozwoju sieci kościelnej, związanej z intensywnym rozwojem sieci osadniczej. Mieszkańców wsi nie zawsze było stać na kościół murowany, przez co często decydowali się oni na wzniesienie kościoła drewnianego. Innym powodem mógł być brak dostępu do odpowiedniego budulca kamiennego, w przeciwieństwie do drewnianego, który występował w dostatecznej ilości. Z powstałych wówczas 270 kościołów znanych ze średniowiecza, do XVII w. zachowało się ich około 80, z czego najwięcej w okolicach Sycowa, Namysłowa, Milicza i Trzebnicy (ryc. 1). Spore zagęszczenie tych obiektów na pograniczu Dolnego Śląska i Wielkopolski związane jest z silnym polskim elementem autochtonicznym kultywującym stare tradycje budownictwa drewnianego (zrębowego), związane z jego odwieczną kulturą.

W celu utrzymania kościołów drewnianych w dobrym stanie, na bieżąco wymienia się naruszone części budowli. Po wymianie wszystkich elementów nie mamy już pierwotnej budowli, lecz jedynie jej wierną kopię. Najczęściej wymienianym elementem architektonicznym jest wieża. Groźnym wrogiem drewnianych kościołów są żerujące na drewnie owady, których występowanie przyspiesza degradację kościołów. Dlatego też na przestrzeni XVII i XVIII w. stosowano różne sposoby mające przedłużyć życie budowli, jakim były: podmurówka, obijanie ścian gontami, pokrywanie dachów blachą, stosowanie sobot i przydaszków. Dopiero w XX w. zaczęto korzystać z innej metody – nasycania zewnętrznych ścian karbolineum i podobnymi preparatami.

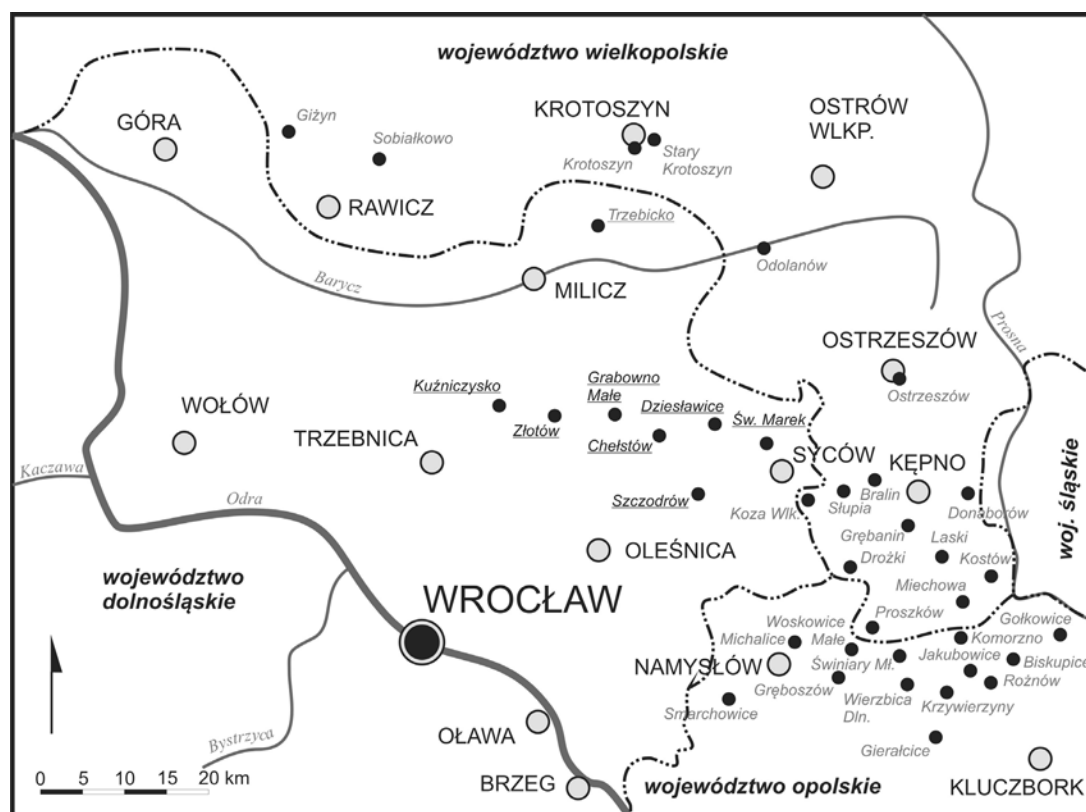
Porównując mapy zasięgów drewnianego budownictwa sakralnego w północno-wschodniej części województwa dolnośląskiego, możemy jednoznacznie stwierdzić, że ich liczba na przestrzeni wieków znacznie zmalała.

Ryc. 1. Zasięg terytorialny drewnianych kościołów w północno-wschodniej części Dolnego Śląska na przełomie XVII i XVIII w.

N.I. - aktualnie miejscowość nie istnieje

Ryc. 2. Aktualny zasięg terytorialny drewnianych kościołów w północno-wschodniej części Dolnego Śląska

Aktualny zasięg kościołów drewnianych

W naszej części Europy drewno było tradycyjnym budulcem bardzo długo, zwłaszcza na obszarach, gdzie przetrwały kompleksy leśne. Na Śląsku w połowie XIV w. spośród ogólnej liczby 770 kościołów, około 670 stanowiły obiekty drewniane (Duda-Seifert, 2008 za Matuszczak 1975).

Aktualnie na terenie Dolnego Śląska znajduje się 16 kościołów drewnianych zlokalizowanych na dwóch obszarach: w północno-wschodniej części województwa (obszar pomiędzy Miliczem, Trzebnicą, Oleśnicą i Sycowem) oraz w Sudetach.

Tab. 1. Zestawienie drewnianych kościołów na terenie Dolnego Śląska

Kościoły drewniane na Dolnym Śląsku	
Północno-wschodnia część Dolnego Śląska	Sudety
Trzebiecko, Działawice, Święty Marek, Szczodród, Chelstów Wielki, Grabowo Małe, Złotów, Kuźniczysko	Rybnica Leśna, Grzmiąca, Sierpnice, Nowa Bystrzyca, Zalesie, Kamieńczyk, Karpacz, Kromnów

Źródło: oprac. własne

Kościoły znajdujące się w Sudetach omówione zostały w artykule autorstwa Magdaleny Dudy-Seifert *Sudeckie kościoły drewniane jako walor turystyczny* (2008).

Jak uważa Liszewski (1999), zdecydowana większość obiektów sakralnych jest przedmiotem zainteresowań współczesnych turystów. W przypadku tak ważnego turystycznie regionu jakim jest Dolny Śląsk, obiekty takie to atut w promocji turystyki kulturowej.

Kościoły drewniane w obrębie Niziny Śląskiej województwa dolnośląskiego

Niniejszą analizą objętych zostało 8 kościołów położnych na Nizinie Śląskiej w obrębie województwa dolnośląskiego. Ze względu na zakres opracowania autorzy nie uwzględnili innych kościołów drewnianych zlokalizowanych w sąsiednich województwach – wielkopolskim i opolskim.

Tab. 2. Charakterystyka kościołów drewnianych północno-wschodniej części Dolnego Śląska

1	2	3	4	5	6
Trzebiecko/Strebitzko (1936 – Hochreode) Kościół p.w. Świętego Macieja Apostoła	1672–78/1992	Kościół, jednonawowy konstrukcji zrębowej. Orientowany, zbudowany z bali modrzewiowych. Prezbiterium mniejsze od nawy, trójbocznie zamknięte z boczną zakrystią. Kruchta z boku nawy. Czworoboczna wieża konstrukcji słupowej od frontu z kruchtą w przyziemiu. Zwieńczona baniastym hełmem gontowym i chorągiewką z datą 1820. Dzwon z 1600 r. Dach dwukalenicowy, kryty gontem. Otoczony podcieniami otwartymi, wspartymi na słupach z mieczami. Stropy płaskie.	Belka tęczowa z grupą Ukrzyżowanie. Chór muzyczny, wsparty na profilowanych słupach z barokowym prospektem organowym z 1750 r. Barokowy ołtarz główny, ołtarze boczne i ambona z 1678 r. Chrzcielnica drewniana, klasycystyczna z p. XIX w. Dwa konfesjonały klasycystyczne: z k. XVIII i p. XIX w. Cenne obrazy na ścianach i liczne rzeźby. Kościół posiada kryptę w nawie.	Przykościelny cmentarz	Tablice informacyjne; adres internetowy w osobnym załączniku
Kuźniczysko/Gross Hammer (Polnisch Hammer) Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny (dawny ewangelicki)	1 poł. XVII w., 1764	Kościół jednonawowy konstrukcji wieńcowej. Orientowany. Salowy, bez wyodrębnionego prezbiterium zamknięty trójbocznie. Kruchta z boku nawy. Wieża konstrukcji słupowej od frontu, zwieńczona dachem namiotowym. Kryty stromym dachem jednokalenicowym.	Chór muzyczny z organami z 1804 r. Konfesjonał i ławki z 2000 r. Obecnie w ruinie	W centrum wsi, otoczony ceglanym płotem, zarośnięty	Stan zły, obiekt zamknięty, brak tablic informacyjnych
Święty Marek/Markus Kościół św. Marka	1660/1884, 1932–34	Kościół jednonawowy konstrukcji słupowej. Prezbiterium mniejsze od nawy, trójbocznie zamknięte z boczną zakrystią. Dach czterospadowy, łamany (mansardowy) pokryty gontem z wieżyczką na sygnaturkę. Zwieńczoną blaszanym hełmem z latarnią. W XVIII w. dobudowano sygnaturkę na dachu	Wewnątrz późnorenesansowy ołtarz główny i ambona z ok. 1620 r. Trzy późnogotyckie rzeźby z ok. 1500 r.	Na cmentarzu poza obszarem wsi; południowy stok rzadko zalesionego wzniesienia	Stan dobry, brak tablic informacyjnych

Złotów/Schlottau Kościół św. Józefa Oblubieńca NMP (dawny ewangelicki)	1754/1935–37, 1998–99	Kościół jednonawowy konstrukcji zrębowej. Orientowany, zbudowany z drewna modrzewiowego, bez użycia gwoździ w stylu barokowym. Salowy, bez wyodrębnionego prezbiterium, trójbocznie zamknięty. Z boku nawy kruchta i zakrystia. Wieża kwadratowa od frontu. Zwieńczona dużym hełmem z latarnią, krytym blachą miedzianą. Dach jednokalenicowy, kryty blachą cynkową.	Wewnątrz dwukondygnacyjne empory. Wyposażenie barokowo-rokokowe: ołtarz główny i ambona z 2 połowy XVIII w., rokokowy ołtarz boczny i prospekt organowy z 1773 r.	W centrum wsi, nieopodal głównego skrzyżowania, otoczony kamienno-drewnianym ogrodzeniem	Stan dobry, prace remontowe prowadzone są na „własną rękę”, mieszkańcy, brak tablic informacyjnych
Grabowno Male/Klein Grabowno Kościół Podwyższenia Krzyża Świętego	1655/pocz. XX w., 1958, 1976	Kościół jednonawowy konstrukcji zrębowo-wieńcowej, wzmocniony słupami. Orientowany, zbudowany w stylu późnogotyckim. Salowy, prezbiterium nie wyodrębnione z nawy, trójbocznie zamknięte. Kruchta z boku nawy. Wieża od frontu, zwieńczona gontowym dachem namiotowym. Dach jednokalenicowy, kryty gontem z drewnianą wieżyczką na sygnaturkę. Zwieńczoną gontowym daszkiem ostrosłupowym.	Strop kasetonowy wsparty na kolumnach. Polichromia z przeł. XIX i XX w. Wyposażenie głównie neogotyckie.	We wschodniej części wsi o charakterze ulicówki, przy głównej drodze	Stan średni, brak tablic informacyjnych
Chelstów Wielki/Gross Schonwald Kościół św. Idziego	wzm.1376, wzn.1695/1922, 1956–57, 1975	Kościół jednonawowy konstrukcji zrębowej, orientowany, zbudowany na ceglanej podmurówce. Mniejsze prezbiterium od nawy, zamknięte trójbocznie z przylegającą zakrystią, która posiada łóżę na piętrze. Kaplica (do 1976 r. kruchta) p.w. MB Częstochowskiej z boku nawy. Wieża kwadratowa od frontu, konstrukcji słupowej z kruchtą w przyziemiu. Zwieńczona gontowym dachem namiotowym z krzyżem. Dach dwukalenicowy, kryty gontem. Strop płaski dla nawy i prezbiterium.	Podłoga z desek. Polichromia z 1922 r. autorstwa Oskara Krugera. Barokowy ołtarz główny z ok. 1700 r., przekształcony w 1976 r. Dwie rzeźby gotyckie z ok. 1400 r. Drewniana chrzcielnica polichromowana ludowo – barokowa z 1697 r. Świecznik rokokowy na stropie z 1774 r. Część wyposażenia autorstwa M. Hildebranda, pochodzi z kościoła Świętej Trójcy z Twardogóry.	Poza obszarem wsi na niewysokim wzniesieniu, porośniętym starym i rzadkim drzewostanem, wewnątrz cmentarza	Stan dobry, krótka notka o obiekcie
Szczodród/Schollendorf Kościół św. Andrzeja Apostoła (do 1945 r. p.w. Nawiedzenia NMP)	1585/1934, 1978–81	Kościół jednonawowy konstrukcji zrębowej (wieńcowej). Orientowany. Prezbiterium mniejsze od nawy, trójbocznie zamknięte z boczną murowaną zakrystią. Kruchta murowana z boku nawy. Stromy dach jednokalenicowy, kryty gontem. Kościół poprzedzony wieżą niższą od kalenicy dachu, konstrukcji słupowej. Zwieńczoną dachem dwuspadowym.	Wnętrze otynkowane. Strop płaski, wspólny dla nawy i prezbiterium. Ołtarz główny barokowy z XVIII w. Chrzcielnica drewniana z XX w., wydrążona z jednego pnia drzewa. Drewniany rzeźbiony tryptyk z 1491 r.	W centrum wsi, przy głównej drodze	Stan średni, brak tablic informacyjnych
Dziesławice/Distelwitz Kościół św. Trójcy (do 1859 r. p.w. św. Katarzyny)	wzm. 1376, 1667-70/1835, 1935-36, 1981	Kościół jednonawowy konstrukcji zrębowej, na ceglanej podmurówce. Niewyodrębnione prezbiterium zamknięte trójbocznie. Kwadratowa wieża od zachodu, zwieńczona hełmem z latarnią, w całości kryta gontem. Sklepienie pozorne drewniane.	Ołtarz główny z pocz. XVIII w., nad drzwiami zakrystii tablica erekcyjna z inskrypcją i datą 1492. Pod podium ołtarza kamienna płyta nagrobna Friedricha v. Freya (zm. 1694). Drewniana inskrypcyjna płyta nagrobna, ok. 1502 r., jedyny tego typu zabytek na Śląsku – obecnie w Muzeum Narodowym we Wrocławiu	Wewnątrz rozproszonej wsi, przy głównej drodze, w otoczeniu różnowiekowego drzewostanu	Stan dobry, brak tablic informacyjnych

1. Polska nazwa miejscowości/niemiecka nazwa miejscowości; wezwanie kościoła; 2. Data budowy/przebudowy kościoła; 3. Architektura kościoła; 4. Wyposażenie kościoła; 5. Położenie kościoła we wsi; **wzm.** wzmiankowany; **wzn.** wzniesiony; 6. stan zachowania

Źródło: oprac. własne na podstawie: Badstubner E., Grajewski G., Popp D., Tomaszewski A., von Winterfeld D., 2006, Zabytki Sztuki w Polsce, Śląsk. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa; Czerwiński J., 2009, Dolny Śląsk, Wydaw. EKO-GRAF, Wrocław.

Kościół drewniane w przewodnikach turystycznych

Miarą obecnego znaczenia drewnianych kościołów na Dolnym Śląsku dla turystyki może być uwzględnienie ich przez autorów przewodników turystycznych (Duda-Seifert, 2008). W tym celu pod uwagę zostały wzięte przewodniki poświęcone Wzgórzom Trzebnickim i Dolinie Baryczy, Dolnemu Śląskowi oraz dwa opracowania ogólnopolskie, w których autorzy spotkali się z informacją na temat charakteryzowanych kościołów drewnianych (tab. 3) Najczęściej opisywanym i najwyżej ocenianym zabytkiem jest Kościół p.w. Świętego Macieja Apostoła w Trzebicku. Szansę na zauważenie i promowanie drewnianych kościołów w ogólnopolskiej literaturze przewodniczej autorzy upatrują w stworzeniu szlaku kulturowego w oparciu o sakralną architekturę drewnianą północno-wschodniej części Dolnego Śląska.

Tab. 3. Uwzględnienie omawianych kościołów drewnianych w przewodnikach turystycznych

	1	2	3	4	5
Kuźniczysko	+	+	+		
Złotów	+		+		+
Grabowno Małe		+	+		*
Chełstów Wielki		+	+		
Szczodród			+	+	
Święty Marek		*	+		
Dziesławice		+	+	+	
Trzebicko	+	*	+	+	

+ informacja w przewodniku; * oznaczenie w przewodniku jako miejsce szczególnie polecane

Źródło: oprac. własne na podstawie: 1. Ranoszek W., 2006, Wzgórza Trzebnickie i Dolina Baryczy – Przewodnik Rowerowy, PLAN, Wrocław. 2. Czerwiński J., 2009, Dolny Śląsk, Wydaw. EKO-GRAF, Wrocław. 3. Polska Niezwykła – województwo dolnośląskie, 2008, Demart, Warszawa 4. Kaliński T., 2007, Polska, nawigator turystyczny, Carta Blanca, Warszawa. 5. Zamojski A., 2001, Poland A Traveller's Gazetteer, John Murszy, Wielka Brytania.

Propozycja szlaku kulturowego kościołów drewnianych Niziny Śląskiej

Porównując sytuację kościołów drewnianych w innych częściach Polski, dolnośląskie kościoły są w złej sytuacji prawno-materialnej. Wsie, w których zlokalizowane są tego typu obiekty często znajdują się poza głównymi trasami komunikacyjnymi, a tym samym trasami migracji turystycznej, przez co skazane są na brak zainteresowania i jakichkolwiek perspektyw w kwestii promocji turystyki. Pomimo tego Dolny Śląsk może się poszczycić sporym potencjałem i wartością architektoniczną obiektów drewnianych, ustępując ilościowo obiektom Małopolski, Podkarpacia i Górnego Śląska.

Jednym ze skutecznych sposobów promocji turystycznej jest stworzenie szlaku tematycznego łączącego ze sobą interesujące nas obiekty. Zdaniem Kurka (2007), aby promować walory kulturowe i zachęcać turystów do ich odwiedzenia i odkrywania, powinno organizować się wybrane elementy w system kulturowych szlaków tematycznych. Za taki szlak można uznać zespół (sieć) wybranych i oznaczonych obiektów lub miejsc, reprezentujących wspólne wartości kulturowe oraz podobne tematycznie treści, które przybierają postać atrakcji turystycznych. Cechami takiego szlaku są:

- zorganizowanie wokół określonego tematu kulturowego (np. historycznego, architektonicznego, artystycznego, społecznego),
- przedstawienie istotnych wartości w celu poznania i zrozumienia tematu,
- odpowiednie oznaczenie obiektów i miejsc,
- dostępność dla turystów.

Do najbardziej znanych szlaków kulturowych w Polsce o podobnych walorach turystycznych, zaliczane są szlaki:

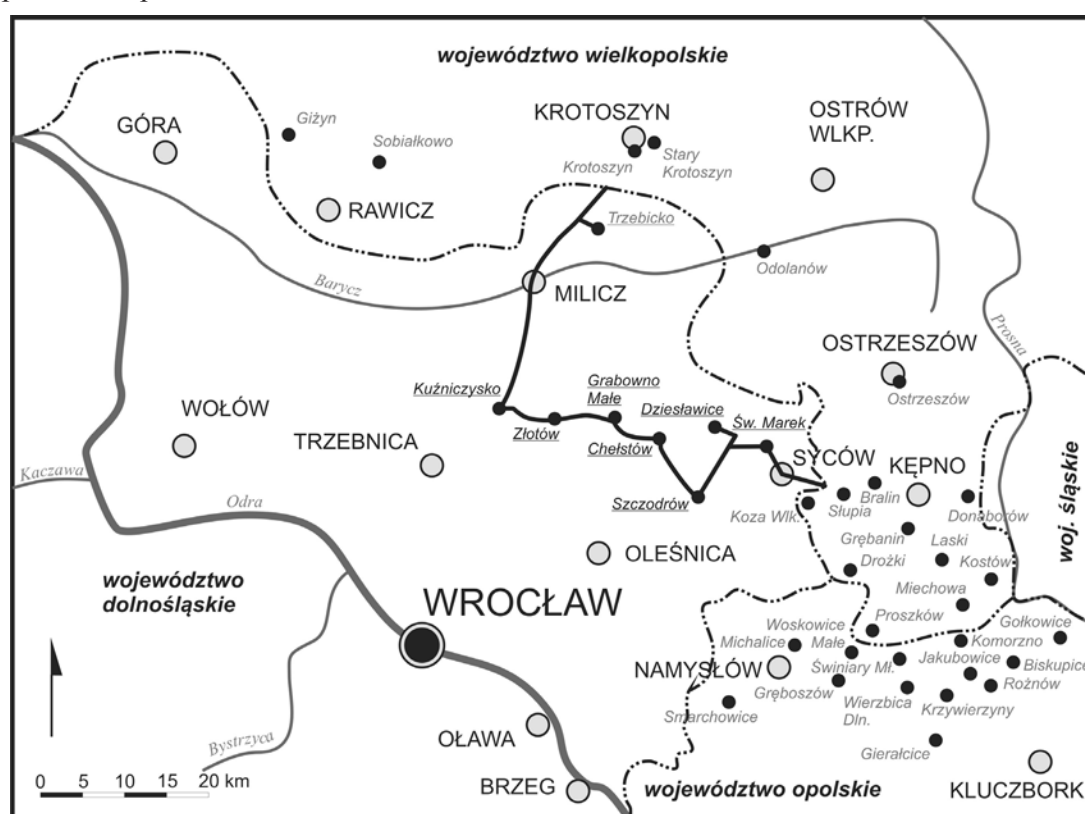
- architektury drewnianej Małopolski, Podkarpacia i Górnego Śląska,
- cerkiewek łemkowskich Małopolski i Podkarpacia,
- zamków piastowskich w Sudetach, zamków krzyżackich i gotyckich na Pomorzu i Mazurach, zamków karpackich i orlich gniazd w Małopolsce,
- cysterski na obszarze naszego kraju (Kruczek, 2005).

Coraz częściej kulturowe szlaki tematyczne są rozpatrywane w ujęciu marketingowym jako produkty turystyki kulturowej (Kurek, 2007). Z tego też względu autorzy uważają, że omawiane obiekty mogą się stać częścią szlaku sakralnej architektury drewnianej obejmującej swym zasięgiem prawie 40 kościołów

drewnianych zlokalizowanych na pograniczu Dolnego Śląska, Wielkopolski i Opolszczyzny. Analizowane kościoły znajdują się w północno-zachodniej części pętli tego szlaku, przebiegającej pośród Wzgórz Twardogórskich, Trzebnickich i Obniżenia Baryczy. Szlak ten stanowi zarówno alternatywę jak i uzupełnienie dla istniejących już szlaków architektury drewnianej Górnego Śląska, Małopolski i Podkarpacia.

Przykładem może być Szlak Kościołów Drewnianych w Powiecie Kluczborskim, położony na Nizinie Śląskiej w północnej części województwa opolskiego. Szlak obejmuje 22 kościoły, pomiędzy którymi odległość waha się w granicach 2–12 km. Dodatkowymi atrakcjami są: pasieka z pokojami gościnnymi, gdzie można zapoznać się z historią księdza Dzierżona i zgłębić tajemnice ula i rodziny pszczelej (Maciejów), agroturystyczne gospodarstwa ekologiczne (Maciejów, Gołkowice, Wędrynia). Szlak promuje ponadto inne interesujące miejscowości, tereny przyrodniczo cenne, miejsca do uprawiania turystyki kwalifikowanej (wędkarstwo, myślistwo).

Ryc. 3. Propozycja przebiegu trasy szlaku kościołów drewnianych w województwach dolnośląskim, wielkopolskim i opolskim

Podsumowanie

W turystyce kulturowej szczególną rolę pełni interpretacja dziedzictwa kulturowego, która jest możliwa dzięki przekazaniu turystom podstawowych wiadomości, takich jak na przykład znaczenie obiektu, jego historia czy też powiązanie z innymi elementami krajobrazu. Jak uważa Kurek (2007), turystyka krajoznawcza pomaga w zrozumieniu sensu miejsca, dostrzeżeniu jego głębszego znaczenia, trudnej do uchwycenia wartości. Jedną z form przekazywania wiedzy w turystyce krajoznawczej są szlaki i ścieżki tematyczne jako propozycja dla wycieczek tematycznych. Ta forma może ożywić ruch turystyczny w miejscowościach, w których zlokalizowane są drewniane kościoły. Może się to przyczynić w znacznym stopniu do powstania dochodów, które mogłyby pomóc w restauracji i zachowaniu tych zabytków architektury.

Bibliografia

1. Adameczak D., 2006, Architektura drewniana na Górnym Śląsku. Oferta edukacyjna Górnos Śląskiego Parku Etnograficznego, [w:] Rola nauczyciela w rozwijaniu wiedzy o własnym regionie i jego kulturze, Muzeum Miejskie w Siemianowicach Śląskich.
2. Czerwiński J., 2009, Dolny Śląsk, Wydaw. EKO-GRAF, Wrocław.
3. Duda-Seifert M., 2008, Sudeckie kościoły drewniane jako walor turystyczny, [w:] Komercjalizm turystyki kulturowej, red. M.K. Leniartek, Wyższa Szkoła Zarządzania, Wrocław.

4. Itman L., 1974, Drewniane budownictwo sakralne na Dolnym Śląsku, Zeszyty Etnograficzne, tom 2, Muzea Etnograficzne, Oddział we Wrocławiu, Wrocław.
5. Kaliński T., 2007, Polska, nawigator turystyczny, Carta Blanca, Warszawa.
6. Kondracki J., 2002, Geografia regionalna Polski, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa.
7. Kruczek Z., 2005, Polska. Geografii atrakcji turystycznych, Wydaw. Proksenia, Kraków.
8. Kurek W., 2007, Turystyka, PWN, Warszawa.
9. Liszewski S., 1999, Obiekty zabytkowe i sakralne jako elementy atrakcji turystycznej. [w:] Turystyka w obiektach zabytkowych i sakralnych, GWSH, Instytut Turystyki, Kraków.
10. Matuszczak J., 1975, Kościoły drewniane na Śląsku, Wydaw. Ossolineum, Wrocław.
11. Polska niezwykła – województwo dolnośląskie, 2008, Demart, Warszawa.
12. Ranozek W., 2006, Wzgórza Trzebnickie i Dolina Baryczy – Przewodnik Rowerowy. PLAN, Wrocław.
13. Strzałko F., 1989, Studia do dziejów drewnianej architektury sakralnej, nakład autorski, Londyn.
14. Tłoczek I., 1980, Polskie budownictwo drewniane, Ossolineum, Wrocław.
15. Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, 2005, Program rozwoju turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Wrocław.
16. Zamoyski A., 2001, Poland A Traveller's Gazetteer, John Murszy, Wielka Brytania.

Strony internetowe:

1. www.gpopo.republika.pl/index.html
2. www.kosciolydrewniane.pl/
3. www.powiatkluczborski.pl/kolot_pliki/koscioly/koscioly_PL.pdf

Kościół drewniane północno-wschodniej części Dolnego Śląska I

Fot. 1. Kościół Świętego Macieja Apostoła w Trzebicku

Fot. 2. Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Kuźniczysku

Fot. 3. Zdewastowane wnętrze kościoła Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Kuźniczysku

Fot. 4. Kościół Józefa Oblubieńca NMP w Złotowie

Fot. 5. Wnętrze kościoła Józefa Oblubieńca NMP w Złotowie

Fot. 6. Kościół Podwyższenia Krzyża Świętego w Grabownie Małym

Kościół drewniane północno-wschodniej części Dolnego Śląska II

Fot. 7. Wnętrze kościoła Podwyższenia Krzyża Świętego w Grabownie Małym

Fot. 9. Kościół Świętego Idziego w Chelstowie Wielkim

Fot. 9. Kościół Świętej Trójcy w Działawicach

Fot. 10. Kościół Świętego Marka w Świętym Marku

Fot. 11. Kościół Świętego Andrzeja Apostoła w Szczodrowie

Fot. 12. Wnętrze kościoła Świętego Andrzeja w Szczodrowie

Janusz Łach

WYKORZYSTANIE WALORÓW KRAJOZNAWCZYCH PRZEDGÓRZA SUDECKIEGO NA POTRZEBY ROZWOJU TURYSTYKI KULTUROWEJ NA PRZYKŁADZIE WZGÓRZ STRZELIŃSKICH

Słowa kluczowe: Wzgórza Strzełińskie, walory turystyczne, turystyka kulturowa, turystyka weekendowa.

Abstract

Since Strzełińskie Hills are the example of a tourist area of unknown tourist potential the aim of the article is to depict the most important cultural structures against the natural environment so as to show the geographical conditions that moulded the culture and history of that region. Getting to know and using the historical potential of the monuments of Strzełińskie Hills can become the basis of the weekend tourism development. The values of culture linked with the natural environment values and the specialist values of the described region can cause that aside from Ślęza Massif it will become the second most interesting tourist area of Sudeten Foreland.

Turystyka kulturowa obejmuje wszelkie podróże, których głównym motywem jest odwiedzenie i poznanie miejsc oraz obiektów o wartości historycznej, artystycznej i kulturowej, a także uczestnictwo w imprezach o charakterze kulturalnym (Kurek, 2008). Turystyka ta skupia się głównie na obszarach wiejskich i miejskich, jednakże celem artykułu jest wykazanie potencjału walorów krajoznawczych, w tym kultowych dla regionu turystycznego, jakim są Wzgórza Strzełińskie. Duży potencjał wartości poznawczych obiektów kulturowych znajdujących się na obszarze Wzgórz Strzełińskich znanym nielicznym turystom zmusza do przedstawienia najważniejszych obiektów kulturowych na tle środowiska przyrodniczego w celu ukazania uwarunkowań geograficznych, które kształtowały historię i kulturę tego obszaru. Na atrakcyjność turystyczną Wzgórz Strzełińskich wpływ ma również baza turystyczna, która ma istotne znaczenie dla zainteresowań turystycznych dziedzictwa materialnego i duchowego oraz jego kultury i sztuki.

Wzgórza Strzełińskie będące mikroregionem Wzgórz Niemczańsko-Strzełińskich leżą na Przedgórzu Sudeckim w południowo-zachodniej Polsce. Tworzą pasmo wzniesień długości ok. 22 km i szerokości ok. 10 km, o przebiegu południkowym między Strzelinem a Ziębicami. Od zachodu, przez dolinę Oławy graniczą ze Wzgórzami Niemczańskimi oraz Kotliną Henrykowską, od wschodu, przez dolinę Krynki, ze Wzgórzami Wawrzyszewsko-Szklarskimi, na południu przechodzą w Wysoczyznę Ziębicką, a od północy opadają łagodnie w stronę Równiny Wrocławskiej (ryc. 1). Główny grzbiet Wzgórz Strzełińskich tworzą grzbiety: Góry Parkowej, Mlecznika, Gromika, Kalinki, Malinówki oraz Weselnika. Od grzbietu głównego odchodzą krótkie grzbiety boczne, pooddzielane głębokimi dolinkami. Wyglądają one jak podłużne wały zwieńczone spłaszczonymi szczytami. Spośród nich najwyraźniej zaznaczają się w części północnej: Góra Zawrotna 211 m n.p.m., Glinica 213 m n.p.m., Garnczarek 279 m n.p.m., a dalej na południe Krowiniec 290 m n.p.m., Nowoleska Kopa 383 m n.p.m., Kołacz 307 m n.p.m., Mlecznik 314 m n.p.m., Polanica 243 m n.p.m. Najwyższym szczytem jest Gromnik 393 m n.p.m., który kształtem przypomina pochylony stożek. W jego sąsiedztwie znajdują się jeszcze dwa szczyty, które niemal dorównują mu wysokością: na południowy-zachód Kalinka 389 m n.p.m. oraz na zachód Wyżna 370 m n.p.m. Pomiędzy kopulastymi wzniesieniami rozpościera się pofalowana, lesista powierzchnia. W rzeźbie wzgórz widoczne są grupy skał w rejonie Borowej (fot. 1), Skalic oraz suche, jak i zalane kamieniołomy.

W budowie geologicznej wzgórz dominują stare skały paleozoiczne reprezentowane przez: granitognejsy, gnejsy, amfibolity, łupki łyszczykowe, wapienie krystaliczne, łupki kwarcytowe, kwarcyty, łupki serycytowe, fyllity oraz granit. Podnóże krystalicznych wzgórz przykryte jest osadami mioceńskimi oraz plioceńskimi.

Ryc. 1. Mapa fizyczno-geograficzna Wzgórz Strzelińskich

Źródło: Mapa turystyczna Wzgórz Strzelińskie w skali 1:40 000. Wrocław: Plan, 2006.

Wzgórza Strzelińskie odwadniane są przez dwie rzeki Krynkę oraz Oławę należące do dorzecza Odry (ryc. 1). Oława stanowiąca lewobrzeżny dopływ Odry zaczyna swój bieg ze źródeł położonych na wysokości 315 m n.p.m., niedaleko wsi Lipniki na południowy-wschód od Ziębic. Biegnie w kierunku północnym przez Ziębice i Biały Kościół. Przed Strzelinem Oława tworzy przełom, zwany Wisielczą Górą lub Gołką. Spośród kilku prawobrzeżnych jej dopływów na zainteresowanie zasługują: Młyńska Struga, zwana też Starą Oławą, która bierze swój początek na wzgórzach położonych na północ od Ziębic, Pogródka, wypływająca z wąwozu koło Pogrody u stóp Gromnika.

Krynka natomiast jest prawobrzeżnym dopływem Oławy swój początek bierze podobnie jak Oława niedaleko Ziębic. Płyne w kierunku północnym, opływając pasmo Wzgórz Strzelińskich od wschodu. Za miejscowością Głęboka łączy się z Oławą. Na całym biegu Krynka otrzymuje wody z dopływów: Wigancickiego, Cierpickiego, Kaczki, Jegłówki i Kuropatnika, których źródła znajdują się na wschodnich stokach Wzgórz Strzelińskich. W hydrografii Wzgórz Strzelińskich na uwagę zasługują obszary wód stojących w postaci nieczynnych wyrobisk, zalanych kamieniołomów, m.in. w Brukalicach, Białym Kościele i Strzelinie oraz glinianki w Gębczycach.

Obszar Wzgórz Strzelińskich zajęty jest przez uprawy rolne, nieużytki zielone oraz zbiorowiska leśne. Na najniższej położonych terenach w dolinie Oławy i Krynki oraz ich dopływach można spotkać okazałe dęby, graby, klony i wiązy, które są pozostałością dawnych lasów łęgowych. Na rozległych łąkach można spotkać pełnika europejskiego, pajęcznicę rozgałęzioną, dzwoniecznika wonnego, łubina trwałego, groszek skrzydlasty i wiele innych. Z krzewów: dziką różę, berberys, tarninę, głóg, bez czarny i bez koralowy. Na terenach podmokłych rośnie świerżabek korzenny, przetacznik długolistny, rosiczka okrągłolistna, ziemowit jesienny. Na polach uprawia się rzepak, kukurydzę, konopie oraz rośliny okopowe, w tym najwięcej buraka cukrowego.

Środkowe partie wzgórz porośnięte są lasem liściastym. Najczęściej można tu spotkać drzewa bukowe. Charakterystycznymi roślinami występującego tu runa leśnego są: perłówka jednokwiatowa i przenęt purpurowy. W szczytowych partiach Wzgórz Strzelińskich dominują lasy mieszane, składające się głównie z: dębu, buka, klona, jawora sosny i świerka. W miejscach bardziej wilgotnych rośnie barwinek mniejszy, kopytnik, skrzyp olbrzymi oraz podrzeń żebrowiec.

W wilgotnych miejscach – wąwozach – rosną głównie klony i jesiony. Z roślin kwiatowych wilczomlecze słodkie, rutewka orlikolistna, jaskier promiennik, ziarnopłon wiosenny oraz znajdujący się pod ścisłą ochroną, trujący wawrzynek wilczełyko. Do roślin rzadkich należą różne odmiany storczyków i znajdująca się pod ścisłą ochroną lilia złotogłów. Charakterystycznymi dla Wzgórz Strzelińskich, a niewystępującymi na sąsiednich terenach są rośliny: turzyca niska, groszek skrzydlasty, dzwoniecznik wonny i ostrożeń dwubarwny. Świat zwierząt reprezentują pospolite gatunki ssaków (sarny, dziki, lisy, kuny, jeże), ptaków, gadów oraz płazów.

Przedstawione powyżej przyrodnicze elementy krajobrazu warunkują na obszarze Wzgórz Strzelińskich dogodne warunki do uprawiania turystyki, w tym turystyki krajoznawczej oraz kwalifikowanej. Walory krajoznawcze tego obszaru są mało znane, co wpływa na małe zainteresowanie turystyczne mimo dużego potencjału.

Walory krajoznawcze przyrodnicze zostały uznane w 1981 r. za cenne i wpisane na listę obszarów chronionego krajobrazu *jako wartościowe krajobrazowo tereny o różnych ekosystemach, korytarze ekologiczne*. Na tym obszarze znajduje się 48 drzew wpisanych do rejestru pomników przyrody – będących pozostałością po pierwotnym drzewostanie tworzących 30 stanowisk pomnikowych (Choroszy, 2008). Na omawianym terenie do innych form ochrony przyrody zaliczyć możemy tylko dwa rezerваты przyrody: Muszkowicki Las oraz Skałki Stoleckie.

Innymi obiektami przyrody nieożywionej o wysokich walorach krajoznawczych są:

- Zakrzowskie Wąwozy u podnóża Kalinki i Kołacza,
- Wąwozy Pogródki,
- Diabelską Kręgielnię na zboczu Gromnika,
- Krowi Jar nieopodal Dobroszowa,
- Dolinę Żab na wschodnim krańcu wsi Dębniaki,
- Skalickie Skały w Skalnicach,
- skałę Goethego w Krzywinie,
- skały na Borowej niedaleko Gromnika (fot. 1),
- skałę w Gębczycach niedaleko kamieniołomu.

Do walorów przyrodniczych należą również rozległe tereny zielone w Henrykowie przy zespole opactwa cystersów z XIII w. Tworzą je park w stylu włoskim, park w stylu angielskim oraz ogród. Najlepiej zachowany jest park w stylu angielskim założony w XIX wieku, w którym rośnie aż 15 pomników przyrody, m.in. dęby szypułkowe o obwodzie pnia dochodzącym do 470 cm.

Do ważniejszych obiektów przyrodniczych typowych dla regionu Wzgórz Strzelińskich należą kamieniołomy granitu w Strzelinie, w Białym Kościele, Gościęcicach i Gębczycach, które po okresie eksploatacji przez lata ekspansji roślinnej wkomponowały się w krajobraz. Kolejną osobliwością geologiczną są łupki kwarcowe okolic Jegłowa, w których można znaleźć okazy kryształu górskiego.

Bogata historia od epoki brązu po współczesność wpływa natomiast na duże bogactwo kulturowe regionu. Z rejestrów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków na obszarze Wzgórz Strzelińskich znajduje się 110 obiektów kulturowych. Najczęściej są to obiekty sakralne, place, domy mieszkalne z zabudową folwarczną, pomniki, grodziska oraz muzeum i sanktuarium.

Fot. 1. Skały na Borowej

Fot. J. Łach.

Miejscowościami z występującymi w nich obiektami o wysokich walorach krajoznawczych kulturowych są:

- **Biały Kościół** będący wsią rycerską założoną już w XII w. Najcenniejszym obiektem jest romański kościół pw. Nawiedzenia NMP z XIII w. Budowla jednonawowa z zachowanymi romańskimi fragmentami płaskorzeźb. Ponadto na uwagę zasługuje w niej kamienna chrzcielnica, renesansowy fryz herbowy oraz płyta nagrobna na ścianie kościoła (Staffa, 2008);
- **Bożnowice** – wieś rycerska z XIII w. Interesującym obiektem jest pierwotnie gotycki kościół Św. Trójcy z XIV w. Na uwagę zasługuje fasada zwieńczona szczytem z wolutami, półkolistymi basztami oraz drewnianą kwadratową wieżą zegarową zakończoną fantazyjnym hełmem. Za wsią stoi kamienny korpus wiatraka typu holender z przełomu XVIII/XIX w. oraz kilka kamiennych krzyży, figur i kapliczka z XIX wieku;
- **Dobroszów** – podobnie jak wcześniejsze osady założona w XIII w. We wsi znajduje się barokowy kościół filialny Św. Jadwigi z XVIII w. Wnętrze barokowo-rokokowe z obrazem M. Willmanna. Na uwagę zasługują drewniane polichromie, prospekt organowy oraz ambona w kształcie paszczy wieloryba. Nad wsią stoi ruina wiatraka holenderskiego z XVIII w, a w kierunku Witostowic znajdują się dwa grodziska;
- **Stanica (Halinów)** – osada na lewym brzegu Krynki założona około XVI w. We wsi na uwagę zasługuje zespół pałacowo-parkowy z XIX w. oraz budynek gorzelni z 1860 r.;
- **Henryków** – najcenniejszym zabytkiem miejscowości założonej na początku XIII w. jest zespół klasztorny składający się z obiektów sakralnych, gospodarczych oraz parków. Cennym zabytkiem jest romańsko-gotycko-barokowy kościół Wniebowzięcia NMP wybudowany w 1260 r. z 3 barokowymi kaplicami. Wnętrze kościoła bogato zdobione barokowymi polichromiami, rzeźbami G. Schrottera i M. Steinla oraz malowidłami M. Willmanna. W kaplicy św. Marii Magdaleny znajduje się mauzoleum Piastów z nagrobkami księcia ziebickiego Bolka II oraz księżnej Juty. Jednym z najcenniejszych elementów wystroju kościoła są drewniane stalle z 1567 r., kuta barokowa krata, barokowe konfesjonały oraz organy z około 1660 r. Do kościoła przylega klasztor wybudowany w latach 1681-1702 w stylu barokowym przez M. Kirchbergera z trzema portalami. Interesującymi pomieszczeniami klasztoru są Sala Książęca z portretami Piastów pędzla M. Willmanna oraz refektarz z bogatymi dekoracjami sztukatorskimi i plafonami z 1684 r. Kolejnym interesującym obiektem zespołu cysterskiego jest barokowy Pałac Opata wraz z otwartymi krużgankami. Na uwagę zasługuje stojąca na Placu Cystersów barokowa, wotywna kolumna Trójcy Świętej z 1698 r., studnia z 1696 r. z figurą Św. Józefa oraz figura Św. Jana Nepomucena z 1789 r. Do innych obiektów klasztornych o wysokich walorach architektonicznych i historycznych należą: Brama Dolna z 1680 r. z przejazdem o łuku koszowym, z przylegającym gotyckim kościołem św. Andrzeja z 1316 r., Brama Górna z 1701 r., również z przejazdem o łuku koszowym z charakterystycznym cebulastym hełmem z rzeźbami św. Bernarda i Benedykta, pawilon ogrodowy, oranżeria oraz dawny szpital. Wokół zespołu rozpościera się park krajobrazowy z XIX w. w stylu włoskim oraz angielskim (Staffa, 2008). Z obiektów użyteczności publicznej na uwagę zasługują: spichlerz z XVIII w., dawna kuźnia oraz młyn klasztorny;

- **Jasienia** – mała wieś u podnóża Mlecznika, w której znajduje się kilka krzyży pokutnych z XIX w.;
- **Jęglowa** – wieś rycerska z 1264 r. posiada interesujący zespół zabytków kościelnych o wysokich walorach krajoznawczych. Należy do nich kamienny neogotycki kościół św. Antoniego Padewskiego otoczony kamiennym murem z cmentarzem. Interesującym elementem jest wmurowany w ścianę kościoła kamienny krzyż;
- **Konary** – wieś w dolinie Krynki z 1267 r. W miejscowości znajduje się zespół parkowo-pałacowy z XIX w. Pałac będący asymetryczną budowlą eklektyczną posiada w swym układzie kaplicę z zespołem kamiennych nagrobków z XVIII i XIX w. Przy pałacu stoją zabudowania gospodarcze, z czego na uwagę zasługuje spichlerz z XVIII w. oraz oficyna pałacowa z parkiem pałacowym;
- **Milocice** – wieś powstała w 1264 r. u podnóża Gromnika. W centrum wsi średniowieczne grodzisko;
- **Nowina** – wieś założona w XIV w. Około 1 km od wsi znajduje się stary piec wapienniczy o trzech paleniskach z 1797 r., należący do zakonu cystersów z Henrykowa;
- **Nowolesie** – osada powstała w XIV w. u podnóża Folwarcznej Góry. We wsi znajduje się neogotycki kościół Św. Marcina z 1867 r., z obrazem NMP Różańcowej przywiezionym z Komarna k/Lwowa przez polskich repatriantów. Obecnie kościół pełni funkcję sanktuarium maryjnego. W murze kościoła wmurowany jest krzyż pokutny. W źródle potoku Pogródka znajduje się Pogański Młyn, będący młynem wodnym;
- **Nowy Dwór** – wieś położona w Kotlinie Henrykowskiej u zachodniego podnóża Wzgórz Strzelińskich. We wsi z XIV w. z interesujących obiektów można wymienić murowaną, słupową kaplicę z XVIII w. oraz kamienną Pietę stojącą na ozdobnym cokole (Staffa, 2008);
- **Przeworno** – dawna wieś rycerska wzmiankowana w 1155 r. W Przewornie interesującymi obiektami jest pałac z 1543 r. z rozległym zespołem zabudowań folwarcznych. Dodatkową atrakcją turystyczną stanowią grodziska, pochodzące z IX–XII w.;
- **Strzelin** – miasto nad Oławą założone w XII w., prawa miejskie uzyskał w 1292 r. Do dnia dzisiejszego zachowała średniowieczny układ urbanistyczny z kilkoma cennymi zabytkami m.in.: kaplicą mszalną Św. Gotarda, wybudowaną w stylu romańskim w I połowie XII wieku (fot. 2). wieżą ratusza, renesansowym domem Księżąt Brzeskich z końca XVI w., basztą prochową, zespołem klasztornym sióstr klarysek z 1721 r. oraz pomnikiem Strzelca. Wśród innych budowli użyteczności publicznej na uwagę zasługuje dworzec kolejowy z 1872 r., w skład którego wchodzi dwie wiaty peronowe, trzy osłony zejść podziemnych oraz nastawnia z 1896 r. W Strzelinie znajdziemy ponadto zabytki obiektów przemysłowych, m.in. młyn z 1864 r. oraz cukrownię „Strzelin” z 1872 r.;

Fot. 2. Romańska rotunda Św. Gotarda w Strzelinie

Fot. E. Choroszy.

- **Witostowice** – wieś założona w XIII w. na skraju Kotliny Henrykowskiej. Ciekawym zabytkiem o walorach krajoznawczych jest zamek na wodzie z XIV w., z bastejami oraz pierścieniem murów (Staffa, 2008);

- **Ziębice** – miasto leżące nad rzeką Olawą. Prawa miejskie otrzymało w 1250 r. Obecnie posiadają dobrze zachowany średniowieczny układ urbanistyczny, w obrębie którego zachowane są cenne zabytki. Najstarszym zabytkiem miasta jest kościół parafialny Św. Jerzego wzniesiony w drugiej połowie XIII w. Mimo wielu remontów wnętrze kościoła jest bogate i zróżnicowane, znajdują się w nim elementy wielu stylów od gotyckiego po rokokowy. W sąsiedztwie kościoła znajduje się kamienna dzwonnica z XV w. Wokół starówki biegną średniowieczne mury obronne wzniesione pod koniec XIII w., w których osadzone były cztery bramy: Wrocławska, Grodzka, Nyska i Paczkowska. Do dnia dzisiejszego jednakże ocalała tylko Paczkowska z fragmentem murów. W centrum rynku stoi ratusz z 1890 r. z czternastowieczną wieżą z zegarem słonecznym, kościół św. Piotra i Pawła z 1770 r. oraz kaplica św. Krzyża z 1738 r. wybudowana na miejscu zamku. W Ziębicach znajduje się zabytkowy park miejski, w którym atrakcją jest zamek wodny, czyli zespół wież ciśnień i stacji filtrów, tworzący tzw. dziki potok uchodzący do parkowego stawu. Niedaleko stoi największa w Europie ceramiczna rzeźba – Pomnik Zwycięstwa w formie ośmiometrowego piastowskiego orła (fot. 3), powstały w 1970 r. Dodatkową atrakcją parku jest 10 dinozaurów, postawionych z inicjatywy Ziębickiego Centrum Kultury. W Ziębicach znajduje się unikatowe w skali kraju Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego, posiadające największą w Europie kolekcję żelazek oraz interesujące zbiory sprzętu gospodarstwa domowego.

Fot. 3. Pomnik Orła Piastowskiego w Ziębicach

Fot. E. Choroszy

We wszystkich przedstawionych miejscowościach znajdują się zabudowania folwarczne z XVII i XIX w. o wysokich walorach architektonicznych i historycznych, jednakże ich stan techniczny oraz własnościowy wykluczają te obiekty do uznania ich za atrakcje turystycznie.

Fot. 4. Cygański Krzyż Pokutny

Fot. E. Choroszy.

Interesującym obiektem kulturowym jest Cygański Krzyż Pokutny znajdujący się na szlaku z Rozdroża pod Dębami na Gromnik (fot. 4). Krzyż o wysokości 165 cm ma uszkodzone ramiona, ale wyryty na kamieniu znak krzyża jest widoczny. Legenda głosi, że w tym miejscu Cyganie z pobliskich lasów otaczających Wzgórze Strzelińskie zamordowali dziecko. Jest to przypuszczalnie jedyny krzyż pokutny postawiony na Dolnym Śląsku przez Cyganów (Staffa, 2008).

Do walorów krajoznawczych kulturowych zaliczamy również imprezy kulturalne (Lijewski i in., 2008).

Na terenie Wzgórz Strzelińskich organizowane są imprezy kulturalne o lokalnym zasięgu. W Przewornie cyklicznie odbywają się: Przegląd Kolęd i Pastorałek, Dni Gminy Przeworno, Dzień Dziecka, Gminne Dożynki, Andrzejki i Bal Sylwestrowy.

W Ziębicach wiodącą imprezą jest odbywający się pod koniec maja w Parku Miejskim dwudniowy festyn „Dni Ziębic” oraz od 2008 r. w sierpniu „Festyn w żółtym kolorze” – nowa formuła plenerowej imprezy rekreacyjno-rozrywkowej dla mieszkańców miasta i gminy.

W Strzelinie największym wydarzeniem kulturalnym jest święto Michała Archaniola – patrona miasta oraz organizowane w czasie wakacji „Lato ze Strzelcem”. Oprócz tego Strzeliński Ośrodek Kultury organizuje różne imprezy okolicznościowe np. Święto 3 Maja, Dzień Dziecka, Mikołajki, spektakle teatralne i koncerty muzyczne. W działającej przy Strzeliński Ośrodek Kultury galerii „Skalna” odbywają się wystawy i wernisaże.

Na obszarze rejonu Wzgórz Strzelińskich zlokalizowanych jest 20 zróżnicowanych architektonicznie i funkcjonalnie obiektów kulturowych, z których najliczniejszą grupę stanowią kościoły wybudowane w XII/XIII w. (tab. 1). Interesującymi obiektami są krzyże pokutne, grodziska czy piece wapienne. Najcenniejszymi obiektami jest Zespół Cysterski w Henrykowie oraz Rotunda Św. Gotarda w Strzelinie. Bardzo ważnym obiektem jest jedyne w Polsce Muzeum Sprzętu Gospodarstwa Domowego w Ziębicach.

Tab. 1. Liczba i typ obiektów o wysokich walorach krajoznawczych-kulturowych w miejscowościach rejonu Wzgórz Strzelińskich

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Liczba obiektów
1.	Kościół	Biały Kościół (styl romański) Bożnowice (gotycki) Dobroszów (barokowy) Henryków (romańsko-barokowy) Jęglowa (neogotycki) Nowolesie (neogotycki) Samborowiczki (barokowy) Siemysławice (barokowy) Strzelin (romański) Ziębice (gotycki)	10
2.	Krzyż pokutny	Bożnowice Szczyt Gromnik Jasienica Jęglowa Nowolesie Wigancice	6
3.	Pałac	Stanica (Halinów) Konary Przeworno Siemysławice Witostowice	5
4.	Pomnik / Rzeźba	Henryków Jarnołów Nowy Dwór Strzelin Ziębice	5
5.	Młyn	Biały Kościół Henryków Nowolesie Strzelin	4
6.	Grodzisko	Dobroszów Gromnik Miłocice Przeworno	4
7.	Zespół klasztorny	Henryków Strzelin	2

8.	Mury miejskie	Henryków Strzelin Ziębice	3
9.	Wiatrak	Bożnowice Dobroszów	2
10.	Spichlerz	Henryków Konary	2
11.	Wapiennik	Gębzyce Nowina	2
12.	Ratusz	Strzelin Ziębice	2
13.	Park miejski	Henryków Ziębice	2
14.	Kaplica	Św. Huberta Nowy Dwór	2
15.	Muzeum	Ziębice	1
16.	Cukrownia	Strzelin	1
17.	Gorzelnia	Stanica (Halinów)	1
18.	Kuźnia	Samborowiczki	1
19.	Remiza	Strzegów	1

Źródło: oprac. własne.

O atrakcyjności turystycznej Wzgórz Strzelińskich oprócz licznych walorów kulturowych i przyrodniczych decyduje również zagospodarowanie turystyczne. To baza turystyczna warunkuje ruch turystyczny. Z inwentaryzacji przeprowadzonej w 2007 r. (Choroszy, 2008) na obszarze Wzgórz Strzelińskich występują niemalże wszystkie rodzaje obiektów świadczących usługi hotelarskie stanowiące 518 miejsc noclegowych (tab. 2).

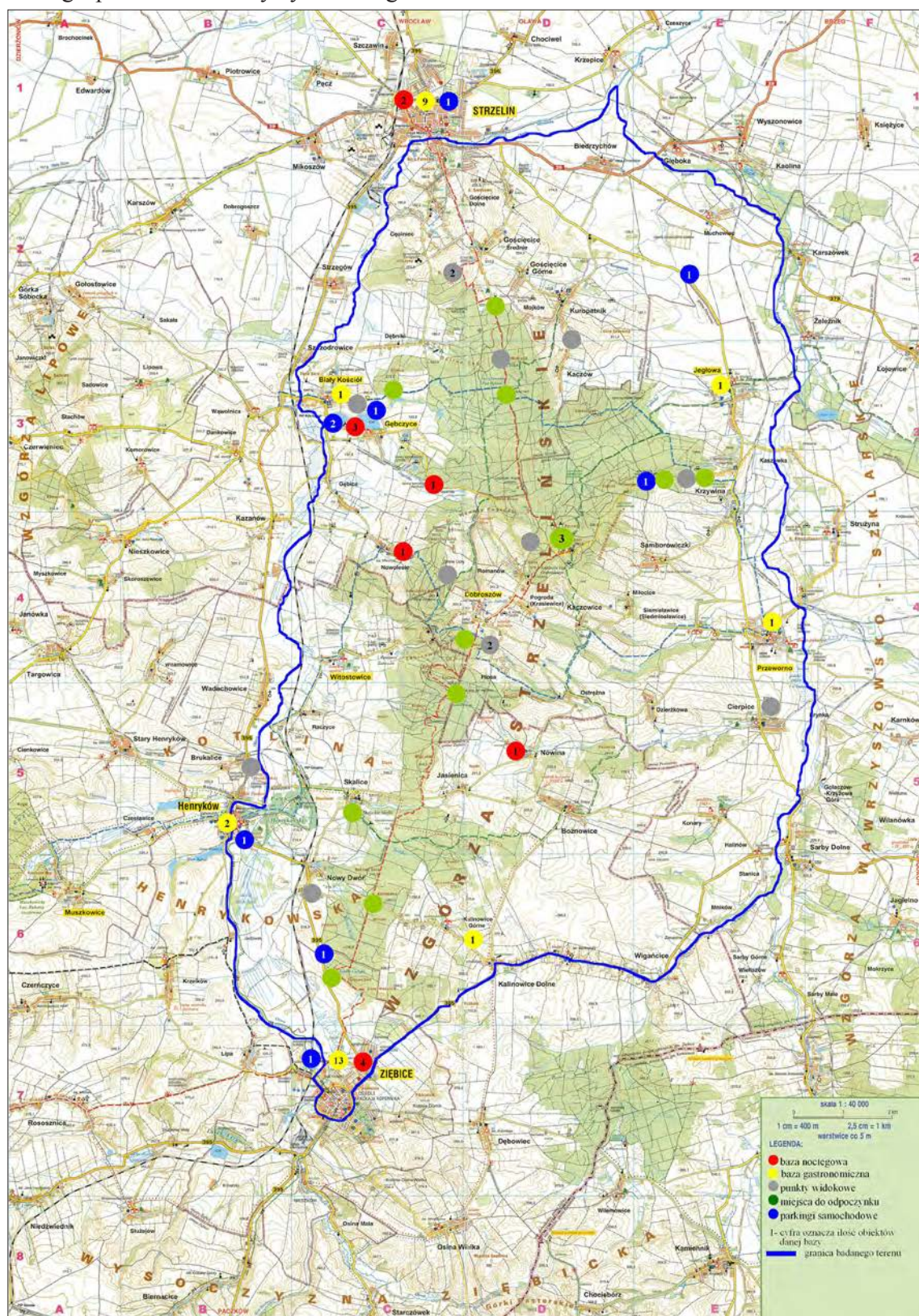
Tab. 2. Baza noclegowa rejonu Wzgórz Strzelińskich

Lp.	Miejscowość	Nazwa	Adres	Liczba miejsc
1	Biały Kościół	Pokoje Gościnne u Bogusławy i Wiesława Kowalczyków	Biały Kościół 61	10
2		Gospodarstwo Agroturystyczne Dubaniowskich	Biały Kościół 55	12
3		Ośrodek wypoczynkowy	Biały Kościół	ogółem 200 baza stała 120
4	Gębczyce	Gospodarstwo Agroturystyczne Nietoperek	Gębczyce 28F	20
5	Nowolesie	Gospodarstwo Agroturystyczne Edmund Kwaśny	Strzelin, Nowolesie 11	6
6	Strzelin	Hotel Maria	Wzgórze Parkowe 1	37
7		Hotel Robotniczy	ul. Kilińskiego 2	60
8	Ziębice	Hotel Sonata	Rynek 31	43
9		Szkolne Schronisko Młodzieżowe PTSM	Szkoła Podstawowa nr 2, ul. Gliwicka 6	56
10		Internat	Zespół Szkół Zawodowych im. H. Cegielskiego, ul. Chrobrego 12	40
11		Gospodarstwo Agroturystyczne Katarzyna Trawińska	Nowina 6	12
12		Pensjonat „Słoneczny punkt”	ul. Mała 1	22
			suma miejsc noclegowych poza sezonem	438
			suma miejsc noclegowych całorocznych	518

Źródło: oprac. E. Choroszy, 2008.

Baza noclegowa skupia się głównie w Strzelinie, Ziębicach oraz Białym Kościele w zachodniej części rejonu. Interesującym jest fakt braku bazy noclegowej po wschodniej stronie w okolicach Przeworna (ryc. 2).

Ryc. 2. Zagospodarowanie turystyczne Wzgórz Strzelińskich. Stan 2007 r.

Źródło: oprac. E. Choroszy.

Baza gastronomiczna Wzgórz Strzelińskich również jak baza gastronomiczna znajduje się w Strzelinie i Ziębicach, gdzie do wyboru są restauracje, bary, a także pizzerie. W Białym Kościele baza gastronomiczna funkcjonuje tylko w sezonie letnim.

Bogata jest natomiast baza towarzysząca w postaci szlaków turystycznych, oferująca około 448 km szlaków pieszych i rowerowych, do których zaliczyć można:

- szlak czerwony ze Strzelina do Ziębic o długości 30 km,

- szlak niebieski z Henrykowa do Białego Kościoła o długości 12 km,
- szlak żółty z Białego Kościoła do Przeworna o długości 20 km,
- szlak zielony I z Henrykowa do Jegłowa o długości 14 km,
- szlak zielony II z Nowoleskiej Kopy do Kuropatnik o długości 9 km,
- szlak historyczny Strzelina mierzący 3,4 km,
- szlak nieczynnych kamieniołomów i kamieni obejmuje dwie trasy: Strzelin – Henryków, oraz Biały Kościół – Henryków,
- szlak krzyży pokutnych (długości 66 km) – Strzelin, Jegłowa, Przeworno, Cierpice, Kalinowie Dolne, Jasienica, Skalice, Nowolesie, Gościęcice, Strzelin,
- szlak Św. Jana (długości 57 km) – Ziębice, Przeworno, Miłoszice, Gościęcice, Strzelin.

Wzgórza Strzelińskie są doskonałym miejscem do uprawiania turystyki rowerowej na szlakach pieszych, ale także specjalnie wyznaczonych do tego typu turystyki tras rowerowych. Przez południową część wzgórz przebiegają 3 trasy rowerowe, w tym jedna międzynarodowa:

- Europejski Szlak Cystersów (trasa międzynarodowa ER 8, która swój początek bierze w Portugalii, a kończy się w Polsce). Etap o długości 45 km zaczyna się w Henrykowie, prowadzi przez Ziębice do Kamieńca Żabkowickiego i dalej na zachód;
- pętla wokół Ziębic (czerwona, długości ok. 55 km). Prowadzi przez Henryków, Piotrowice Polskie, Sieroszów, Rososznice, Służew Dolny, Biernacice, Osinę Wielką, Kalinowice, Skalice i Henryków,

W realizacji są następujące szlaki:

- szlak zabytków – szlak czerwony długości około 45 km – Strzelin, Gościęcice, Jegłowa, Samborowiczki, Miłocice, Przeworno, Jasienica, Skalice, Henryków, Nowolesie, Gębczyce, Biały Kościół,
- szlakiem wzgórz – szlak zielony o długości 30 km – Strzelin, Wzgórze Parkowe, Góra Borowa, Gromnik, Wyżna, Kalinka, Nowoleska Kopa, Piwniczna, Zakrzowskie wąwozy, Bukowa, Kalinowa Góra, Nowy Dwór, Henryków,
- szlak cysterski – szlak niebieski 30 km długości – Strzelin, Gęsiniec, Dębники, Biały Kościół, Gębczyce, Nowoleska Kopa, Witostowice, Raczyce, Henryków,
- szlak MTB – szlak żółty około 15 km – Biały Kościół, Kuropatnik, Diabelska Kręgielnia, Gromnik, Romanów, Biały Kościół.

W bazie towarzyszącej na szlakach jest 13 punktów widokowych i tyleż samo miejsc do wypoczynku (ryc. 2). Dla turystów zmotoryzowanych przygotowanych jest tylko 9 oznaczonych parkingów samochodowych. Najwięcej, bo aż 3, znajdują się w Białym Kościele, pozostałe są w Henrykowie, Strzelinie i Ziębicach.

Osoby odwiedzające Wzgórza Strzelińskie dotrzeć mogą każdym środkiem transportu. W odległości ok. 20 km od granicy rejonu biegnie autostrada A4, ponadto cztery drogi wojewódzkie: E378, E385, E395, E396. W bliskim sąsiedztwie, ok. 15 km na zachód, przechodzi droga krajowa nr 8, łącząca Wrocław z Kudową Zdrojem. W północnej części regionu, ze wschodu na zachód przebiega droga krajowa nr 39, łącząca Łagiewniki z Kępem. Obok głównych dróg istnieje wiele połączeń lokalnych, dzięki czemu obszar wzgórz posiada bardzo dobrą sieć drogową. Wzdłuż zachodniej granicy Wzgórz Strzelińskich biegnie linia kolejowa Wrocław – Praga. Czynne stacje w Strzelinie, Białym Kościele, Henrykowie oraz Ziębicach obsługują 12 połączeń do i z Wrocławia. Codziennie na trasie Wrocław – Ziębice – Wrocław kursują dwa pociągi, którymi można przewieźć rowery (tab. 3).

Komunikacja autobusowa jest potencjalnie najlepszym środkiem transportu pomiędzy poszczególnymi miejscowościami Wzgórz Strzelińskich a aglomeracjami Wrocławia, Opola i Oławy. Jednakże na wycieczkę po Wzgórzach Strzelińskich najlepiej wybrać się w dni robocze, istnieje wtedy najwięcej połączeń autobusowych, ok. 66, ze Strzelinem, duża liczba kursów wynika z konieczności dojazdu do pracy lub szkoły mieszkańców regionu. Wybierający się do Ziębic musi skorzystać głównie z usług PKP, ponieważ brakuje połączeń autobusowych na trasie Wrocław – Ziębice (tab. 3).

Tab. 3. Komunikacja zbiorowa – połączenia ze Wzgórzami Strzelińskimi

	PKP		PKS Wrocław		Komunikacja prywatna		PKS Oława		PKS Oława	
połączenia	Wrocław – Ziębice	Ziębice – Wrocław	Wrocław – Strzelin	Strzelin – Wrocław	Wrocław – Strzelin	Strzelin – Wrocław	Oława – Strzelin	Strzelin – Oława	Oława – Ziębice	Ziębice – Oława
w dni robocze	12	12	38	39	15	15	8	11	1	1
w dni wolne	12	10/11*	19/16*	17/15*	7	7	2	2/1*	0	0

*w niedzielę

Źródło: oprac. E. Choroszy 2008.

Wykorzystanie walorów krajoznawczych do rozwoju turystyki w tym turystyki kulturowej obecnie jest znikome. Brak informacji o obiektach w formie publikacji oraz w formie tablic, jest bardzo mała liczba tablic drogowych i drogowskazów informujących o zabytkach. Wyjątek stanowi opactwo w Henrykowie oraz miasto Strzelin, których tablice drogowe znajdują się na głównych drogach Dolnego Śląska. Brak działań marketingowych powoduje, iż obszar Wzgórz Strzelińskich jest mało atrakcyjny dla turystów. Z badań przeprowadzonych przez Podgajną (2007) wynika, iż w większości turystami odwiedzającymi obiekty turystyczne są mieszkańcy Strzelina, Ziębic 62%, tylko 38 % to turyści pochodzący z innych regionów Polski, w tym 17% z aglomeracji wrocławskiej. Tak mały ruch turystyczny sprawia, iż Wzgórz Strzelińskie postrzegane są jako mało atrakcyjne. Wykorzystanie bogatych walorów kulturowych widoczne jest natomiast w poprowadzonych tematycznych szlakach turystyki kwalifikowanej. Turystyki, która ze względu na ubogą bazę noclegową (12 obiektów dysponujących 438 miejscami) oraz gastronomiczną (29 obiektów) sprowadza się do pobytu jednodniowego. Problemem poznawania walorów turystycznych jest również liczba połączeń autobusowych i kolejowych, w szczególności w dni wolne od pracy.

Poznanie a następnie wykorzystanie potencjału historycznego, architektonicznego zabytków Wzgórz Strzelińskich może stać się podstawą do rozwoju turystyki kulturowej w systemie 2-3 dniowym. Walory kulturowe w połączeniu z walorami przyrodniczymi i specjalistycznymi mogą się stać obok regionu Masywu Ślęży drugim bardzo interesującym obszarem zainteresowań turystycznych Przedgórz Sudeckiego.

Bibliografia

1. Choroszy E., 2008, Zagospodarowanie turystyczne Wzgórz Strzelińskich. Stan obecny i perspektywy rozwoju, praca licencjacka, Wyższa Szkoła Handlowa, Wrocław.
2. Dobrowski K., 2004, Wzgórz Strzelińskie, Magazyn Turystyki Górskiej, nr 4.
3. Dura K., 2003, Wzgórz Strzelińskie i okolice. Przewodnik z mapami, Plan, Wrocław.
4. Kurek W., 2008, Turystyka, PWN, Warszawa.
5. Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2008, Geografia turystyki Polski, PWE, Warszawa.
6. Mapa rowerowa aktualizowana w terenie – powiat ząbkowicki w skali 1:75000, PLAN, Wrocław.
7. Pilch J., 1978, Zabytki architektury Dolnego Śląska, Ossolineum, Wrocław.
8. Podgajna A., 2007, Walory i usługi turystyczne Wzgórz Strzelińskich, praca magisterska, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
9. Skała C., Ciesielski M., 2005, Sudety na weekend, Wydaw. Pascal, Bielsko-Biała.
10. Staffa M. (red.), 2008, Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 21: Wzgórz Niemczańsko-Strzelińskie, Przedgórze Paczkowskie, Wydaw. I-Bis, Wrocław.
11. Straussa S., 1981, Strzelin i Wzgórz Strzelińskie, Ossolineum, Wrocław.
12. Tomasiewicz H., Aleksy B., 2006, Wzgórz Strzelińskie – w poszukiwaniu granitów, Magazyn Rowerowy, nr 6.
13. Wyrzykowski J., 2004, Turystyka na Dolnym Śląsku. Stan i kierunki rozwoju, Wydaw. AWF, Wrocław.

Dagmara Chylińska

„CIEMNE” OBLICZA TURYSTYKI KULTUROWEJ DOLNEGO ŚLĄSKA

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, dark tourism, tanatoturystyka, Dolny Śląsk.

Abstract

Cultural tourism and heritage tourism are the main brand of the Lower Silesia tourist product. They develop on a basis of sites and attractions related to death. This unusual phenomenon is called ‘thanatotourism’ or ‘dark tourism’ and it contains: cemetery tourism, concentration camps or Holocaust tourism, tourism based on commemoration places, places of martyrdom, terror and macabre or battlefield tourism and so on.

In the paper the Lower Silesia and its attractions are considered as thanatotourism destination in a context of making choice of proper tourist development forms for ‘dark’ sites.

Wprowadzenie

Dolny Śląsk jest jednym z bardziej atrakcyjnych turystycznie regionów Polski, zarówno ze względu na różnorodność i bogactwo walorów, jak i istniejące tu zagospodarowanie turystyczne. Wyrzykowski i in. (2002) wydzielają w obrębie Dolnego Śląska dwa główne subregiony turystyczne: Sudety oraz Wrocław i jego okolice (klasyfikacja w oparciu o kryteria wielkości zagospodarowania turystycznego oraz rzeczywisty rozkład ruchu turystycznego). Pozostała część regionu dysponuje również znaczącym potencjałem turystycznym, czekającym jednak na właściwe zagospodarowanie. Zróżnicowana rzeźba, lokalnie korzystny mikroklimat oraz bogactwo wód naturalnych, w tym mineralnych, stwarzają warunki dla wypoczynku, uprawiania turystyki aktywnej i kwalifikowanej, jak również do rozwoju lecznictwa. Jakość środowiska naturalnego, certyfikowana przez znajdujące się tu dwa parki narodowe (Karkonoski i Gór Stołowych), kilkanaście parków krajobrazowych, dziesiątki rezerwatów, obszarów chronionego krajobrazu oraz obszarów NATURA 2000, w połączeniu z zachowanymi wytworami wiejskiej kultury materialnej (w mniejszym stopniu tradycjami i folklorem) stanowią podstawę rozwoju agroturystyki i ekoturystyki.

Równie bogato przedstawia się dziedzictwo kulturowe w przeszłości regionu. Spuścizna przeszłych pokoleń wraz z wytworami współczesnej „żyjącej” kultury Dolnoślązaków pozwala na uprawianie różnych rodzajów krajoznawstwa i turystyki kulturowej. Ze względu na skomplikowaną historię (zwłaszcza dwudziestowieczną) regionu, stanowiącego od zawsze geograficzno-polityczne i kulturowe pogranicze, zachowało się na jego terenie szereg obiektów, których turystyczna eksploracja wchodzi w skład z pozoru tylko rzadkich rodzajów turystyki jak: tanatoturystyka, *dark tourism* (*black spot tourism*), a także powiązane z nimi turystyka militarna czy turystyka szlakiem pól bitewnych.

Śmierć a turystyka

Turystyka kulturowa wiąże się z podróżowaniem nastawionym na poznawanie dziedzictwa kulturowego, materialnej spuścizny przeszłych pokoleń, folkloru, poszukiwaniem własnych korzeni lub narodowej tożsamości (turystyka etniczna) oraz podróżami motywowanymi chęcią uczestnictwa w różnorodnych wydarzeniach kulturalnych. Podróże podejmowane przez turystów motywowane są w tym przypadku chęcią poznania odmiennego stylu życia mieszkańców odwiedzanych regionów, ich dziedzictwa kulturowego, wytworów sztuki oraz kultury duchowej i materialnej. Do turystyki kulturowej zaliczane są również programy turystyczne, w których znaczącą część stanowią atrakcje kulturowe (Rohrscheidt, 2008).

Obcowanie z dziedzictwem kulturowym w turystyce kulturowej, krajoznawczej skutkuje procesem określanym jako „uprzedmiotowienie przeszłości” lub „uprzedmiotowienie kultury” (Richards 1996, Waitt 2000). Wytwory kultury materialnej wchodzące w skład dziedzictwa kulturowego oraz zarówno materialne, jak i niematerialne ślady przeszłości stają się komercyjnym produktem (turystycznym), przedmiotem konsumpcji (Richards, 1996). W kontekście różnorodnych zjawisk związanych z turystyką (zwłaszcza w sferze społeczno-ekonomicznej) kultura rozumiana jako proces ustępuje miejsca kulturze utożsamianej z produktem. W turystyce nastawionej na poznawanie kulturowych obiektów krajoznawczych dominują wytwory przeszłości, tzw. „tradycyjnego dziedzictwa”, których atrakcyjność wiąże się z autentyzmem formy, symboliką oraz określoną pozycją i znaczeniem w kreowaniu zbiorowej tożsamości.

W skład dziedzictwa kulturowego przeszłości wchodzi również miejsca pamięci, miejsca związane ze śmiercią, w tym materialne ślady konfliktów zbrojnych. Należą do nich m.in.: zabytkowe cmentarze i nekropole (cywilne), miejsca indywidualnej lub zbiorowej śmierci (np. średniowieczne szubienice, miejsca kaźni, krzyże pokutne stawiane na miejscu zbrodni), a także pomniki upamiętniające poległych, miejsca bitew, śmierci i martyrologii, cmentarze wojenne, obozy koncentracyjne, oflagi itp. Tylko jedno z nich, najsłynniejszy cmentarz Europy – Père-Lachaise w Paryżu, odwiedza rocznie ponad 2 mln turystów (Stone, 2006). Smith (1998) zalicza materialne relikty wojen i krwawych konfliktów do jednej z głównych grup tego rodzaju atrakcji turystycznych, posuwając się do stwierdzenia, iż *tam, gdzie jest wojna, tam jest również turystyka*¹.

W oparciu o relikty wojen i konfliktów militarnych rozwija się kilka rodzajów turystyki kulturowej: turystyka militarna, turystyka szlakiem pól bitewnych będących jednocześnie częścią szerszych pojęć: tanatoturystyka oraz zjawisko określane jako *dark tourism* (*black spot tourism*). W dwóch pierwszych głównym przedmiotem zainteresowania turystycznego są materialne obiekty związane z wojną oraz ich walory (historyczne, zabytkowe, architektoniczne, itp.), w pozostałych motywem przewodnim jest zainteresowanie śmiercią i umieraniem. *Dark tourism* i tanatoturystyka, pojęcia stosowane niekiedy zamiennie, w całości lub częściowo związane są z pragnieniem obcowania z materialnymi i symbolicznymi wyznacznikami śmierci. Tanatoturystyka wyraża się zainteresowaniem miejscami zbiorowej lub indywidualnej śmierci, okrucieństwa, kataklizmów naturalnych lub dziejowych, jak również celowo kreowanymi atrakcjami turystycznymi związanymi ze śmiercią oferowanymi przez różnorakie muzea z ekspozycjami w oparciu o artefakty i symbole śmierci (Tanaś, 2006). Miles (2002) wskazuje również na znaczącą różnicę między turystyką w oparciu o artefakty śmierci, a turystyką rozwijającą się w miejscach śmierci (*dark i darker tourism*)².

Znaczenie i funkcje

Turystyka cmentarna, tanatoturystyka, *dark i darker tourism*, jak również w pewnym stopniu turystyka militarna oraz szlakiem pól bitewnych, oscylują w całości lub częściowo wokół zjawiska śmierci, umierania, okrucieństwa, innymi słowy tego, co wiąże się z ciemną stroną ludzkiej natury bądź jest jej często tragiczną konsekwencją. W kontekście uprawiania turystyki w oparciu o artefakty śmierci lub wojny traktowane jako atrakcje turystyczne, pojawia się szereg pytań o rodzaj społecznych korzyści (głównie niematerialnych) wynikających z propagowania tego rodzaju turystyki oraz charakter infrastruktury turystycznej adekwatnej do znaczenia wymienionych typów walorów.

W przypadku obiektów o charakterze obozów koncentracyjnych, cmentarzy oraz miejsc indywidualnej lub zbiorowej śmierci niezwykle ważny jest sposób ekspozycji i turystycznego udostępnienia. Miejsca śmierci są udostępniane turystom z różnych powodów: politycznych, jako nobilitacja wydarzenia w zbiorowej świadomości, edukacyjnych, ale także rozrywkowych lub ekonomicznych (Stone, 2006). Wybór właściwych środków i metod postępowania pozwala uniknąć w budowaniu produktu turystycznego trywializacji śmierci („konsumpcji” śmierci) bądź też jej demonizacji lub karykatury. Negatywnym zjawiskiem towarzyszącym często kreowaniu atrakcji turystycznej w oparciu o artefakty i miejsca śmierci lub martyrologii jest *przewaga inscenizacji nad troską o autentyczność* (Adamska, 1998).

Tanaś (2006, s. 91,) za Seatonem podaje, iż: *Nie można jednak całkowicie wykluczyć społecznie patologicznego i moralnie nieakceptowanego wymiaru tanatoturystyki (...), można jednakże postarać się o to, aby turystyka do miejsc związanych ze śmiercią była bardziej świadoma, oparta na przeżywaniu, a nie jedynie oglądaniu. Upamiętnienie okrucieństwa śmierci traktowane jest w wielu przypadkach niczym lekcja wyniesiona z przeszłości dla teraźniejszości, niosąca nadzieję na uniknięcie podobnych tragedii w przyszłości. Zagrożenie trywializacją śmierci poprzez masowy ruch turystyczny nie powinno oznaczać rezygnacji z jej walorów edukacyjnych: Tanatoturystyka poprzez prawidłową i moralnie słuszną interpretację miejsc upamiętniających i dokumentujących śmierć winna pełnić istotną funkcję edukacyjno-wychowawczą, kreującą rozumnych i świadomych turystów oraz etyczne i moralne zachowania. Powinna wychowywać poprzez poznanie, doświadczenie, przeżycie i dialog* (Tanaś, 2006, s. 96).

Tanatoturystyka na Dolnym Śląsku

Historia Dolnego Śląska, zwłaszcza w czasie II wojny światowej, ma swoje szczególnie ciemne karty. Ze względu na względne oddalenie od działań wojennych lokowano tu liczne fabryki zbrojeniowe, któ-

1 Smith (1998) uzasadnia swoje stwierdzenie, powołując się na zaobserwowane krótko po zakończeniu działań wojennych w Zatoce Perskiej na początku lat dziewięćdziesiątych zjawisko wzmożonego zainteresowania turystów amerykańskich Kuwejtem (ze względu na widoczne zniszczenia wojenne).

2 Różnica ta wymaga m.in. odmiennego podejścia do zarządzania i zagospodarowania turystycznego dziedzictwa kulturowego związanego pośrednio lub bezpośrednio ze śmiercią.

rych siłą roboczą byli robotnicy przymusowi oraz przede wszystkim więźniowie obozów pracy. Wiele z nich ostatecznie przekształciło się w obozy zagłady (obozы koncentracyjne, miejsca martyrologii). Największy obóz koncentracyjny na terenie Dolnego Śląska, KL Gross-Rosen, założony został w 1940 r. jako filia obozu KL Sachsenhausen, od 1941 r. funkcjonował jako obóz samodzielny. Jest to miejsce zagłady około 40 tys. osób. Od 1942 r. na Dolnym Śląsku powstawało szereg filii obozu, aż 4 filie w samym Wrocławiu: Wrocław Leśnica (AL Breslau – Lissa), AL Breslau I, AL Breslau II, Wrocław Psie Pole (AL Breslau Hundsfeld) dziesiątki na całym Dolnym Śląsku³. Tylko nieliczne zostały upamiętnione (pomniki lub tablice pamiątkowe) (fot. 2, 3).

Główny obóz KL Gross-Rosen w Rogoźnicy obecnie spełnia funkcje muzeum martyrologii (Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy). W jego obrębie, na terenie około 44,3 ha zachowały się m.in.: brama wejściowa (fot. 1) do obozu, piec krematoryjny, „ściana śmierci”, do współczesnych obiektów należą: budynek muzeum oraz pomnik ku czci „Ofiar Faszyzmu” (1950–1953). Zarząd Muzeum prowadzi aktywną działalność edukacyjną, naukowo-badawczą i dokumentacyjną związaną z propagowaniem wiedzy na temat zbrodni nazistowskich na terenie Gross-Rosen w Rogoźnicy i jego filiach. Turystyka na terenie Gross-Rosen jest częścią turystyki określanej jako *darker tourism*.

Szereg obozów pracy związanych z KL Gross-Rosen zlokalizowano w Górach Sowich. Pracę więźniów wykorzystywano tu do budowy podziemnego kompleksu *Riese*. Chociaż współczesne udostępnienie turystyczne pozostałości kompleksu (Włodarz, Osówka i Walim) opiera się tu przede wszystkim na wykorzystaniu walorów specjalistycznych i przygodowych, nie sposób przy tym pominąć wiedzę na temat tragedii pracujących w podziemiach podczas wojny ludzi. Miejsca martyrologii i cmentarzy wojennych połączono czarnym Szlakiem Martyrologicznym (Jugowice – Jugowice Górne – Walim – kompleks Rzecznica – Grządki – kompleks Osówka – Kolce – Głuszyca Górna, około 7 km).

Przedmiotem zainteresowania turystów w ramach tanatoturystyki są także obozy jenieckie (oflagi i stalagi) oraz więzienia polityczne. Na Dolnym Śląsku najwięcej obozów jenieckich z czasów II wojny światowej powstało w okolicach Świątoszowa (Stalag VIII E i Stalag 308 w Świątoszowie). Epizody martyrologiczne w swojej historii zanotowały również twierdze: Kłodzko i Srebrna Góra⁴.

Fot. 1. Brama obozu koncentracyjnego Gross-Rosen w Rogoźnicy

Fot. D. Chylińska.

3 Najwięcej filii KL Gross-Rosen powstało w Sudetach. Filie obozu na Dolnym Śląsku (w dzisiejszych granicach administracyjnych) poza Wrocławiem to m.in.: Bielawa I, II, Bolesławiec, Bolków, Brzeg Dolny, Bukołowo, Cieplice Śląskie Zdrój, Dzierżonów, Giebułtów, Gorzanów, Gruszczyca, Jelenia Góra, Kamienna Góra, Kłodzko, Książ, Kudowa Zdrój – Zakrze, Lubawka, Ludwikowice Kłodzkie, Marciszów, Mieroszów, Miłocice, Miłoszów, Miłoszyce, Mysłakowice, Niemcza, Osła, Pieszyce, Ruzów, Skarbków, Strzegom – Grabina, Ścinawka Średnia, Świebodzice, Trzebień, Wałbrzych, Wierchowice, Zgorzelec oraz w ramach kompleksu *Riese* w Górach Sowich.

4 W Twierdzy Srebrnogórskiej funkcjonował obóz jeniecki – Oflag VII B, a od 1941 r. Stalag (Fort Wysoka Skała). Twierdza Kłodzka, w XIX w. więzienie dla polskich powstańców styczniowych, w czasie II wojny światowej pełniła funkcję ciężkiego obozu jenieckiego – filii obozu koncentracyjnego Gross-Rosen oraz fabryki zbrojeniowej AEG. Jedynie w Twierdzy Kłodzkiej wizualnie (ekspozycją muzealną) zaakcentowano martyrologiczną historię z czasów II światowej.

Fot. 2. Jedno z nielicznych upamiętnionych miejsc mordu więźniów obozu Gross-Rosen w okolicach Jeżowa

Fot. D. Chylińska.

Fot. 3. Niemal bezimienne upamiętnienie lokalizacji filii Gross-Rosen w Bolkowie

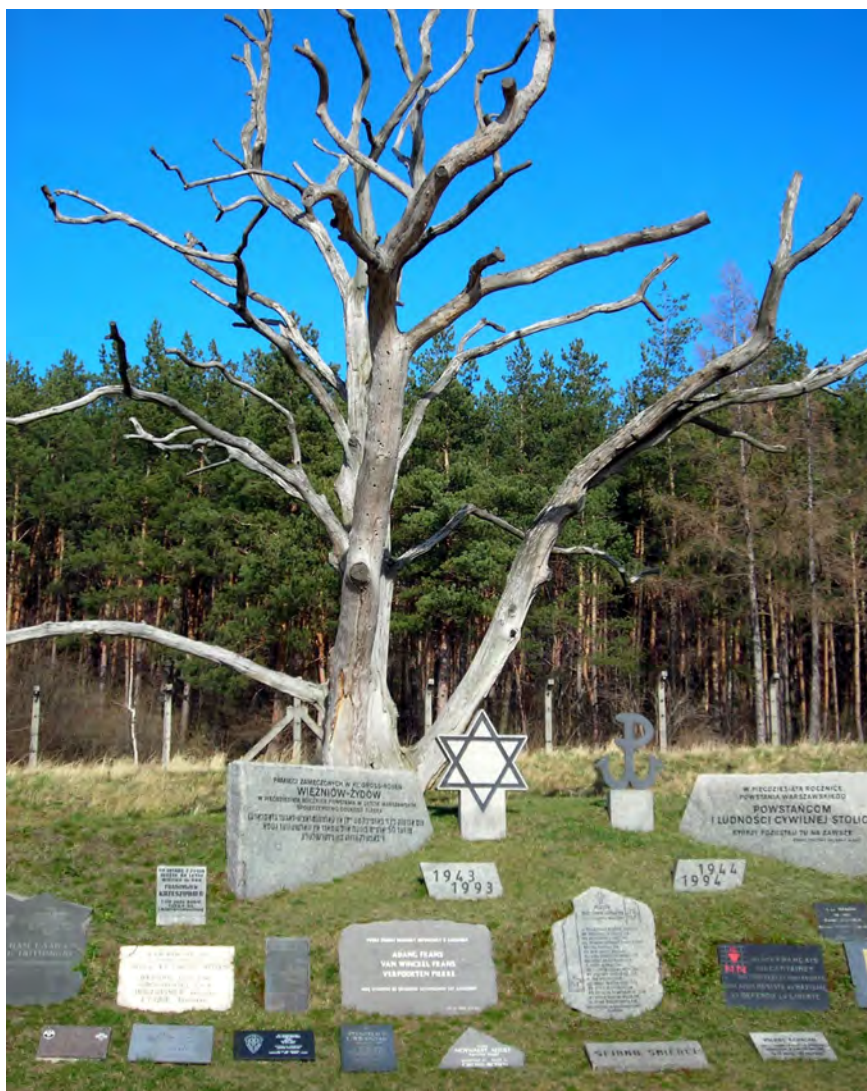

Fot. D. Chylińska.

Dominującymi funkcjami muzeów – miejsc pamięci na terenie byłych obozów koncentracyjnych w wymiarze społeczno-politycznym, wg Kranza (1998), są: łączenie zadań tradycyjnego muzeum, instytucji badawczej oraz ośrodka popularyzacji wiedzy (nośniki pamięci), dokumentowanie i utrwalenie pamięci indywidualnej i zbiorowej („komponenty kultury pamięci”), uczestniczenie w komunikacji historycznej, realizowanie celów wyjaśniających, moralizujących oraz ostrzegawczych (muzea – ośrodki oddziaływania społecznego). Specyfiką muzeów martyrologii jest ich wielowymiarowość – jest to, z punktu widzenia turysty, forma przystosowania turystycznego i jednocześnie autentyczne miejsce historyczne (relikt) oraz cmentarz, naznaczona, wymagająca szczególnego upamiętnienia przestrzeń materialna i symboliczna.

Na Dolnym Śląsku, na terenie obozu koncentracyjnego Gross-Rosen w Rogoźnicy zastosowano metodę turystycznej ekspozycji zbliżoną do koncepcji *open-air museum*. Teren byłego obozu jest ogólnodostępną przestrzenią przede wszystkim indywidualnej penetracji (fot. 4, 5). Siła oddziaływania zachowanych materialnych reliktów obozu tkwi przede wszystkim w ich autentyzmie, nie zaś w epatowaniu śmiercią (fot. 6). W przyjętym w 2003 r. strategicznym planie ideowo-organizacyjnym dotyczącym reorganizacji ekspozycji muzealnej na terenie obozu Gross-Rosen dyrekcja muzeum zdecydowała o maksymalnym ograniczeniu ingerencji i zmian w zakresie przestrzeni otwartej i zachowanych reliktów infrastruktury obozowej. Funkcje edukacyjne i informacyjne pełni obiekt wystawienniczy zlokalizowany poza terenem obozu (w budynku dawnego kasyna załogi SS KL Gross-Rosen). Niezmieniona przestrzeń obozu przemawia najsilniej pustką pozostawioną przez zgładzonych tu ludzi, natomiast współczesna ekspozycja skłania turystów do empatii, powołując się na spersonifikowane doświadczenia obozowe.

Fot. 4. Skromny, symboliczny cmentarz ofiar obozu koncentracyjnego Gross-Rosen w Rogoźnicy

Fot. D. Chylińska.

Fot. 5. Pomnik upamiętniający ofiary KL Gross-Rosen – tragizm martyrologii zamknięty w prostocie niewyszukanej formy architektonicznej

Fot. D. Chylińska.

Fot. 6. Materialna i symboliczna przestrzeń otwarta KL Gross-Rosen w Rogoźnicy

Fot. D. Chylińska.

Pomimo, iż Muzeum Gross-Rosen i jego placówki naukowo-badawcze od wielu lat prowadzą badania nad zidentyfikowaniem wszystkich lokalizacji filii obozu na terenie Polski, miejsc zbiorowych i indywidualnych pochówków ofiar, stan materialnego zachowania zarówno fizycznych pozostałości po infrastrukturze obozowej, jak i ich współczesnych upamiętnień (pomników, tablic pamiątkowych) jest w wielu przypadkach na Dolnym Śląsku katastrofalny. Miejsca te tracą na znaczeniu nie tylko jako potencjalna atrakcja turystyczna. W skutek całkowitej dewastacji, braku społecznego i administracyjnego nadzoru, stają się one w warstwie znaczeniowej i symbolicznej nierozpoznawalne dla turystów, a co najważniejsze, mieszkańców regionu.

Ze względu na skromny stan zagospodarowania większości dolnośląskich atrakcji turystycznych związanych z turystyką militarną, turystyką szlakiem pól bitewnych czy tanaturystyką (*Holocaust tourism*, *turystyka cmentarna*) ruch turystyczny w większości z nich nie jest rejestrowany. W udostępnianych od kilku lat obiektach systemu *Riese* (Osówka, Walim) liczba turystów sięga około 40 tys. rocznie (Chylińska, 2004), aczkolwiek trudno jest wskazać, jaka część odwiedzających motyw-

wana była w sposób typowy dla tanatoturystyki. Równie często odwiedzany przez turystów jest byłoby obóz koncentracyjny KL Gross-Rosen w Rogoźnicy. Od chwili otwarcia muzeum w 1983 r. łącznie odwiedziło go 1 094 796 osób (dane do 2006 r.). Liczba turystów od kilkunastu lat oscyluje wokół 30 tys. odwiedzających rocznie (aczkolwiek po sięgającej niemal 100 tys. turystów rocznie liczbie odwiedzających na początku udostępnienia obiektu w latach dziewięćdziesiątych nastąpił znaczący jej spadek, a następnie stabilizacja). W liczbie turystów ogółem znajduje się około 7-13% obcokrajowców⁵. W pierwszych latach funkcjonowania muzeum na terenie obozu byli to turyści głównie z krajów byłego bloku socjalistycznego – ZSRR, NRD, Czechosłowacji oraz z krajów Zachodniej Europy – RFN i Francji, w ostatnich latach zwiększył się udział zwiedzających z Niemiec, Francji, Holandii, Belgii, Danii i Wielkiej Brytanii (zmałała liczba turystów z byłego Związku Radzieckiego). Dominujący na początku funkcjonowania muzeum turyści w grupach zorganizowanych (zwłaszcza młodzieżowych) ustępują dziś turystom indywidualnym. Pomimo licznych lekcji muzealnych organizowanych przez muzeum dla młodzieży szkolnej wyraźnie zmałała rola szkół w propagowaniu wiedzy o martyrologicznej historii Dolnego Śląska, jej reliktach i upamiętnieniach. Ze względu na historię wpisującą się w los wielu europejskich narodów oraz specyfikę obiektów martyrologicznych czy militarnych regionu atrakcje tego rodzaju mają swój udział w kształtowaniu wielkości zagranicznej turystyki przyjazdowej na Dolnym Śląsku.

Upamiętnianie pól bitewnych jest praktyką tak starą, jak sama wojna. Służyć może gloryfikacji bohaterstwa i poświęcenia walczących w imię powszechnie cenionych wartości. Znaczenie pól bitewnych jest konkretne, namacalne (miejsce wydarzeń historycznych) oraz jednocześnie symboliczne. Miejsca bitew mają szczególne znaczenie dla tworzenia poczucia wspólnej narodowej tożsamości.

Ze względu na położenie geopolityczne Dolnego Śląska stoczone na jego terenie bitwy miały konsekwencje polityczne i kulturowe istotne nie tylko dla przyszłości regionu, ale również Europy. Za przykład może służyć bitwa na Legnickim Polu (1241 r.). Dolny Śląsk przeżywał szczególnie burzliwą historię wpisującą się w nurt wydarzeń kształtujących oblicze nowożytnej Europy w czasach wojen śląskich i później w trakcie wojen napoleońskich (Muzeum Bitwy nad Kaczawą w miejscowości Dunino, Płakowice). Ze względu na strategiczne znaczenie stał się widownią wielu krwawych bitew, m.in. walk o Głogów, Wrocław, Brzeg, w okolicach Strugi. Działania wojenne nie ominęły terytorium Dolnego Śląska również w czasie ostatnich wojen światowych. Do historii przeszły zwłaszcza walki o *Festung Breslau* (Wrocław) (14.02–06.05.1945), Twierdzę Głogów (12.02–01.04.1945), zdobycie przyczółku w okolicach Chobieni (26.01.1945) czy walki o Ścinawę (31.01.1945).

Śladami niegdysiejszych zmagania i postaci w krajobrazie Dolnego Śląska jest szereg reliktyw i upamiętnień⁶. Niestety są one słabo czytelne zarówno semantycznie, jak i wizualnie. Formy upamiętnień w tym wypadku nawiązują do wydarzeń, eksponując bardziej jego znaczenie faktograficzne niż symboliczne lub związane ze śmiercią poległych tu ludzi. Niemal całkowicie pozbawione są też zagospodarowania turystycznego. Dominują skromne zwykłe formy upamiętnienia nie zaś przystosowania turystycznego. Szlak bitewny II Armii Wojska Polskiego (oznakowany kolorem czerwonym) jest jedynym szlakiem turystycznym regionu z wykorzystaniem etosu i potencjału turystycznego miejsc walk z czasów II wojny światowej. Drugi historyczny szlak tematyczny, „Ułanów Legii Nadwiślańskiej” (żółto-niebiesko-żółty), ze Świdnicy do Strzegomia, związany jest z walkami polskich oddziałów z czasów wojen napoleońskich⁷. Szkoda jednak, iż istniejąca infrastruktura wokół szlaków kampanii i pól bitewnych i ich etos rzadko wykorzystywane są jako tworzywo atrakcyjnych dla turystów imprez kulturalnych (rajdów turystycznych, inscenizacji batalistycznych, lokalnych wydarzeń rocznicowych). Poza wspomnianymi długodystansowymi szlakami pojawiają się w regionie interregionalne inicjatywy podkreślające ważne, często krwawe wydarzenia historyczne, jak np. trasa tematyczna upamiętniająca jeden ze szlaków bitewnych XIX w. („Śladami wojny 1866”⁸) na obecnym polsko-czeskim pograniczu: z Kamiennej Góry przez Lubawkę, Bernartice, Trutnov, Studenec, Staré Buky, Pilníkov do Dvůr Králové w Czechach (fot. 7, 8). Ścieżkę wyznakowano ze środków Unii Europejskiej w ramach inicjatywy INTERREG IIIA za pośrednictwem Euroregionu „Glacensis”.

5 Państwowe Muzeum Gross-Rosen w Rogoźnicy, na podstawie rocznych sprawozdań z działalności.

6 Często kontrowersyjnych w kontekście późniejszych zmian polityczno-ludnościowych, jakie miały miejsce na Dolnym Śląsku, np. mauzoleum upamiętniające generała Blüchera w Krobielowicach.

7 Wybrane obiekty europejskiej architektury obronnej, zaliczane do wspólnego dziedzictwa kulturowego kontynentu, wchodzi w skład certyfikowanych przez Radę Kulturowych Szlaków Europy (*The Council of Europe Cultural Routes*) tematycznych szlaków turystycznych, np. *The Venzel and Vauban Routes. Military architecture in Europe*.

8 Wojna prusko-austriacka, której jednym z krwawszych epizodów była bitwa pod Trutnovem 27.06.1866 r., poległo w niej około 7000 walczących. W okolicach Kamiennej Góry gromadziły się wówczas wojska pruskie, a po samej bitwie miasto pełniło spontanicznie funkcje lazaretu (głównie w budynku dzisiejszego Liceum Ogólnokształcącego).

Fot. 7. Tablica upamiętniająca wydarzenia z 1866 r. w Kamiennej Górze

Fot. D. Chylińska.

Fot. 8. Upamiętnienie bitwy z 27.06.1866 r. w czeskim Trutnovie

Fot. D. Chylińska.

Jednym z głównych przejawów turystyki związanej ze śmiercią jest turystyka cmentarna. Przedmiot zainteresowania turystycznego stanowi cmentarz (pod względem materialnym – układ przestrzenny, topografia, elementy architektoniczne, detal rzeźbiarski) oraz jego symbolika. Motywem przewodnim tego rodzaju turystyki jest śmierć, aczkolwiek cmentarze mogą być również odwiedzane ze względu na ich walory architektoniczno-zabytkowe, estetyczne, krajobrazowe bądź rekreacyjne (cmentarz jako przestrzeń eksploracji i penetracji turystycznej) (Tanaś, 2004). Turyści odwiedzać mogą zarówno cmentarze cywilne, jak i wojenne (wojskowe). Najsłynniejsze cmentarze Dolnego Śląska, m.in. ze względu na odmienną wyznaniową i kontekst historyczny, to:

- zespół cmentarza żydowskiego we Wrocławiu, ul. Lotnicza – Lekarska z licznymi mauzoleami, stallami nagrobnymi, starodrzewem ze szpalerami drzew, domem przedpogrzebowym z galerią,
- cmentarz żydowski we Wrocławiu przy ul. Ślężnej (cmentarz wrocławskiego żydowskiego patrycjatu).

Inne cmentarze żydowskie zachowały się m.in. w: Ziębicach, Wińsku, Wałbrzychu, Oławie, Miłoticach, Kijowicach, Ścinawie, Legnicy, Kamiennej Górze oraz Jaworze.

Z uwagi na powojenne losy Dolnego Śląska i zachowane licznie na jego terytorium nieczynne niemieckie cmentarze cywilne region ten jest predysponowany do rozwoju niemieckiej turystyki etnicznej, sentymentalnej. Szybko jednak tego rodzaju dziedzictwo regionu ulega degradacji, stając się częścią krajobrazów przemijających (Chylińska, 2007, Krzezińska, Zaręba, Grochowska, 2008). Dużą stratą dla przestrzeni turystycznej jest dewastacja lub całkowite unicestwienie nieczynnych cmentarzy poewangelickich. Wraz z ich architekturą, układami przestrzennie-krajobrazowymi utracone zostały „teksty” kultury, nie tylko lokalnej czy regionalnej, ale również europejskiej. Trudno dziś szukać wśród ocalałych wiejskich czy małomiasteczkowych cmentarzyków Dolnego Śląska pereł architektonicznych zdobnictwa i sztuki cmentarnej, cieszących oczy turystów chociażby w pozostałych regionach Polski czy w graniczących z Dolnym Śląskiem czeskich Sudetach. Nielicznie zachowały się w regionie *ossaria*⁹, a niezmiernie rzadką współcześnie praktyką jest tworzenie lapidariów¹⁰ płyt nagrobnych pozwalających uchronić najcenniejsze przykłady sztuki nagrobnej.

Odrębną kategorią w turystyce cmentarnej są cmentarze wojskowe, zwłaszcza z czasów obu ostatnich wojen światowych. Dolny Śląsk, zważywszy na kontekst historyczny, stał się miejscem spoczynku żołnierzy różnych nacji, m.in. Polaków, Niemców, Rosjan, Włochów (Czubryt-Borkowski, 1988).

Zabytkowe cmentarze Dolnego Śląska rzadko rozpatrywane są w kategoriach *sacrum*, miejsc pochówku indywidualnych osób¹¹. Częściej pełnią funkcje rekreacyjne i krajobrazowe, stanowiąc kompleksy naturalnej zieleni w miastach, miejsca spotkania ze sztuką cmentarną¹² (cmentarz przy ul. Ślężnej we Wrocławiu) czy też nieobecną, odmienną kulturą (cmentarze żydowskie). Są przestrzenią konfliktu (cmentarze poległych żołnierzy Armii Radzieckiej) lub pojednania (cmentarz „park pokoju” żołnierzy niemieckich w Nadolicach Wielkich).

Przenikanie się *sacrum* i *profanum* w turystyce w oparciu o przestrzeń cmentarną, wynikające z realizacji różnych funkcji, doskonale widoczne jest na przykładzie wzgórza z Cmentarzem Żołnierzy Polskich 1939–1945 przy ul. Grabiszyńskiej we Wrocławiu. Przestrzeń cmentarna w tym wypadku jest już w zamierzeniu częścią przestrzeni rekreacyjnej dla mieszkańców miasta i turystów. Nie istnieją fizyczne bariery oddzielające te dwie wydawałoby się skrajnie różne rodzaje przestrzeni, a miejsce upamiętniające poległych jest jednocześnie atrakcyjnym punktem widokowym i popularnym, łatwo dostępnym miejscem spacerów Wrocławian.

Najsłynniejszą i chętnie odwiedzaną osobliwością tanatoturystyki na Dolnym Śląsku jest Kaplica Czaszek¹³ w Cermnej (Kudowa Zdrój). Z uwagi jednak na masowość turystyki¹⁴ w tym miejscu, unikatowość waloru oraz współczesną kulturę, w której śmierć odrealniają media i popkultura, pozbawia się ją tabu, a jednocześnie wyklucza z życia prywatnego (ludzie umierają w szpitalach, hospicjach, z dala od bliskich), turystyczne doświadczenie nie skłania do refleksji, lecz zaspakaja proste instynkty człowieka – ciekawość czy niezdrową fascynację makabrą.

Interesującym wydarzeniem na Dolnym Śląsku o charakterze imprezy kulturowej wykreowanej w oparciu o mroczną, gotycką subkulturę muzyczną jest festiwal muzyczny *Castle Party* na zamku

9 Np. ossarium na cmentarzu w miejscowości Słup w powiecie jaworskim.

10 Najczęściej jest to jednak działanie oparte na indywidualnej inicjatywie społeczności lokalnej lub opiekunów cmentarza niż instytucjonalne.

11 Ciekawym pod tym względem pozostaje przywoływany w artykule wielokrotnie cmentarz żydowski przy ul. Ślężnej we Wrocławiu, założony w 1856 r., na którym spoczywają znani przemysłowcy, uczeni i inni sławni mieszkańcy przedwojennego Wrocławia. Turyستów przyciągają również postaci historyczne lub legendarne i miejsca ich spoczynku jak: grób św. Jadwigi w Trzebnicy, grób pierwszego arcybiskupa praskiego Arnosta z Pardubic (zm. 1364) pochowanego w Kościele NMP w Kłodzku, Legnickie Pole, mauzoleum Piastów w Krzeszowie, Legnicy, Henrykowie, itp.

12 Dla ochrony i popularyzacji cmentarza powołano na jego terenie Muzeum Sztuki Cmentarnej, Oddział Muzeum Miejskiego Wrocławia.

13 Kaplica, powstała w roku 1776 r. z inicjatywy proboszcza Cermnej – ks. Wacława Tomaśka, wyłożona jest tysiącami czaszek i pieszczeli ofiar epidemii cholery oraz pozostałych po wojnie siedmioletniej (1756–1763). Około 20 tys. innych szczątków spoczywa pod podłogą kaplicy.

14 Wg szacunków rocznie odwiedza ją około 300 tys. turystów (Tanaś, 2008).

w Bolkowie. Organizowany od 1994 r., kilkakrotnie również na zamku Grodziec, corocznie¹⁵ przyciąga kilkudziesiętną widownię. W nastrojowej scenerii średniowiecznego zameczyska fani ciężkiego rocka, muzyki gotyckiej i alternatywnej już od kilkunastu lat uczestniczą w prawdziwym święcie miłośników gatunków muzycznych wyrażających głęboką fascynację śmiercią. Uzewnętrznia się ona również w specyficznym wyglądzie uczestników festiwalu, w mrocznych rekwizytach, makijażu. Chociaż festiwal pod względem muzycznym ma charakter niszowy, to z uwagi na swoją specyfikę, tradycje oraz rzadkość w skali ponadregionalnej, przyciąga on również turystów zagranicznych. Nie jest jedynie wydarzeniem rozrywkowym czy kulturalnym, ale również społeczno-obyczajowym.

Współczesne rytuały pogrzebowe cechuje swego rodzaju „teatralność”. Opierają się one o zastosowanie specjalnych rekwizytów. W konsekwencji powstał nawet pewnego rodzaju przemysł dostarczający specyficznego produktu. Akcesoria cmentarne, jak każdy inny produkt, wymagają sprawnego marketingu i reklamy. Służą im Targi Sztuki Cmentarnej, które od kilku lat organizowane są w Hali Stulecia we Wrocławiu. Ze względu na nietypowość są one nie tylko wydarzeniem handlowym, ale podobnie jak inne targi osobliwości, przyciągają one wiele osób spoza branży: mieszkańców i turystów.

Podsumowanie

Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku pretenduje do miana jednego z ważniejszych (po turystyce aktywnej) produktów markowych regionu. Ze względu na rodzaj atrakcji, na których opiera się jej rozwój (dziedzictwo kulturowe, „żyjąca kultura”), należy ona do aktywności obciążonych lub obdarzonych specjalną misją polegającą na zapewnieniu publicznego dostępu do najcenniejszych wytworów kultury materialnej, zagwarantowaniu ich fizycznego przetrwania oraz propagowaniu wiedzy na temat różnorodnego dziedzictwa. Uznając turystykę kulturową za jeden z głównych priorytetów rozwoju turystyki Dolnego Śląska, istotnym jest dążenie do pełnego wykorzystania potencjału turystycznego dziedzictwie kulturowego regionu.

Dolny Śląsk nie jest może główną destynacją dla „ciemnej” turystyki w Polsce. Umiejętne wyeksponowanie i przystosowanie miejsc i atrakcji z nią związanych może jednakże spełniać ważne funkcje edukacyjne, wzbogacając turystyczne doświadczenia o element refleksji nad kruchością ludzkiego życia i zawiłościami historii.

W przypadku dolnośląskich atrakcji turystycznych związanych ze śmiercią uniknięto dotychczas, poza nielicznymi wyjątkami, deprecjacji walorów miejsc śmierci lub ze śmiercią związanych. Wynika to ze skromnej skali zagospodarowania turystycznego, jak i z natury zlokalizowanych w regionie tanaturystycznych atrakcji, mających raczej w zbiorowej pamięci charakter tragicznych pamiątek przeszłości niż składników kultury popularnej.

Bibliografia

1. Adamska J., 1998, Pamięć i miejsca pamięci w Polsce po II wojny światowej, *Przeszłość i Pamięć*, nr 1(6), s. 4–11.
2. Chylińska D., 2004, Obiekty militarne–wojskowe z czasów II wojny światowej na Dolnym Śląsku jako produkt turystyczny: aktualne wykorzystanie i szanse rozwoju, *Turyzm*, nr 16(1), s. 5–19.
3. Chylińska D., 2006, Trudne dziedzictwo – cmentarze poniemieckie w krajobrazie kulturowym Dolnego Śląska, *Architektura krajobrazu*, nr 1/2007, s. 31–39.
4. Czubyrt–Borkowski Cz., 1988, Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa lata wojny 1939–1945, ROPiW, Wydaw. „Sport i Turystyka”, Warszawa.
5. Kranz T., 1998, Muzea–miejsca pamięci w wymiarze społeczno–politycznym, *Przeszłość i Pamięć*, nr 3(8), s. 6–12.
6. Krzemińska A., Zaręba A., Grochowska A., 2008, Przemijające krajobrazy – przykościelne krajobrazy gminy Międzylesie. Współczesne problemy Architektury krajobrazu I, Wydaw. Uniwersytetu Przyrodniczego, Wrocław.
7. Miles W.F.S., 2002, Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism, *Annals of Tourism Research*, Vol. 29, No. 4, p. 1175–1178.
8. Richards G., 1996, Production and consumption of European cultural tourism, *Annals of Tourism Research*, Vol. 23, No. 2, p. 261–283.
9. Rohrscheidt von A.M., 2008, Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy, Gnieźnieńska Wyższa Szkoła Menedżersko–Humanistyczna, Gniezno.
10. Seaton A.V., 1999, War and thanatourism: Waterloo 1815–1914, *Annals of Tourism Research*, Vol. 26, No. 1, p. 133–158.
11. Smith V. L., 1998, War and tourism. An American Ethnography, *Annals of Tourism Research*, Vol. 25, No. 1, p. 202–227.
12. Stone R. P., 2006, A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions, *Tourism*, Vol. 54, No. 2, p. 145–160.
13. Tanaś S., 2004, Cmentarz jako przedmiot zainteresowań geografii turystyki, *Turyzm*, 14(2), p. 71–87.
14. Tanaś S., 2006, Tanatoturystyka – kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej, *Peregrinus Cracoviensis*, nr 17, s. 85–99.
15. Tanaś S., 2008, Miejsce cmentarzy w turystyce kulturowej – wokół tematu badawczego, *Turystyka Kulturowa*, nr 2, s. 4–16.
16. Waitt G., 2000, Consuming heritage. Perceived Historical Authenticity, *Annals of Tourism Research*, Vol. 27, No. 4, p. 835–862.
17. Wyrzykowski J. (i in.), 2002, Geografia turystyki Polski, PWE, Warszawa.

Krzysztof Widawski

FOLKLOR JAKO SKŁADNIK OFERTY TURYSTYCZNEJ NA DOLNYM ŚLĄSKU

Słowa kluczowe: folklor, festiwal folklorystyczny, dziedzictwo niematerialne, tradycja, kultura ludowa.

Abstract

An introduction to the paper presents the definition of the folklore stressing the spiritual heritage of the culture of the rural environment. Among many elements existing within the definition of the given phenomenon these the most suitable for the tourism offer has been chosen. They are: tradition, songs, music, beliefs, regional cuisine and handcraft.

The examples of the folklore events based on the above mentioned elements form Lower Silesia has been presented: the most important folklore festivals, the gastronomy and handcraft events.

The trial of the division of the folklore events based on the different theme has been made. They are:

- range inscribed to each one has been made. This way the chosen folklore events of the different range form the local to the international has been presented,
- origin of the tradition – the events based on the local tradition and on the tradition of the new inhabitants after II world war,
- the importance of the folklore value for the creation of the tourist offer – the main item or as a complementary offer.

For each theme the examples form Lower Silesia has been presented. As a conclusion appears a trial of the estimation of the folklore values for the culture tourism development in the described region.

Folklor stanowi znaczący składnik kultury w regionie, w istotny sposób kształtujący obraz jego środowiska, co także przekłada się na kształt oferty turystycznej, stworzonej w oparciu o ten walor.

Folklor to zjawisko, które pojawiło się w literaturze naukowej w pierwszej połowie XIX w. na fali romantycznych poszukiwań korzeni społeczeństw. Dla wielu ówczesnych badaczy folklor utożsamiany był z wiedzą ludu, ludową literaturą.

Jeden z pierwszych polskich badaczy – Oskar Kolberg – już w tytule swojego dzieła definiuje folklor: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka, tańce* (Krzyżanowski J., 1965). To spojrzenie zaważyło na badaniach nad folklorem na długie dziesięciolecia. W tym czasie doprecyzowany został także obszar badawczy, od tej pory jednoznacznie kojarzony z obszarem wiejskim – nośnikiem pierwotnej tradycji narodu.

Współcześnie teoretyczne podejście do folkloru uległo tylko nieznacznej zmianie. Burszta w *Słowniku etnologicznym* (1987, s. 126) definiuje folklor jako ... *odrębną i samodzielną część kultury symbolicznej, powszechnie, prawie bezrefleksyjnie właściwą konkretnym środowiskom, mniejszym lub większym grupom społecznym, aż do całego społeczeństwa włącznie*.

Współcześni autorzy kulturę ludową rozumieją jako sumę wytworów ukształtowanych w ramach wiejskiej społeczności lokalnej. Jest to zbiór wzorców, norm i wartości rozwiniętych przez warstwę chłopską. Na część duchową dziedzictwa kulturowego wsi, którą stanowi właśnie folklor składa się: śpiew, taniec, muzyka, proza/poezja, zwyczaje, obrzędy, wierzenia, prawo zwyczajowe, normy estetyczne, wiedza empiryczna, znajomość technik wytwórczych (Jędrusiak, 2008).

Podobnie folklor postrzegają Woźniak i Cyrek (2004), którzy w ramach dziedzictwa kulturowego wsi wydzielają dwie grupy walorów, stanowiących podstawę turystycznej oferty. Są to:

- grupa elementów związanych ze sposobem gospodarowania i wytwarzania (uprawy i praktyki rolnicze, rzemiosło, sztuka ludowa, tradycyjne potrawy),
- spuścizna duchowa (obyczaje i obrzędy, życie prywatne i społeczne, wydarzenia historyczne, legendy, gwara) (Woźniak M., Cyrek P., 2004).

Warto zwrócić także uwagę na jeszcze jeden, obecny w ofercie turystycznej, aspekt folkloru. Burszta, zwraca uwagę na *zanikający folklor tradycyjny (wiejski), folklor rekonstruowany oraz spontaniczny folklor współczesny* (Burszta, 1987, s. 126).

Pierwszy rodzaj folkloru to klasyczne gatunki literatury ustnej, relikty dawnej obrzędowości, czy elementy wokalnno-muzyczne, które są wypadkową długoletniej tradycji w środowisku wiejskim i są związane z tzw. kulturą ludu lub chłopstwa. Jak twierdzi autor, jest to forma raczej w odwrocie, choć ostatnia dekada, w której wzrosło zainteresowanie tradycją ludową, wskazuje na ostrożny renesans tej formy.

Folklor współczesny to twórczość spontaniczna i żywiołowa, realizująca przede wszystkim ludzkie potrzeby komunikacji kulturowej. Folklor ten podzielono na środowiskowo-zawodowy, typowy dla konkretnych grup społecznych, jak na przykład folklor robotniczy, oraz folklor interspołeczny, charakterystyczny dla więcej niż jednej grupy, którego przejawem mogą być pogłoski, plotki, dowcipy, parodie, ale też stereotypowe toasty, współczesne przysłowia itp.

Folklor rekonstruowany realizuje dwie podstawowe funkcje:

- przekazuje tradycyjne formy kulturowe,
- przekazuje formy nieistniejące w obecnej kulturze, jednak ciągle pamiętane i chronione przed zaginięciem.

Dla potrzeb oferty turystycznej najistotniejszą formą jest właśnie folklor rekonstruowany. Przekaz tradycji odbywa się w sposób zaaranżowany, często w pewnym stopniu wyjęty ze swojego kontekstu, w dużej mierze nastawiony na kontakt z odbiorcą. Efektem takiego podejścia są, nieuniknione w takiej sytuacji, modyfikacje i uproszczenia w przekazie, tak aby współczesny odbiorca, pozbawiony kontaktu z kulturą wiejską na co dzień mógł ów przekaz zrozumieć. Jest więc i stylizacja, co powoduje, że odbiorca oferty ma do czynienia raczej z folklorem wtórnym, często określanym mianem folkloryzmu (Krawczyk-Wasilewska V., 1986).

Można oczywiście dyskutować, czy folklor wtórny jest jeszcze folklorem prawdziwym, ile ma z nim wspólnego, a na ile go zniekształca. Jednak, jak w przypadku niemal każdego waloru, o ile ma służyć za podstawę oferty turystycznej, pewne korekty są nieuniknione. Pytanie o czystość prezentacji walorów związanych z folklorem zawsze pozostanie, jednak nie jest ono najistotniejsze z punktu widzenia turystyki. Nie znaczy to, że jest to w ogóle nieistotne – przeciwnie, im bliższa tradycji oferta, tym czytelniejsza, bardziej autentyczna, co powoduje, że lokalna społeczność, utożsamiając się z nią, dostrzega także istotne korzyści płynące z turystyki. W miarę wierny pierwowzorowi folklor wtórny w ofercie wpisuje się także w tendencję zrównoważonego rozwoju produktu turystycznego w środowisku wiejskim, gdzie szacunek dla lokalnej społeczności i ich dziedzictwa stanowi o sukcesie rozwoju turystyki.

Wcześniej wymienione elementy składające się na folklor, w przypadku wykorzystania ich jako składowej produktu turystycznego, najczęściej znajdują zastosowanie w produkcie turystycznym, określonym w literaturze jako produkt – wydarzenie (Kaczmarek J., Stasiak A., 2002).

Taki produkt charakteryzuje się przypisaniem do konkretnej przestrzeni i realizowany jest w określonym czasie. Są to najczęściej jarmarki, tradycyjne obchody świąt, nawiązujące do lokalnych zwyczajów, w końcu inne wydarzenie, folklorystyczne w swoim charakterze (Balińska A., 2005).

W zależności od czynnika branego pod uwagę imprezy folklorystyczne dzielić można wielorako. Uwzględniając ich zasięg, a także, choć w mniejszym stopniu, rangę dokonuje się podziału imprez, także folklorystycznych na te o zasięgu:

- lokalnym,
- regionalnym,
- narodowym,
- międzynarodowym.

Jest to najczęstszy podział, choć można spotkać się z jego wariacjami, zależnie od regionu. W przypadku Dolnego Śląska nie ma jednej, spójnej klasyfikacji, która mogłaby pomóc w zobjektywizowaniu rangi poszczególnych imprez. Przyjęty podział zależy od pomysłu na promocję konkretnej gminy lub powiatu.

Najczęściej stosowany podział, o ile w ogóle jest proponowany, jest podziałem czterostopniowym.

Za przykład mogą posłużyć gminy z obszaru Ziemi Kłodzkiej, dbałe o swoją ofertę wydarzeń kulturalnych.

Najbogatszą ofertę imprez kulturalnych ma gmina Kłodzko. Dla uporządkowania ponad 180 wydarzeń na terenie wiejskiej gminy władze zaproponowały wprowadzenie rang: lokalnej, regionalnej, ogólnopolskiej i międzynarodowej (www.gmina.klodzko.pl). Taki sam podział zaproponowano w gminie Duszniki Zdrój. Podobnie wygląda sytuacja w gminie Stronie Śląskie. Wśród czterech stopni proponuje się imprezy o randze gminnej, powiatowej, ogólnopolskiej i międzynarodowej.

Inne gminy proponują podział uproszczony stosując dwa stopnie imprez istotniejszych i mniej istotnych. Gmina Bolków proponuje podział na imprezy o charakterze ogólnopolskim i międzynarodowym, a gmina Jawor wprowadza kategorię imprez o zasięgu regionalnym i ponadregionalnym.

Należy podkreślić, że zdecydowana większość imprez to imprezy o charakterze raczej lokalnym lub regionalnym. Wynika to z charakteru aktywności społeczności lokalnych – większość imprez organizowanych jest dla potrzeb gmin lub powiatów, bardziej w celu aktywizacji i rozrywki dla mieszkańców niż dla potrzeb rozwoju turystyki. Doskonałym przykładem jest wiejska gmina Kłodzko czy takie gminy jak Strzegom, Polanica, Głogów. W większości wypadków grupa docelowa to mieszkańcy konkretnej wioski, najbliższe rodziny, jak w przypadku koncertu kolęd i pastorałek organizowanych przez uczniów szkoły podstawowej, w Ołdrzychowicach Kłodzkich.

Wśród najistotniejszych, ze względu na rangę, imprez folklorystycznych najczęściej pojawiają się festiwale folkloru, również obecne w ofercie kulturalnej Dolnego Śląska.

Tab. 1. Wybrane festiwale folkloru na Dolnym Śląsku

Nazwa	Miejsce/data	Charakterystyka
Międzynarodowy Festiwal Folkloru	Strzegom 12–16 sierpnia	Festiwal pod patronatem CIOFF. Występ 8 kapel z zagranicy (Kolumbia, Filipiny, Bułgaria, Słowacja, Gruzja) i 7 z Polski razem ok. 500 wykonawców. W programie występy zespołów, wieczory narodowe, ogniska festiwalowe, ekumeniczna msza św., „Dzień Polskiego Folkloru”, biesiada ludowa, Rynek Świata – 2009: degustacja potraw narodowych, wspólny „Polonez”.
Międzynarodowe Noworudzkie Spotkania z Folklorem	Nowa Ruda, Kłodzko, Strzegom, Jugów/ 12–16 sierpnia	XVIII edycja, festiwal pod patronatem CIOFF, występy odbywają się w czterech miastach, inauguracja i zakończenie w Nowej Rudzie. Miejski Ośrodek Kultury zaprosił zespoły m.in. z Bułgarii, Słowacji, Indonezji, Filipin, Cypru. W programie występy zespołów, parada na rozpoczęcie i zakończenie festiwalu, pokaz walk rycerskich, występy Koła Gospodyń Wiejskich, degustacja potraw regionalnych.
Międzynarodowy Festiwal folklorystyczny Mniejszości Narodowych i Etnicznych „Świat pod Kyczerą”	Legnica, Wrocław, Rudna, Zamienice, Chocianów, Krynica-Zdrój, Gorlice, Wysowa, Kurov (Słowacja) 23 czerwca – 6 lipca	XII edycja. Część dolnośląska od 1 do 6 sierpnia. Występy zespołów z Indonezji, Rosji, Ukrainy, Rumunii, Serbii, Indii, Turcji, Brazylii, Nigerii i Polski. Program przewiduje także: parady i animacje uliczne, prezentacje rzemiosła ludowego oraz produkty regionalnej kuchni, warsztaty artystyczne, wystawy, konferencja naukowa pt.: „Łemkowie – ostatni Mohikanie Europy?”. 28 czerwca festiwal symbolicznie zostanie przekazany organizatorom ze Słowacji, gdzie odbędzie się koncert galowy.
Międzynarodowy Festiwal Spółdzielczych Zespołów Artystycznych – Tęcza Polska	Polanica Zdrój 3–5 października	X edycja. W sumie w festiwalu weźmie udział około 1000 uczestników z zespołów folklorystycznych z Dolnego Śląska – m.in. Z Szalejowa, Dolnego, Bielawy, Włodowic, Niemczy, Obornik Śląskich, z Polski jak Katowice czy Nowy Sącz, w końcu z zagranicy – Litwy, Bułgarii, Czech, Słowacji, Włoch. Obok występów zespołów na głównym deptaku drugiego dnia festiwalu przewidziano także paradę zespołów.
Szczawieńskie Spotkania z Folklorem	Szczawno Zdrój	XI edycja. Ranga regionalna, choć w tegorocznej edycji uczestniczy także zespół z Brazylii – Gemp Folkloric.
Folkowa Fiesta	Ząbkowice Śląskie	XX jubileuszowa edycja. Ranga festiwalu – regionalna. Motywem przewodnim jest kultura ludowa Ukrainy. Program przewiduje występy zespołów i twórców ludowych z Ukrainy, degustację potraw ukraińskich, możliwość nabycia produktów regionalnych, animacje dla dzieci.

Źródło: oprac. własne na podstawie źródeł internetowych.

W zasadzie wszystkie z zaprezentowanych imprez folklorystycznych prezentują folklor w ujęciu międzynarodowym. Pierwsze cztery festiwale mają rangę międzynarodową. Dwa z nich – festiwal w Strzegomiu i Nowej Rudzie na stałe wpisały się w krajobraz imprez folklorystycznych w świadomości międzynarodowej – obie zostały objęte patronatem prestiżowej organizacji Rady Stowarzyszeń Festiwali Folklorystycznej i Sztuki Ludowej (CIOFF). W roku 2002 podjęto próbę połączenia obu międzynarodowych spotkań i stworzyć Międzynarodowy Sudecki Festiwal Folkloru, jednak formuła nie sprawdziła się i wrócono do wersji poprzedniej (www.walbrzych.info).

Warto zwrócić uwagę na festiwal mniejszości narodowych i etnicznych. Jego dwunasta edycja uzyskała istotne wsparcie Ministerstwa Kultury i Sztuki, dzięki któremu ranga międzynarodowa została podkreślona w istotny sposób. Pozwoliło to także na rozmach przy organizacji. Jest to jedyny festiwal folklorystyczny w regionie Dolnego Śląska, którego poszczególne wydarzenia odbywają się w dwóch krajach – Polsce i na Słowacji, natomiast w Polsce ma dwie odsłony: dolnośląską i małopolską (www.e-legnica.net.pl).

Rangę międzynarodowej imprezy posiada także Tęcza Polska – festiwal organizowany już po raz dziesiąty w Polanicy Zdroju. Wydarzenie trwające trzy dni jest, przez władze lokalne i organizatorów,

zaliczane do najważniejszych w bogatym kalendarium imprez. Świadczy o tym choćby sama liczba uczestników – tegoroczna edycja oczekuje udziału około tysiąca osób – a także różnorodne towarzystwo międzynarodowe. Przeciwwagą dla zespołów ludowych Europy jest mocna reprezentacja zespołów z Polski – głównie z Dolnego Śląska (www.mck.polanica.pl).

Należy jednak zaznaczyć, że większość festiwali folklorystycznych w regionie ma rangę regionalną lub lokalną, nawet jeżeli występują na nich grupy i zespoły folklorystyczne spoza granic Polski, jak w przypadku Szczawińskich Spotkań, gdzie gwiazdą XI edycji ma być zespół z Brazylii, wcześniej biorący udział w imprezie legnickiej, czy Folkowa Fiesta z gośćmi z Ukrainy, nawiązującymi do tematu jubileuszowej edycji.

Imprezy nawiązujące do folkloru można podzielić także ze względu na ich tematykę. Ofertę wydarzeń kulturalnych, nawiązujących do duchowego dziedzictwa kulturowego wsi, można ująć w czterech głównych tematach:

- tradycje, śpiew, muzyka,
- wierzenia,
- kuchnia regionalna,
- rzemiosło ludowe.

Wśród produktów turystycznych, stworzonych na bazie pierwszej grupy tematów, można wymienić wcześniej już opisywane festiwale folklorystyczne. Motywem przewodnim jest piosenka ludowa, połączona z tańcem i utworami muzycznymi, charakterystycznymi dla poszczególnych regionów. Inne tradycje, przybliżane szerszej publiczności w formie wydarzeń kulturalnych to, między innymi:

- Obchody Nocy świętojańskiej,
- Uroczyste powitanie wiosny,
- Święto plonów.

Obchody Nocy Świętojańskiej obecne są w wielu ludowych wierzeniach i wspólne niemal dla całej naszej części Europy. Zwykle, co zrozumiałe, obchody wypadają 23 czerwca – w wigilię święta św. Jana Chrzciciela lub w najbliższy tej dacie weekend. Najczęstsza formuła świętowania przejęła elementy tradycyjnej kultury jak nocne czuwanie przy ognisku świętojańskim czy puszczanie wianków na wodzie. Zwykle towarzyszą temu występy zespołów tańca, nie koniecznie związanych z kulturą ludową oraz wiele propozycji o charakterze muzycznym. Z roku na rok coraz więcej miast, gmin ma w swojej ofercie kulturalnej wydarzenie nawiązujące do tej tradycji. Jest tak w przypadku „Nocy Świętojańskiej” w Polanicy Zdroju, Nowej Rudzie, Kudowie Zdroju czy „Obchodach Nocy Świętojańskiej” w Mściwoju.

Uroczyste powitanie wiosny, do niedawna kojarzone jako element świętowania wpisany w rok szkolny, od kilku już lat jest także ofertą z kalendarium imprez kulturalnych. Z reguły produkt zasada się na dwóch elementach, nawiązujących do dwóch żywiołów:

- wody, w której topi się symbol zimy,
- ognia, który trawi wszystko to, co wiąże się z czasem przeszłym.

Stałym punktem obchodów, wokół którego tworzy się kompleksową ofertę, jest topienie Marzanny i ognisko symbolizujące początek nowego czasu. W Strzegomiu impreza ta to „Święto Marzanny”, a Gryfowie Śląskim to „Uroczyste powitanie wiosny” – uzupełnieniem są korowody przebierańców i powitanie Pani Wiosny nad Kwisą.

Święto plonów potocznie nazywane dożynkami to najpopularniejsza impreza, nawiązująca przynajmniej w wybranych elementach do tradycji ludowej, która odbywa się w zasadzie w każdej gminie Dolnego Śląska. Na przełomie sierpnia i września każdego roku podsumowuje się czas zbiorów. Jest to impreza związana, co zrozumiałe, ze środowiskiem wiejskim. Ich szczegółowy przebieg zależny jest za każdym razem od inwencji konkretnych gmin, jednak pewne elementy są stałe. Wśród nich należy wymienić mszę dziękczynną, z ofiarowaniem plonów, często w oprawie folklorystycznej, jak ludowy strój uczestników mszy, chór regionalny, kapela tradycyjna itp. Stałym punktem jest także jarmark, na którym, oprócz wszelkich rzeczy, coraz częściej można spotkać produkty już to regionalnej kuchni już to rzemiosła ludowego regionu, w końcu występy artystyczne zespołów ludowych. Często można spotkać się z konkursami, jak konkurs na najpiękniejszy wieniec dożynkowy.

Niektóre gminy wykazują większą dbałość o szczegóły nawiązujące do tradycji ludowej. W gminie Żukowice proponuje się rodzaj spektaklu „Ceremoniał dożynkowy” przedstawiany przez zespoły: śpiewaczy i „Chaber” z Niechłubi.

Równie istotną podstawą, na bazie której tworzyła się tradycja ludowa, są wierzenia, znajdujące swoje korzenie zarówno w przeszłości pogańskiej, jak i chrześcijańskiej, często tworząc specyficzną mieszaninę.

Imprezy folklorystyczne stworzone w oparciu o wierzenia nawiązują do kalendarza liturgicznego. Najczęściej są to wydarzenia związane z dwoma głównymi świętami liturgicznymi w kościele katolickim: Wielkanocą i Bożym Narodzeniem, a także festyny patronalne.

Tab. 2. Wybrane imprezy wielkanocne i bożonarodzeniowe na Dolnym Śląsku

Gmina	Impreza
Żukowice	Pokaz „Stroiki Wielkanocne”
Oborniki Śląskie	„Wielkanocne tradycje w polskim domu”
Bierutów	Wystawa stolika Wielkanocnego Wystawa szopek bożonarodzeniowych, konkurs na najciekawszą szopkę
Bolków	Konkurs „Wielkanocne jajo” Prezentacje jasełkowe, Szopka Bożonarodzeniowa, ozdoby choinkowe
Strzegom	Jarmark Wielkanocny Koncert kolęd i pastorałek
Dzierżoniów	„Witaj choinko zielona”
Jawor	Jaworskie Gody – konkurs widowisk kolędniczych i kolęd
Jaworzyna Śląska	Bożonarodzeniowe stroiki i kartki pocztowe
Nowa Ruda	Polska tradycja świąt Wielkanocnych
Lądek Zdrój	Koncert kolęd i pastorałek
Polanica Zdrój	Spotkania Tradycji Wielkanocnych Ziemi Kłodzkiej Gminny konkurs kolęd i pastorałek

Źródło: oprac. własne na podstawie źródeł internetowych.

Powyższa tabela to tylko próbką przekroju oferty, która zasadza się na regionalnej tradycji obchodów Wielkiej Nocy i Bożego Narodzenia. Warto zwrócić uwagę na rodzaj tradycji, które stoją za ofertą imprez wielkanocnych. Są to przede wszystkim nawiązania do tradycji kulinarnych oraz wytworów ludowego rzemiosła artystycznego. W drugiej kolejności zwraca się uwagę na aspekt liturgiczny tradycji. W przypadku Bożego Narodzenia istotną rolę odgrywa także muzyka i śpiew – kolędy i pastorałki.

Od lat popularne są także festyny patronalne – uroczyste obchody ku czci patrona miasta, wioski, gminy, parafii. Obchody świąt patronów mogą mieć charakter święta ludowego. Centralnym punktem obchodów jest oczywiście msza święta, w trakcie której można spotkać elementy nawiązujące do tradycji ludowej oraz festyn lub jarmark poświęcony patronowi. I w tym przypadku składową mogą być elementy ludowe jak występy zespołów, prezentacja dokonań, wypieków lokalnych kół gospodyń wiejskich, uroczysta procesja w strojach ludowych, degustacja potraw i produktów regionalnych.

Taki charakter mają obchody świąt patronów na Dolnym Śląsku między innymi w:

- Grochowicach – Festyn Św. Floriana,
- Trzebnica – odpust ku czci św. Jadwigi,
- Czernica – Festyn Albertryński,
- Duszniki Zdrój – Jarmark św. Piotra,
- Bystrzyca Kłodzka – Spotkanie ze św. Florianem,
- Gorzanów – odpust św. Antoniego,
- Lewin Kłodzki – „Lewińskie Michałki”.

Kolejnym tematem, stanowiącym podstawę do stworzenia imprezy folklorystycznej, jest kuchnia regionalna lub regionalny produkt.

Oferta gastronomiczna z każdym rokiem zyskuje sobie coraz więcej zwolenników. Rozwijająca się na tej bazie turystyka kulinarna, definiowana jako zainteresowanie potrawami lub produktami, traktowana jest jako coraz istotniejsza składowa turystyki kulturowej. Wśród motywacji związanych z tym rodzajem turystyki wymienia się, między innymi, uczestnictwo w konkursach gastronomicznych, festynach gastronomicznych lub poruszanie się szlakami o tematyce kulinarnej (Kowalczyk A., 2005).

Kuchnia regionalna jest jednym z istotnych elementów dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego i choć zaliczane jest do dziedzictwa materialnego, to często stanowi pretekst do zaproponowania imprezy folklorystycznej.

Orłowski (2005) w swojej publikacji zwraca uwagę na zależność między głębokim zakorzenieniem tradycji w regionie, a potencjalną atrakcyjnością turystyczną. Im tradycja głębiej zakorzeniona, im bardziej kultywowana, tym większe prawdopodobieństwo, że produkt turystyczny, stworzony na tej bazie, będzie atrakcyjniejszy. Podobnie w przypadku regionalnej kuchni. Jeżeli kuchnia funkcjonuje w danym regionie od wieków i nie ulega większym wpływom z zewnątrz, zmierzającym do unifikacji, to szansa na rozwój turystyki kulinarnej jest większa, ze względu na oryginalność oferty.

Inaczej jest w przypadku Dolnego Śląska. Historia spowodowała, że czytelność dziedzictwa kulinarnego pozostawia wiele do życzenia. Jednak i tutaj coraz popularniejsze stają się imprezy folklorystyczne na bazie gastronomii czy to lokalnej, czy, co częstsze, napływowej, która zawitała do regionu wraz z przesiedloną ludnością lub imprezy nawiązujące do konkretnego produktu.

Wśród imprez dolnośląskich, których głównym motywem jest konkretny produkt, sztandarowym są Międzynarodowe Targi Chleba w Jaworze.

Tegoroczna, trzynasta edycja trwać będzie od 28 do 30 sierpnia. Program przewiduje między innymi:

- Festiwal Folkloru „Od ziarenka do bochenka”,
- agrofestyn organizowany przez Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego,
- występy zespołów z Berdyczowa,
- „Mysterium Ignis” – pokazy z ogniem,
- Msza Święta za „Dar Chleba” w Kościele p.w. Św. Marcina,
- Krajowy Konkurs „Smaczny Chleb”,
- występy zespołów ludowych i prezentacja miast i gmin,
- prezentacja audiowizualna pt. „Chleb w tradycji żydowskiej, chleb w tradycji biblijnego i współczesnego Izraela” w Muzeum Regionalnym w Jaworze,
- konferencja naukowa – Jej IX edycja zatytułowana została: „Zdrowe środowisko, zdrowe życie, zdrowy człowiek”.

Przez cały czas trwania targów od piątkowego popołudnia do popołudniowej niedzieli będą czynne namioty targowe. Impreza jest organizowana cyklicznie od 1997 r. XIII edycji Międzynarodowych Targów Chleba towarzyszą XI Europejskie Dni Chleba oraz III Samorządowe Dni Chleba. Głównym celem Europejskich Dni Chleba jest prezentacja szerszego kontekstu tradycji wypieku chleba w różnych krajach Europy z podkreśleniem tradycji ludowej. Pokazy odbywają się w namiotach targowych, a towarzyszą im występy zespołów folklorystycznych, nawiązujących do obrzędów i symboliki chleba z różnych zakątków kontynentu.

III Samorządowe Dni Chleba mają na celu przybliżenie tradycji wypieku chleba w regionie. Równolegle, w ramach Dni odbywa się Powiatowe Święto Folkloru Regionów, w trakcie którego prezentują się zespoły folklorystyczne regionu, a także koła gospodyń wiejskich i inne organizacje kultywujące tradycje lokalnej społeczności (www.targi-chleba.pl).

Chleb jest także motywem święta w Boguszowie Gorcach. Piąte już Święto Chleba odbyło się 16 sierpnia 2008 r.

Głównym centrum jest prezentacja wyrobów piekarskich i cukierniczych lokalnych producentów na rynku miasta. Obok głównego punktu programu odwiedzającym zaproponowano także:

- prezentacje wyrobów rękodzielniczych,
- prezentacje produktów regionalnych lokalnych gospodarstw agroturystycznych (kozy i krowie mleko oraz produkowane na ich bazie sery),
- warsztaty lepienia garnków,
- występy regionalnych zespołów folklorystycznych (www.boguszow-gorce.pl).

Wśród imprez folklorystycznych na Dolnym Śląsku, których motywem przewodnim jest nie tyle produkt, co potrawa; jako przykład można wymienić:

- Dolnośląski Festiwal Zupy,
- Ogólnopolska Biesiada Zespołów Kresowych,
- Święto Pierogów,
- Święto Kapusty i Pieroga.

VII edycja Dolnośląskiego Festiwalu Zupy – pełna nazwa to Festiwal Zupy – Skansen Tradycji i folkloru Śląskiego Pogranicza – odbędzie się w Jedlinie Zdroju w dniu 23 sierpnia. Udział w festiwalu mogą wziąć zarówno restauracje, gospodarstwa agroturystyczne, jak i osoby prywatne. Nagrodą są Złote, Srebrne i Brązowe Wazy przyznawane w dwóch kategoriach:

- uczestnicy indywidualni,
- restauratorzy i gospodarstwa agroturystyczne.

Program, obok głównego punktu – prezentacji zup – przewiduje także inne elementy folklorystyczne jak występy zespołów „Zbąszyniaczy” czy „Jedliniok”, a także widowisko teatralne dla dzieci – „Twoje kulinarne abecadło” (www.um.jedlina.pl).

XIII Ogólnopolska Biesiada Zespołów Kresowych odbyła się na zamku w Grodźcu w ubiegłym roku. Główną ideą imprezy było spotkanie z folklorem i regionalną kuchnią, nawiązującą do bogactwa kresów.

Wśród głównych punktów biesiady należy wymienić konkurs na najlepszą potrawę i nalewkę kresową oraz mszę świętą w intencji Kresowian w Pielgrzymce, w końcu barwny korowód uczestniczących w konkursie zespołów regionalnych. Biesiadzie towarzyszyła degustacja potraw kresowych oraz

prezentacja tradycyjnych pieśni kresowych w wykonaniu regionalnych zespołów muzycznych (www.potrawyregionalne.pl).

Większość imprez folklorystycznych, odbywających się na Dolnym Śląsku, ale nie tylko, sprowadza się do prezentacji wyrobów kuchni regionalnych, ewentualnie są to konkursy, niemal zawsze w połączeniu z degustacją. Imprezom z reguły towarzyszą występy zespołów regionalnych stanowiących istotny, choć komplementarny składnik oferty.

Rzadsze na Dolnym Śląsku, choć równie popularne jak imprezy gastronomiczne, są wydarzenia, których głównym tematem jest kolejny element materialnego dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego – wytwory rzemiosła ludowego.

Wśród imprez proponowanych dla ruchu turystycznego rangę ogólnopolską mają imprezy takie jak Bolesławieckie Święto Ceramiki czy Jarmark Tkaczy Śląskich.

Pierwsza z imprez w tym roku doczekała się już swojej XV edycji w dniach 19–23 sierpnia. Elementy tegorocznego programu obchodów, nawiązujące do sztuki rzemieślniczej to:

- „Ceramiczny zawrót głowy” – targi ceramiki na rynku,
- miasteczko animacji ceramicznych – nauka tradycyjnego toczenia na kole garncarskim, rzeźbienie w glinie, warsztaty ceramiczne,
- „Akwarium ognia” – rozpalać pieca ceramicznego,
- Gliniada – parada z miłości do gliny,
- Ceramiczna Parada – przejście ulicami miasta – prezentacja produktów,
- budowa i rozpalenie pieca węgierskiego,
- występ Zespołu Pieśni i Tańca „Bolesławiec”.

Od lat Bolesławieckie Święto Ceramiki ma rangę międzynarodową. W tym roku udział zapowiedziały grupy i stowarzyszenia z Czech, Węgier, Łotwy, Finlandii czy Ukrainy. Poszczególne imprezy w ramach wydarzenia odbywają się w centrum na dwóch scenach – dużej i małej. Jedną z cyklu imprez na dużej scenie funkcjonuje pod wspólnym hasłem: „Folkowo – Stempelkowo”. W zasadzie znacząca część wydarzeń sobotniego dnia imprezy nawiązuje do tego hasła i waloru będącego wytworem tradycyjnej kultury ludowej.

Jednym z istotniejszych elementów programu jest atrakcyjna w swojej formie promocja działań związanych z tym rodzajem rzemiosła – 23 sierpnia podjęto próbę bicia rekordu Guinnessa na najdłuższy stół z zastawą ceramiczną, ręcznie malowaną (www.swietoceramiki.pl).

Ranga o zasięgu ponadregionalnym przypisana jest do kolejnej imprezy – Jarmarku Tkaczy Śląskich w Kamiennej Górze. Dwudniowa impreza, w dniach 22–23 sierpnia 2009 r., pełna jest akcentów folklorystycznych. W drugim dniu przewidziano Blok Folklorystyczny, w trakcie którego zaplanowano występy dziewięciu zespołów folklorystycznych z regionu, jak „Wrzos” z Lubawki, czy „Zgoda” z Chełmska Śląskiego oraz pokaz tańca ludowego w wykonaniu dziecięcego zespołu ludowego z Chełmska Śląskiego.

Punktem programu, który nawiązuje bezpośrednio do rzemiosła jest otwierająca Jarmark parada historyczna Tkaczy Śląskich oraz dwa pokazy mody lnianej, w trakcie której prezentowane będą także tradycyjne wytwory. Ciekawostką w programie jest widowisko oparte na sztuce Gerarda Hauptmanna, noblisty mieszkającego na Dolnym Śląsku, „Bunt Tkaczy”, które nawiązuje do środowiska sprzed ponad stu lat (www.chelmsko.pl).

Wcześniej już opisywany specyficzny kontekst historyczny, w którym funkcjonuje Dolny Śląsk od końca wojny powoduje, że można dokonać jeszcze jednego podziału imprez folklorystycznych, które odbywają się w regionie. Wśród propozycji można znaleźć imprezy:

- nawiązujące do tradycji regionu z okresu poprzedzającego wymianę ludności,
- nawiązujące do tradycyjnego folkloru ludności, która trafiła na Dolny Śląsk po wojnie.

Ostatnie dwadzieścia lat wolnej Polski to także stopniowy wzrost zainteresowania przeszłością regionu, również w odniesieniu do tradycji ludowej, funkcjonującej tutaj przed 1945 r. Wyraża się to na różne sposoby. Powstają stowarzyszenia i organizacje kultywujące historię regionu. Jednym z przykładów jest jedyny oficjalny skansen na terenie Dolnego Śląska – Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego czy prywatna inicjatywa – skansen oraz izba regionalna w Kątach Bystrzyckich.

Coraz częściej też w ofercie nawiązującej do kultury niematerialnej – imprez, spotkać można te odwołujące się do lokalnych tradycji sprzed okresu wymiany ludności. Dobrym przykładem są obie imprezy, opisane powyżej, a nawiązujące tematycznie do rzemiosła, którego tradycja sięga jeszcze XVII w.

Interesującym przykładem takiej imprezy jest Legnickie Święto Ogórka. Święto, którego IX już edycja rozpocznie się w pierwszym tygodniu września, nawiązuje do tradycji uprawy ogórka w mieście i okolicy, która swe początki ma jeszcze w XIX w., kiedy to w 1838 r. mieszkańcy okolicznych powiatów założyli Towarzystwo Rolnicze. Zapisy historyczne wskazują Legnicę jako miejsce pierwszej produkcji kiszonych ogórków na skalę przemysłową. Miasto w okresie międzywojennym zyskało sobie przydomek „Miasta Ogórków”.

Program Legnickiego Święta Ogórków proponuje, między innymi:

- uroczysty korowód uczestników spod kościoła mariackiego pod główną scenę na rynku,
- konkurs dla producentów produktów lokalnych i regionalnych,
- występy zespołów ludowych,
- biesiada ogórkowa – główny punkt programu – zupa ogórkowa z kotła.

W trakcie trwania imprezy na rynku będzie kiermasz ogórków kiszonych i małosolnych (www.europe-direct-legnica.pl).

Równie liczna, jeżeli nie liczniejsza, jest grupa imprez, które odwołują się do tradycji regionów, z których przywędrowała ludność obecnie zamieszkująca Dolny Śląsk. Można mówić o swoistej migracji kultury ludowej, która przywędrowała wraz z jej depozytariuszami. Imprezy folklorystyczne to przegląd kultur, których tradycja obecna jest współcześnie w regionie.

Do wcześniej już prezentowanej Ogólnopolskiej Biesiady Zespołów Kresowych można dodać II Festiwal kultury Romskiej „Cygański Tabor” (Lubań, 29 sierpnia) czy też XXVIII Łemkowską Watrę (Michałów, 3 sierpnia).

Ostatnią propozycją systematyzacji imprez folklorystycznych, które odbywają się na Dolnym Śląsku, to podział ze względu na wagę w tworzeniu produktu turystycznego na ich bazie. Biorąc pod uwagę ten aspekt imprezy folklorystyczne można podzielić na te, które stanowią główny czynnik generujący ruch turystyczny oraz imprezy będące ofertą komplementarną w stosunku do głównego tematu wydarzenia.

Wprawdzie nie brak imprez, dla których folklor jest głównym pretekstem, jak choćby wcześniej przedstawiane festiwale folkloru, jednak jest to zdecydowana mniejszość w kalendarium imprez kulturalnych regionu. W przypadku Dolnego Śląska częstszym jest udział imprez folklorystycznych jako jednej ze składowych oferty wydarzenia kulturalnego. Elementy folkloru, jako bardzo widowiskowe i nawiązujące do coraz popularniejszego w ofercie kulturalnej zainteresowania środowiskiem wiejskim, stanowią coraz istotniejszy składnik wydarzenia plenerowego. Można zaobserwować też kolejną zależność – im mniejszy ośrodek, tym częstsze odwołanie do zasobów tego waloru.

Folklor i jego zasoby jako oferta komplementarna występują w tej roli zwykle w dwóch przypadkach:

- jako oferta komplementarna dla innej tematycznie imprezy kulturalnej,
- jako oferta komplementarna dla obiektów dziedzictwa materialnego.

Wśród wielu dolnośląskich imprez jako przykład dobrze obrazujący te tendencje może posłużyć wydarzenie odbywające się w Głogowie – „W cieniu kolegiaty”.

Jest to impreza, która odbyła się 15 sierpnia, w święto Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (odpust parafialny) oraz święto Wojska Polskiego.

Program imprezy w roku 2008 przewidywał szereg imprez:

- Święto Wojska Polskiego – Apel Poległych (przy Pomniku Dzieci Głogowskich),
- Uroczysta polowa Msza Święta – odpust ku czci Matki Bożej Wniebowziętej (Plac Kolegiacki),
- Koncert Orkiestry Hutniczej,
- Uroczyste rozpoczęcie,
- Przegląd Kultury Ludowej Ziemi Głogowskiej; Jubileusz zespołu „Skidniowanie”; występy zespołów folklorystycznych,
- Rozstrzygnięcie konkursu na Najlepszy Produkt Regionalny Ziemi Głogowskiej – wręczenie nagród,
- Koncert zespołu Kobza,
- Rozstrzygnięcie konkursu rysunkowego dla dzieci – wręczenie nagród,
- Koncert zespołu „Czekolada”.

Jako trzeci pretekst dla zorganizowania imprezy było Powiatowe Święto Tradycji i Folkloru, w ramach którego przez 3 godziny można było oglądać występy regionalnych zespołów ludowych, a także przeprowadzić konkurs na najlepszy produkt regionalny, połączony z degustacją potraw regionalnych i wojskowej grochówki.

Mimo że impreza nie miała w swoim zamierzeniu charakteru folklorystycznego, to jednak ten element stanowił istotny element komplementarny i to w dwóch obszarach tematycznych:

- tradycje, śpiew, muzyka,
- kuchnia regionalna (www.glogow24.org).

Folklor, jako oferta komplementarna dla obiektów materialnych, najczęściej jest uzupełnieniem produktu turystycznego, którego składową jest obiekt lub kompleks obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym środowiska wiejskiego.

Zasoby Dolnego Śląska w tym względzie są raczej skromne. Oferta materialnego dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego to jeden skansen spełniający wszystkie warunki – Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego.

Jednym z pomysłów na jego uatrakcyjnienie jest propozycja imprez odbywających się na jego terenie w sezonie letnim. Z trzynastu imprez cyklicznych pięć to imprezy folklorystyczne, które znacząco podnoszą zainteresowanie skansenem przez turystów. Są to:

- Majówka ludowa w skansenie,
- Obrzędy świętojańskie w skansenie,
- Prezentacje kultury ludowej ziem pogranicznych „Róża Kłodzka”,
- Cepowisko,
- Święto Pieczonego Ziemniaka.

Oprócz imprez skansen proponuje także cykliczne pokazy nawiązujące do dawnych tradycji i codziennych czynności na wsi, do których należy cozwartkowy pokaz pieczenia chleba (www.skansen.kudowa.pl).

Folklor na Dolnym Śląsku to zjawisko niejednoznaczne nawiązujące raz do tradycji regionu raz do tradycji ludności, która zamieszkała na tym terenie po 1945 r. Sytuację komplikuje dodatkowo fakt różnego pochodzenia tejże ludności. Efektem jest mozaika tradycji nie zakorzenionych wystarczająco w krajo-brazie kulturowym regionu. Produkt turystyczny stworzony na tak mało stabilnej bazie, odwołującej się do różnych źródeł, jest mniej czytelny. Istnieje także ryzyko, że większe będzie prawdopodobieństwo odbioru propozycji jako wytworu sztucznego, co zawsze, w przypadku folkloru, obniża jego atrakcyjność.

Dlatego nie sposób porównywać Dolnego Śląska z Podhalem czy Kaszubami, gdzie folklor wydaje się być naturalnym elementem oferty turystycznej, który podnosi atrakcyjność regionu. Dolny Śląsk szuka swojej tożsamości, stąd i oferta turystyczna folkloru nie jest ofertą od końca zdefiniowaną – raz jest to element tradycji związanej z kulturą niemiecką, raz z regionami obecnej Polski lub ziem dawniej do Polski należących.

Nie stawia to jednak regionu na pozycji przegranej. Owszem, trudno twierdzić, że może konkurować z regionami, na obszarze których tradycja trwa nieprzerwanie od wieków, jednak wielokulturowość może także stanowić atut – region, który jest miejscem spotkań. Stąd oferta międzynarodowych festiwali folklorystycznych czy międzynarodowe targi, jarmarki jak targi chleba prezentujące sposoby produkcji wyrobów w wielu regionach nie tylko kraju, ale i kontynentu. Dolny Śląsk jako miejsce spotkań tradycji także ludowych wydaje się być interesującym pomysłem na rozwój turystyki kulturowej również na obszarach wiejskich.

Bibliografia

1. Balińska A., 2005, Kształtowanie produktów agroturystycznych na przykładzie Mazowsza, [w:] Uwarunkowania rozwoju turystyki związanej z obszarami wiejskimi, red. B. Sawicki, J. Bergier, Wydaw. PWSZ im. Jana Pawła II, Biała Podlaska, s. 150–156.
2. Burszta J., 1987, Słownik etnologiczny. Terminy ogólne, PWN, Warszawa-Poznań.
3. Cyrek P., Woźniak M., 2004, Dziedzictwo kulturowe obszarów wiejskich a motywy wyboru miejsca wypoczynku, [w:] Turystyka w rozwoju lokalnym: praca zbiorowa, red. L. Sikorska-Wolak, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Wydział Ekonomiczno-Rolniczy, Katedra Nauk Humanistycznych, Zakład Dziedzictwa Kulturowego i Turystyki, Wydaw. SGGW, Warszawa, s. 200–211.
4. Jędrzyak T., 2008, Turystyka kulturowa, PWE, Warszawa.
5. Kaczmarek J., Stasiak A., 2002, Produkt turystyczny albo jak organizować poznawanie świata, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
6. Kowalczyk A., 2005, Turystyka kulinarna – ujęcie geograficzne, Turyzm, z. 1-2, s. 163–186.
7. Krawczyk-Wasilewska V., 1986, Współczesna wiedza o folklorze, PWN, Warszawa.
8. Krzyżanowski J., (red.), 1965, Słownik folkloru polskiego, Wydaw. Wiedza Powszechna, Warszawa.
9. Orłowski D., 2005, Regionalne potrawy i tradycyjne produkty żywnościowe jako czynnik rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, [w:] Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich, red. A. Brelik, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, Wydaw. WEiOGŻ AR, Szczecin, s. 229–242.

Źródła internetowe

1. www.boguszow-gorce.pl
2. www.chelmsko.pl
3. www.e-legnica.net.pl
4. www.europe-direct-legnica.pl
5. www.glogow24.org
6. www.gmina.klodzko.pl
7. www.mck.polanica.pl
8. www.potrawyregionalne.pl
9. www.skansen.kudowa.pl
10. www.swietoceramiki.pl
11. www.targi-chleba.pl
12. www.um.jedlina.pl
13. www.walbrzych.info

